

EPVLO

Časopis studenata povijesti
Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli

Journal of Student's of History
of University Juraj Dobrila in Pola

Rivista degli studenti di storia
dell'Università Juraj Dobrila di Pola

Izdavači

Studentski zbor Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli
Klub studenata povijesti ISHA-Pula

Uredništvo

Aldo Šuran (glavni urednik)
Nina Džeko
Anita Buhin

Lektori za hrvatski jezik

Anita Buhin
Ursula Rabar

Prijevodi sažetaka

Sanja Dobrovoljski (engleski)
Sarah Zancovich (talijanski)

Naslovnica:

Nina Džeko

Adresa uredništva

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za humanističke znanosti
I. M. Ronjgova 1

52100 Pula – Hrvatska

Tel. 098/535 634, 098/315 501

e-mail: urednistvo@epulon.org

<http://www.epulon.org>

Časopis *Epulon* izlazi jedanput godišnje.

Časopis se objavljuje novčanom pomoći
Istarske Županije i Grada Pule

Naklada

500 primjeraka

Tisk

TISKARA NOVA - Galižana

Poštovano čitateljstvo

svjetlo dana ugledao je i šesti broj časopisa *Epulon*. Naš rad, nakon jubilarnog petog broja, nastavljamo istim ritmom, što znači da smo uspjeli zadržati tradiciju kojom se jako ponosimo, šest broja u šest godina. Zbog prepoznatljivosti časopisa boja korica i format su ostali isti, a kvalitetu smo nastojali dići na višu razinu. Naravno da će uvijek biti pogreška i izmaka, što je u prirodi svakog čovjeka, ali će uredništvo *Epulona* te pogreške nastojati popraviti, te iz njih nešto korisno i naučiti.

Kao i prošle godine, tako i ove, izdavači časopisa su Studentski zbor Odjela za humanističke znanosti i Klub studenata povijesti ISHA-Pula. Važno je naglasiti da su većina autora studenti koji studiraju po „bolonjskom procesu“. Ta činjenica je važna prvenstveno zato što su po ovom sistemu školovanja svi studenti više opterećeni raznim zadaćama, vježbama, tekstovima i ispitima, te se slobodnog vremena za pisanje članaka teško nađe. Ipak su, uz sve pohvale, svoj dio posla odlično obavili, a danas svi u svojim rukama možemo držati novi broj *Epulona* i vidjeti rad i trud studenata povijesti Sveučilišta u Puli. Ove godine, za razliku od prošlih, u radu časopisa nisu sudjelovali studenti koji su diplomirali.

Kao i autori, tako su i članovi uredništva „bolonjci“, a pošto studij traje uz prve tri, još dvije godine, tako ćemo imati godinu dana više za uređivati časopis i prenijeti svoje znanje i iskustva mlađim generacijama, koje će naš rad i nastaviti.

Važno je istaknuti da je *Epulon* studentski časopis, i to želi i ostati. Tendenциja časopisa je da bude namjenjen široj publici, a ne samo studentima povijesti i povjesničarima. *Epulon* ne želi biti šturi „pseudoznanstveni“ studenstki časopis kojeg nitko ne čita, a još manje citira. Zbog tih razlika u *Epulonu* nema recenzentata, koji bi umanjeli taj „studentski štih“, ali je zato korišten znanstveni aparat, koji je nezaobilazan za ovku vrstu izdanja.

Kao što vidite zadržali smo koncept starijih brojeva, tj. boju korica, format i tematske cijeline. Novost ovog broja je tematska cjelina *Vita, Vita, štampa naša gori gre*. Glavni je cilj te nove cijeline da se svake godine obradi po jedan hrvatski prvtotisk, tako da naš časopis bude bogatiji i za ovu važnu temu.

Na kraju bi se zahvalili profesoru Darku Dukovskom s kojim smo napravili intervju, svim autorima, lektorima i prevoditeljima koji su sudjelovali u radu na ovom broju, članovima bivšeg uredništva, koji su nam konstanto davali veliku moralnu potporu i važne savjete, te naposljetku veliku zahvalu dugujemo Istarskoj Županiji i Gradu Puli koji su nam i ove godine pružili važnu finansijsku pomoć.

Uredništvo

SADRŽAJ
Contents / Indice

UVOD U BROJ

Aldo Šuran:

Pažnja posvećena istaknutim pojedincima.....	9
--	---

GOST BROJA

Uredništvo:

Intervju – dr.sc. Darko Dukovski.....	11
---------------------------------------	----

NACIONALNA POVIJEST / National history / Storia nazionale

Nina Džeko:

Ivan Vitez od Sredne – od dvora do tavnice	19
Ivan Vitez of Sredna – from a palace to a dungeon	24
Ivan Vitez di Sredna – dalla corte alla prigione	25

Matija Prepušť:

Barun Franjo Trenk – grubijan koji je kralju oteo šah!.....	27
Baron Franjo Trenk- the brute who snatched away king's chess!	35
Barone Franjo Trenk - il bruto che rubò gli scacchi al re	36

Aldo Šuran:

Biskup Dobrila	37
Bishop Dobrila	46
Il vescovo Dobrila	47

Mirko Jurkić:

Jospi Juraj Storssmayer – biskup, političar i kolekcionar	49
Josip Juraj Strossmayer – bishop, politician and collector	56
Josip Juraj Strossmayer – vescovo, politico e collezionista	57

Marin Percan:

Pater patriae	59
Pater patriae	65
Pater patriae	66

SVJETSKA POVIJEST / World history / Storia mondiale

Jelena Novoselec:

Makedonac koji je osvojio svijet	69
The Macedonian who conquered the world	74
Il Macedone che conquistò il mondo	75

Nataša Haznadarević:	
Papa Grgur VII.	77
Pope Gregory VII.....	81
Il papa Gregorio VII.....	82
Saša Vejzagić:	
Saladin – život i djelo	83
Saladin – life and deeds	93
aladino – vita e opera	94
Željka Ferenčić:	
Ivana Orleanska – geniji ili figura?	95
Joan of Arc - a genius or a figure?	103
Giovanna d'Arco- genio o figura?	104
Sanja Orepić:	
Posljednji vladar naroda Sunca	105
Last ruler of the Sun Nation.....	111
L'ultimo sovrano del Popolo del Sole	112
Željka Kondić:	
“Otporan na metke” - Geronimo – ratni vođa Chiricahua Apača	113
“Bulletproof“ Geronimo – war leader of the Chiricahua Apache.....	117
“Resistente ai proiettili” Geronimo - capo dei guerrieri Apache Chiricahua	118
POVIJESNI KOLORIT	
ET PICTURAE HISTORIAM SCRIBUNT	
Željko Cetina:	
Pod Učkon kućice bele.....	121
O METODICI NASTAVE POVIJESTI	
Karin Peruško:	
Antropološka demografija.....	133
VITA, VITA, ŠTAMPA NAŠA GORI GRE	
Anita Buhin:	
Misal po zakonu rimskog dvora.....	137
VELIKE BITKE	
Sanja Orepić:	
Bitka kod Kadeša	141
Ivan Hrastovčak:	
Okolnosti bitke kod Hastingsa	145
Vedran Bileta:	
Katastrofa kod Manzikerta.....	151

KULTURNA BAŠTINA

Hana Žerić:	
Gradine grada Pule	157
Toni Morić:	
Sveti Mauro	161
Andrea Vlačić:	
Gotika i gotička crkva Svetog Nikole u Pazinu	165
Alen Drandić:	
Istarska narodna nošnja	169

OBLJETNICE

Ursula Rabar:	
500 godina rođenja Marina Držića	173
Ivanka Sironić:	
Ukinuće pićanske biskupije 1788.	177

PRIKAZI POVIJESNIH KNJIGA

Željko Cetina: Cees Noteboom, <i>Kako biti Europljanin?</i> , Fraktura, Zagreb, 2005.	183
Hana Žerić: Klara Buršić-Matijašić, <i>Gradine Istre, povijest prije povijesti</i> , Žakan Juri, Pula, 2007.	185
Anita Buhin: Miroslav Bertoša, <i>Kruh, mašta & mast</i> , Durieux, Zagreb, 2007.	187

ZANIMLJIVOSTI

Petra Valković:	
Sarmati – ratnici stepa.....	189
Mariana Derenčinović:	
Krčki knezovi Frankapani	193
Nina Džeko:	
Ivan Kapistran – svetac, propovjednik, križar	197
Miljana Hadžić:	
Gorgona	201

IZVJEŠTAJ

Darko Pereža:	
Treći Jadranski susreti	207

Aldo Šuran

PAŽNJA POSVEĆENA ISTAKNUTIM POJEDINCIMA

Od vremena kada se povijest počela bilježiti, bilježeni su i pojedinci koji su svojim radom zaslužili da budu spomenuti. Pitanje koje se postavlja jest: koje su to zasluge i zašto je netko postao istaknuta povjesna ličnost? Iz plemenitih ili manje plemenitih razloga? Nije nam cilj suditi i zaključivati o tome tko je, a tko nije zaslužio biti spomenut, nego kritički obraditi postojeće izvore i literaturu te dati mišljenje o tom problemu. Danas se, nažalost, u raznim knjižnicama može naći ogroman broj knjiga koje su pisane u vremenima kada je prevladavalo jedno kolektivno mišljenje ili jedna politika. U skladu s time knjige su pisane s jednom velikom dozom vanjskog utjecaja koja sprječava čitatelja da dobije točnu informaciju. Iako je povijest interpretativna znanost, u raznim se djelima mogu uočiti npr. politička uvjerenja autora. Time se uvelike kompromitira prava slika određenoga istraženog segmenta, a traganje za istinom postaje sve teže.

U prošlom se stoljeću, u doba velikog razvoja historiografije isticala škola *Annales* i njeni prvaci. Njihove su studije na neki način u drugi plan stavljale političku povijest i istaknute pojedince te su se zbog toga vodile dugotrajne debate i razgovori. Za modernu povijest taj način istraživanja ipak nije primjenjiv. Moraju se uzeti u obzir i pojedinačne želje i zanimanja svakog autora te njegov interes. Odbacivanjem radova iz političke povijesti gubi se jedan čitav segment povjesne zbilje te stoga može djelovati "nekompletno". Zato prevladava mišljenje da se istraživanje prošlih vremena ne bi trebalo svoditi na samo jedan pravac, već bi se trebali uzeti u obzir svi povjesni segmenti. Time bi se dobila jedna povjesna sveukupnost koja bi interdisciplinarnim pristupom zasigurno dovela do velikih i zanimljivih rezultata.

U prošlim su se vremenima uvijek isticali određeni pojedinci. Neki su od tih spletom povijesnih okolnosti, a ne vlastitom željom, ostali poznati do današnjih dana, dok je to nekima bio prvenstveni cilj. U skupinu onih kojima je to bio prvenstveni cilj zasigurno spada Herostratus koji je u namjeri da se proslavi i da mu se ime zapisi u povijest zapalio Artemidin hram, jedno od svjetskih čuda antičkog svijeta. U svojoj je neplemenitoj namjeri uspio pa se zahvaljujući tom, po svemu sudeći, suludom činu i danas spominje njegovo ime.

Uostalom, i veliki je ruski pisac Fjodor Mihajlovič Dostojevski u svom slavnom djelu *Zločin i kazna* obradio temu postojanja *velikih ljudi*. Glavni lik Raskolnikov dijeli ljude na dvije vrste: "Ljudi se po prirodnom zakonu općenito

dijele na dvije vrste: na nižu (običnu), to jest, da tako reknem, na materijal koji služi jedino za rađanje sličnih stvorenja, i na prave ljude, to jest na one u kojima ima dara ili talenta da svojoj sredini reknu novu riječ.” On svoju teoriju čini krajnje radikalnom te *pravim* ljudima dopušta i zločine:”Ako je kome potrebno poradi ideje koraknuti i preko leša i preko krvi, to on može zaista u sebi, u duši, dopustiti sam sebi da korakne preko krvi, što uostalom, zavisi o ideji i njezinoj veličini.”

Naravno da si povjesničari ne mogu dopustiti ovakvo razmišljanje. Na njima je da te istaknute ličnosti u što objektivnijem svjetlu proučavaju. Ovdje bi bilo zanimljivo spomenuti jednu osobu koja je na jedinstveni način ušla u povijest. To je primjer Norvežanina Vidkuna Abrahama Quislinga. U naš svagdašnji vokabular ušao je zbog njegove kolaboracionističke politike s Njemačkom u Drugome svjetskom ratu. Njegovo se prezime i danas koristi kao riječ kojom se označava izdajnik ili osobu koja na bilo koji nelojalan način radi protiv svog naroda te je na taj, moglo bi se reći ružan, ali i originalan način, ostao zapamćen. Ipak ovdje neće biti mjesta za enormno veliki broj muškaraca i žena koji su ušli u povijest, a nabranjanje njihovih imena i pisanje njihovih životnih priča u ovom radu ne bi imalo smisla. Ova su trojica (Quisling, Herostratus i Dostojevski) ovdje dobila mjesto spletom povijesnih okolnosti.

Povijest je u svom opsežnom i zanimljivom toku mnogo puta pisana i brisana čemu svjedoče razni natpisi s kojih su brisana imena (da bi se obrisao spomen na neku osobu kao da nikada nije postojala!) ili prijepisi knjiga u kojima su neki podaci izostavljeni ili mijenjani. Tko zna koliko je samo osoba zaslужilo da ih se danas spominje i veliča, ali su nažalost ostali zaboravljeni i ignorirani. Spletom raznih povijesnih okolnosti ostat će još neko vrijeme samo spomenuti u nekom dokumentu ogromne, još neistražene, arhivske grade.

Uredništvo

INTERVJU – DR.SC. DARKO DUKOVSKI

Darko Dukovski rođen je 4. svibnja 1960. godine u Puli gdje završava osnovnu i srednju školu. Akademske 1979./80. godine na Filozofskome fakultetu u Zagrebu upisuje dvopredmetni studij povijesti i filozofije. Tijekom studija posebice se zanimal novovjekovnom i suvremenom povijesti i filozofijom. Diplomirao je 1984. i iste godine na matičnome fakultetu upisao poslijediplomski studij na Odsjeku za povijest, grupa novovjeke i suvremene povijesti. Magistrirao je 1989. radom Nacionalni blok u Istri 1920.-1921. godine, a koncem 1993. obranio i doktorsku tezu naslovljenu Fašistički pokret u Istri 1919.-1929. Na temelju objavljenih znanstvenih radova, 1996. je promaknut u naslovno zvanje docenta te otad osim kao nastavnik u osnovnoj školi radi kao vanjski suradnik radi na Pedagoškome fakultetu u Puli (danac Odjel za humanističke znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli) predajući dva predmeta: Svjetsku povijest XX. st., Povijest Srednje i Jugoistočne Europe XX. stoljeća i Uvod u suvremenu povijest. Od 2001. u stalnom je radnom odnosu na Filozofskome fakultetu u Rijeci. Godine 2002. promaknut je u zvanje izvanrednoga profesora a 2007. redovitoga te u tom zvanju na Odsjeku za povijest predaje kolegije: Svjetska povijest XX. stoljeća, Povijest Srednje i Jugoistočne Europe XIX. stoljeća, Povijest Srednje i Jugoistočne Europe XX. stoljeća te izborni kolegij Društvena povijest Istre 19. i 20. stoljeća. Zamolili smo ga da odgovori na naša pitanja i bude gost šestog broja časopisa *Epulon*.

Što mislite o temi broja? Je li primjerena za studentski časopis? Ostavlja li dovoljno prostora za vlastitu interpretaciju?

Studentski časopis treba i mora biti otvoren za sve teme tako da je tema o značajnim osobama u povijesti i njihovom utjecaju na povjesna zbivanja jednako vrijedna kao i sve druge teme. Riječ je samo o dubini interpretacije, ako prihvaćamo tezu o slojevitosti povjesnih zbivanja.

Koja je prva poznata osoba u povijesti kojoj se zna barem ime?

Uzmete Bibliju (Stari zavjet) i počnete čitati. Trebala bi biti Bog koji nema ime jer bi Njegovo imenovanje bilo ujedno i Njegovo ograničavanje, pogotovo ako bi Ga ljudski rod nadjenuo. Trebalo je pitati ime povjesne, dakle stvarne osobe, na što je nemoguće odgovoriti jer nam mnogo toga iz najstarije povijesti

nije poznato. Koliko toga još ne znamo, a želimo znati prvoga imenovanoga čovjeka. Bilo bi zanimljivo, ali je za tijek povijesnoga razvitka irelevantno. Prvo ime podrazumijeva i prvi jezik. Koji je to prvi jezik? Interesantno, ali nikada nisam ozbiljno razmišljao o tome niti sam smatrao da je to jako važno za povijesnu znanost. Je li to hebrejsko, feničko, sumersko, kinesko, aboridžinsko, grčko, neka bude i neandertalsko ime? Naposljetku, je li to uopće važno? Danas postoji čak i jedna grana povijesti o prvima imenima, ali to je za mene više terapija nego znanost.

Što mislite o Braudelovo teoriji i učenju o ignoriranju velikih i poznatih ličnosti u povjesnoj znanosti?

Koliko mi je poznato, Fernand Braudel, Lucien Febvre, Marc Bloch (Annales school Mediterranean) i cijela ta ekipa nije “ignorirala” “velike i poznate ličnosti” u povijesti, samo ih nisu smatrali pretjerano važnima za povijesnu spoznaju. Nisu se njima htjeli baviti jer su povjesno istraživanje htjeli obogatiti drugim sadržajima i temama što je i u redu jer se mnogo toga događa bez utjecaja i znanja “velikih” imena, a to što se događa, događa se svima bili oni “poznati” ili ne. Bilo je to značajno skretanje s do tada jedinoga kursa spoznaje “elitističke” i nužno političke povijesti k spoznaji povijesti svakodnevice ostalih smrtnika. Glavno je pitanje kako mi smrtnici, a ne moćnici, doživljavamo svijet oko sebe i kakva je naša svijest o proteklom vremenu.

Možete li nam reći Vaše mišljenje o trojici najvećih intelektualaca današnjice: Umbertu Ecu, Noamu Chomskyu i Richardu Dawkinsu? Pomažu li ovom svijetu u napretku ili je njihov rad zbog iskvarenosti ovoga društva jalov?

Bilo bi neozbiljno i predugo izreći mišljenje o tim zaslужnim ljudima, a još uvijek ostati dužan pokoje objašnjenje. Možda najkraće – dok je u Ecu i Chomskom genij koji omogućava spajanje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, dakle univerzalni umovi koji govore i poučavaju nas o univerzalnim, civilizacijskim temama, Dawkins kao biolog, evolucionist itd. postavlja i odgovara na univerzalno filozofsko pitanje tko smo mi (ljudski rod), zapravo, kako smo postali i zašto postojimo. Zanimljiv je jer je originalan, prvi poslije Darwina. Manje je važno slažem li se ja sa svima njima ili ne, iako su sva trojica vrlo uvjerljiva i mome svjetonazoru bliska. Dakako da svojim genijem pomažu napretku svijeta. Oni čak i ne moraju biti u pravu, ali velikim ih čini to što nam ukazuju i na druge puteve. Ništa nije jalovo u povijesti. Tragovi uvijek ostaju i sjeme sumnje (preispitivanja) je zasijano kao što ljudskom rodu i u najtežim situacijama ostaje nada.

Što mislite o “nobelovcima”? Jesu li velike povijesne ličnosti koje treba dugo pamtiti? Nisu li možda ignorirani od današnje javnosti?

O nobelovcima kao osobama ne razmišljam previše. Oni zasigurno jesu “velike” povijesne osobe, ali više razmišljam o njihovom doprinosu civilizaciji i posljedicama njihove genijalnosti u okvirima determinističkoga kaosa u povijesti. Kakva bi povijest bila bez njihova doprinosa? Koje su posljedice nepostojanja ikakva znanja o teoriji relativnosti, x-zračenju, strukturi DNA i slično? Isto tako, što je sa spoznajama prije Nobela, primjerice fizikalnim zakonima? Kako su njihove spoznaje i učenja promijenila naš život? To je pravo pitanje. Jesu li nas uputili na pravi put ili skrenuli s pravoga puta? Koji je pravi put? Na to pitanje nitko ne može dati pravi odgovor. Javnost sve i svakoga ignorira ako nekome tko upravlja njome (mediji, političke i ekonomski strukture) ne donosi korist. Korist iznad svega. Studenti povijesti ih uče i pamte, a ja ih o njima ispitujem. To je za mene dosta.

Mislite li da su vjerski vođe imali velik utjecaj na društvo 20. stoljeća. Zašto?

Vjerski vođe uvijek imaju određen utjecaj, veći ili manji, na javnost, ali konkretno na društva (a ne društvo) 20. stoljeća ne osobito velik. Bog je nekako, posebice nakon velikih ratova, gladi, bolesti i ostalih katastrofa civilizacije, “zaboravljen” jer još uvijek ljudi traže razloge njegove “pasivnosti” u odnosu na događaje, jer ne mogu razumjeti zašto bi on to “dopustio”, ne razumijevajući da se to događa upravo zato što ga u sebi nisu “pronašli”.

Što mislite o Ivanu Pavlu II.?

Ivan Pavao II.? Veliki čovjek i veliki državnik.

Dalai Lama i tibetanska kriza?

Dalai Lama? Isto. I jedan i drugi su osobe koji su svoju karizmu koristili za boljšak civilizacije.

Koji je najutjecajniji ili koji su najutjecajniji političari u 20. stoljeća?

Najutjecajniji političari? Eto zašto volim Braudela ili Febvrea, oni ne postavljaju takva pitanja. Svi su u jednom segmentu političke utjecajnosti vrlo važni jer jedni ovise o drugima. Ipak, 20. stoljeće su obilježili Churchill, Roosevelt, Hitler, Staljin, Hruščov, Brežnjev, Truman, J. F. Kennedy, Lndon Johnson, Nixon, Mao Zedong, Tito, Castro, Regan, Gorbačov i još nekoliko njih od kojih su neki čak dobili Nobelovu nagradu za mir (što ništa ne znači).

Postoje li, po Vašem mišljenju, danas vođe? Ako da, tko bi oni bili?

Uvijek postoje pravi vođe i "vođe". "Vođa" imate koliko hoćete, ali pravih vođa ne. Nema ih, ja ih ne nalazim ni u jednom poznatom političaru ili duhovniku.

Mislite li da su ljudima, narodima potrebni vođe (da ih je narod stvorio, a da se nisu oni sami nametnuli)?

Ne mislim da su potrebni, ali mislim da će ih biti (jer takva je naša civilizacija), i to oni koji će se sami nametnuti (rjeđe) i oni koje će povijesni trenutak izbaciti, a narod prihvatići u želji za nekakvim vođom.

Margareth Thatcher?

Margareth Thatcher? Najveća državnica 20. stoljeća bez ikakve sumnje, a sada je i stavljam među ostale pod br. 9. Bila je veći državnik od većine muškaraca svoga doba. Ne moram se s njom slagati pa čak ni simpatizirati, ali priznanje joj se mora odati. Bila je premijerka u najgorem mogućem vremenu za Veliku Britaniju 1979. – 1990., ali i vrlo zamršenom i složenom svjetskom političkom cirkusu. Dugo je bila premijerka. Bila je konzervativna, ponekad čak i diktatorski usmjerena, autoritarna, čelična *lady* koja je Veliku Britaniju vratila u igru. Bila je engleski Bismarck, a ponekad i engleski Staljin (samo malo jača metafora), tvrda srca kada je slamala radničke štrajkove ili povećavala socijalne i zdravstvene participacije. Bila je vrlo bliska s Reaganom u shvaćanju svjetske politike i suprotstavljanju SSSR-u. Provela je mnoge ekonomске reforme koje se, istina, nisu svidjele siromašnijim slojevima Ujedinjenoga Kraljevstva, ali je zemlju izvukla iz recesije. Uvela je neke nove poreze, itd., itd. Britanija je imala sreću što je imala takvu premijerku kada je trebalo. Kada je završila opasnost, njezin stil vladavine i upravljanja državom nije bio dobar i morala je otići, isto kao i Churchill, ali je obilježila cijelo jedno desetljeće, i to desetljeće najsloženijih političkih i društvenih mijena. Reagan, Gorbačov i ona su sudjelovali u pripremama velikih promjena 90-ih.

Budući da ni jedan student u ovome broju nije pisao o tri velika diktatora 20. st., možete li nam ukratko reći Vaše mišljenje o njima i o njihovom utjecaju na današnje društvo?

Njihov se utjecaj osjeti utoliko što je europska i svjetska javnost postala senzibilnija na primjere autoritarnosti, totalitarizma ili diktature, dakle svih nedemokratskih oblika političkoga ponašanja. U stvarnosti, u Italiji, Njemačkoj i Rusiji još uvijek ima političkih skupina koje se s nostalgijom sjećaju totalitarističkih vremena. Te skupine krajnje desnice ili krajnje ljevice boljševičkoga i staljinističkoga tipa nisu pretjerano politički utjecajne, ali kao i onda kada su se pojavile, čekaju

svoje vrijeme – vrijeme opće društvene i moralne krize. Tužno je to što s njihovim slomom nisu nestale njihove ideje i što te ideje preuzimaju mladi

Ijudi koji nemaju nikakve veze s događajima od prije 50, 60 i više godina. San o velikom talijanskom mediteranskom imperiju i utjecaju postoji, iako u glavama malobrojnih nostalgičara. Mnogo više pristaša imaju ideje antisemitizma, rasizma, oživljuju se stare teze o jednoj državi, jednom narodu i jednom vodi – ideje totalitarizma. Isto tako su još žive ideje oživjelog staljinizma i san o nekadašnjoj moći SSSR-a, moćnom komunističkom imperiju i svjetskoj revoluciji. Da, njihov se utjecaj osjeća i treba se osjećati kako bi se na vrijeme mogao suzbiti.

Uz spomenute totalitarizme u 20. st ih je bilo još mnogo. Možete li nam dati neke poveznice među vođama tih režima?

Vođu uglavnom biraju vrijeme i okolnosti. Režim u mijeni ih samo koristi za svoje potrebe i interese. Rjeđe su diktatori ti koji stvaraju režime kojima se onda koriste za vlastite probitke. To se događa uglavnom u razdoblju dekolonizacije i neokolonizacije u afričkim i jugoistočnoazijskim državama nakon Drugoga svjetskog rata.

Jesu li Mussolini i fašizam imali i pozitivnih strana?

Znam jednu pozitivnu stranu: uništilo je mafiju u Italiji koja se preselila u SAD 20-ih i 30-ih godina. Naravno, to je dobra strana za Italiju, ali ne i za SAD. Time je SAD načinio više štete nego za vrijeme rata. Da bi se nešto smatralo doista pozitivnim treba uvijek usporediti nakanu, razlog i posljedicu.

Agitprop nije dozvoljavao da se Tita naziva vođom kako ga se ne bi povozivalo s Hitlerom i Mussolinijem. Mislite li da je Tito ipak bio vođa? Zašto?

Tito je bio vođa, veliki državnik i političar bez ipak, u jednom vremenu, što ne znači i za vrijeme cijelog života. Kult ličnosti i mit koji će se 70-ih godina 20. stoljeća početi graditi oko njega ne ide tome u prilog. Bio je ratni vođa antifašističkog pokreta otpora, ne jednoga nego nekoliko naroda, a isto tako i mirnodopski državnik kojega su svi narodi bivše Jugoslavije prihvatali kao svoga. Dosta je što je bio ujedinitelj i što je zakratko pronašao zajednički interes naroda koji se kroz povijest baš nisu štedjeli. Prema vani je bio karizmatični političar između Istoka i Zapada, spona i karika koja je održavala ravnotežu, ideal državnika i vođe za one koji su se tek oslobođali ovisnosti. Inače, ima dosta toga što baš i nije idealno u njegovoj biografiji.

U kolikoj su mjeri Marx i Engels utjecali na promjenu stanja u svijetu?

Kao teoretičari revolucije? Ne puno. Samo kao teoretičari revolucije i ništa više! Naravno da su značajno utjecali na povijest 19. i 20. stoljeća.

Koji je Vaš stav prema Saudijskoj Arabiji koja je primila Idi Amina nakon što je svrgnut s vlasti?

Svatko neka prima koga hoće. Bio bih nezadovoljan da Hrvatska danas dade utočište nekome koji se dokazao kao krvavi diktator.

Što mislite, hoće li se promijeniti vanjska i unutarnja politika na Kubi otkada njome vlada Raul Castro?

Polako i malo. Kuba će doživjeti svoju renesansu tek za desetak godina.

Želite li možda Vi istaknuti neku poznatu osobu za koju mislite da treba nešto reći?

Ne bih isticao nikoga. Nemam koga istaknuti.

A možda nekog Istrana?

Istrani bi, kulture radi, trebali mnogo više znati o svojim “zavičajnim” ve- likanima. Ima ih dosta, od srednjega vijeka do danas, Hrvata i Talijana, bez razlike.

Koji je povjesničar imao najveći utjecaj na vas kao povjesničara?

Zašto mislite da je povjesničar utjecao na mene? Zbog struke? Na koga sam se ugledao? Svi o kojima nešto znam i čija djela poznajem su utjecali na moje promišljanje povijesti, kako strani tako i domaći. Osobno sam najviše cijenio istraživanja i pisanje Nade Klaić, Ljube Bobana (moj mentor), Miroslava Bertoše, Erica Hobsbawma, Braudela, Marije Todorove i Williama Johnstona. Ima ih još!

Koji su Vam planovi za budućnost?

Pisati! Radim na dva službena znanstvena projekta i nekoliko manjih osobnih. Planovi se sami pojavljuju.

NACIONALNA POVIJEST
National history / Storia nazionale

Nina Džeko

IVAN VITEZ OD SREDNE – OD DVORA DO TAMNICE

Uz ime mu stoje mnogi opisi njegova djelovanja: humanist, latinist, os-trogonski nadbiskup, astrolog, astronom, diplomat, mecena. Većinu svoga bivanja proveo je uz kralja Matiju Korvina čiju je bliskost zamjenio srdžbom organiziravši urotu protiv njega i njegove samovoljne vladavine. Ivan Vitez od Sredne nije uspio u namjeri da krunu sv. Stjepana stavi na glavu poljskog kraljevića Kazimira Jagelovića te je po nalogu kralja utamničen ostavši tako bez svojih imanja i časti.

U vrijeme dolaska Matije Korvina na prijestolje (1458.) Hrvatska je bila politički oslabljena stalnim borbama konkurenata za vlast i pretenzijama velikaša da ugrabe što veće ovlasti. Matija Hunjadi (prozvan Korvin po gavranu na svom štitu – lat. Corvus), sin ugarskog guvernera i vojskovođe Janka Hunjadija, imao je, čini se, po dolasku na vlast jasne ideje o ostvarivanju svojih vladalačkih ciljeva. U petnaestom su stoljeću Hrvatska i Slavonija bile pod snažnim udarima Osmanlija, posebice nakon pada Bosne 1463., a osim rijeka Save i Dunava nije bilo drugih prirodnih zapreka.¹ Korvin je iste godine poduzeo korake da spriječi provale Osmanlija te odlazi na teritorij Bosne, osvaja ga i uspostavlja Jajačku i Srebreničku banovinu koje su imale zadatak organizirati obranu Hrvatske i Slavonije. Tada je oduzevši Frankapanima Senj osnovao Senjsku kapetaniju čime je stvorio obrambeni pojaz. Tim si je činom osigurao vrijeme da svoje hvaljene vojničke vještine usmjeri prema središnjoj Europi u lov na carsku krunu. Osim te težnje imao je namjeru da njegova srednjovjekovna država bude (po uzoru na druge dijelove Europe) obogaćena za novi, treći čimbenik vlasti – učenjake. Njegov je dvor ubrzo postao stjecište najpoznatijih umjetnika i humanista toga doba², a među njima je bio i Ivan Vitez od Sredne.

Ivan Vitez (1405. – 1472.) potjecao je iz sitne plemićke obitelji iz Sredne u Križevačkoj županiji. U Italiji je završio studij prava i stekao znanja iz područja fizike, astronomije i alkemije. Prijateljevanje s Ivanom Hunadijem što je započelo pozivom nakon smrti kralja i cara Žigmunda Luksemburškog 1437. pomoglo mu je u napretku. Po nekim je navodima³ započeo i studije u Beču odakle je i došao u kraljevsku kancelariju u Budimu. Osim što je postavljao temelje kraljevske

1 Tomislav RAUKAR, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, Zagreb 2006., 277.

2 Borislav GRGIN, *Počeci rasapa*, Zagreb 2002., 43.

3 Isto, 45.

kancelarije i bio kraljevski pronotar, Vitez je bio učitelj i odgajatelj Hunjadijevih sinova Ladislava i Matije. Boraveći i na Hunjadijevu dvoru u Sibinju (današnja Rumunjska) još je za Matijinog djetinjstva obavljao političke zadaće; bio je jedan od poslanika u Krakowu na pregovorima o dolasku Vladislava I. Jagelovića na hrvatsko-ugarsko prijestolje. Godine 1444. Vladislav umire u bitci kod Varne kao i mnogi velikaši i biskup velikovaradinski. Zahvaljujući Ivanu Hunjadiju koji je za njega urgirao kod Pape, Vitez biva 1445. imenovan velikovaradinskim biskupom. Time je njegov politički položaj bio učvršćen. Ipak, jedanaest je godina kasnije njegova sigurnost uzdrmana Hunjadijevom smrću kod Beograda što osnažuje njegove protivnike koji su Ladislava i Matiju zatvorili, a prvoga i pogubili. I sam je Vitez proveo neke vrijeme u zatvoru u Beogradu nakon čega se vratio u Varadin i učinio odmak od svoje političke aktivnosti. Ipak, ovaj je period bio samo uvertira u događaje koji slijede.

Već se sljedeće godine Vitez našao na čelu poslanstva u Pragu da pregovara o oslobođanju mладoga Matije iz zatvora i njegovu dolasku na prijestolje. Logičnim sljedom postaje političkim savjetnikom novoga kralja i vraća krunu Sv. Stjepana u Ugarsku koja je u vrtoglavoj izmjeni dinastija bila odnesena. Kako bi mu se odužio kralj mu nakon smrti ostrogonskog nadbiskupa daruje tu najugledniju crkvenu dužnost. Ovu je, uz dužnost kraljevskog kancelara, Vitez obnašao do kraja života.

Dvije snažne ličnosti

Vitezov je štićenik vladajući sve više negodovao zbog ograničene vlasti koju je imao kao kralj, dok je njegov učitelj pripadao krugu ljudi koji su u takvoj, ograničenoj vlasti vidjeli prednosti.⁴ Nakon što je organizirao liniju obrane protiv Osmanlija, Matija se ambiciozno usredotočio na borbu protiv njemačkog cara s ciljem osvajanja Češke. To je iziskivalo veći izvor financija zbog čega je sve češće dolazilo do sukoba interesa. Kralj je kako bi financirao svoje ideje počeo kršiti ugarske crkvene povlastice oporezujući crkvenu imovinu. Ivan Vitez je vjerojatno tada počeo biti zanemarivan uzmemo li u obzir da je njegov štićenik sve češće povjeravao zadatke i dužnosti nekim novoprdošlim dužnosnicima. To je zasigurno jedan od razloga zbog kojeg je upravo Vitez stao na čelo urote. Osim oporezivanja crkvenih dobara, Matija je pokrenuo porezne reforme i ukinuo imunitete velikašima koji su bili oslobođeni plaćanja. Tako si uvećavši prihode mogao je uzdržavati i raskošni dvor i investirati u znanost i umjetnost. Očvrsnuvši tako, prestao je sazivati sabore pa je ovaj manjak obzira prema plemstvu i njih-

4 B. GRGIN, *Počeci rasapa*, 47.

vim željama bio još jedan od povoda. Razjarila ih je i činjenica što je srednje i niže plemstvo imalo mjesto u saboru i brojčano nadmašivalo više plemstvo čime je Matija u građanstvu stekao mnoge simpatije i time zavezao ruke magnatima koji su htjeli prisvojiti što veću vlast.⁵ Potaknut ovakvim kraljevim ponašanjem i sveopćim negodovanjem plemića Vitez je pokrenuo bunu. Uz njega su stali nećak Ivan Česmički, humanist iz kruga na dvoru u Budimu, Ivan Tuz, bivši ban Slavonije (koji je dužnost obnašao zajedno s Česmičkim) i njegov brat Osvald, zagrebački biskup.⁶ Broj se onih koji su bili vjerni kralju smanjivao, dok je njegova želja za absolutističkom vladavinom rasla. Pobunjenici su krunu Sv. Stjepana nudili sinu poljskoga kralja Kazimira, također zvanim Kazimir, koji je tada imao 13 godina. Matija je saznao za zavjeru uhvativši poljskog poslanika te je odlučio učiniti sljedeće: sazvao je sabor pozivajući i urotnike u Budim. Sabor se održao, ali urotnici se nisu pojavili, vjerojatno predvidjevši da ih kralj mami. Na tom je saboru Matija Korvin ukinuo neke reforme koje su naišle na najviše otpora čime je ugodio negodujućem plemstvu. Svojim je lukavstvom dao razlog manje za bunu, a većina se zadovoljila ponuđenim. No tu još nije bio kraj buni; poljski je kraljević ujahao u Ugarsku, i to uz bok Ivana Česmičkog koji mu je predao Njitu (grad u današnjoj Slovačkoj). Krajem iste godine, točnije 1471., Vitez se izmiruje s kraljem i daje mu obećanje da će povratiti zauzeti teritorij, a ovaj mu zauzvrat potvrđuje njegove nadbiskupske časti. Zašto i kako je do pomirenja došlo u navedenoj literaturi nije objašnjeno. Možda je Korvin dao neka obećanja kako bi svog odgajatelja, a sad neprijatelja, privukao kako bi ga mogao kazniti, ili Vitez uplašen od oduzimanja svih privilegija odustaje od ideje da ga makne s prijestolja s obzirom na to da buna nije uspjela po zamisli.

Što god da se dogodilo, Matija Korvin bio je pobjednik. I to je htio utvrditi. Osvalda Tuza kaznio je time što je križevačkom plemstvu 12. siječnja 1472. pismom zabranio da plaća biskupu desetinu.

Česmički se sklonio kod braće Tuz u Medvedgrad gdje i umire. Ivan Vitez od Sredne također je svoje posljednje godine života proveo u zatvoru. Tada je bio u dobi od 67 godina i, iako je pušten iz zatočeništva, ubrzo je umro zbog bolesti i bez svojih počasti. Čini se, ipak, da je Matijina osvetoljubljivost i gorljiva težnja za absolutizmom prevladala činjenicu da je svog odgojitelja, političkog savjetnika, mecenu humanističkoga kruga na svome dvoru ostavio da okonča svoj život kao obeščašeni urotnik. Suprotno tome, Ivan Vitez ostao je zabilježen u povijesti zbog mnogih svojih dostignuća i njegovo će se ime uvijek naći uz ime Matije Hunjadija – Korvina.

5 T. RAUKAR, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 279.

6 Nada KLAIĆ, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, Zagreb, 1987., 155.

Buna kao takva nije središnji čin ni Korvinova vladanja ni Vitezovog djelovanja. Ipak, govori nam mnogo o Korvinovim nastojanjima da stvori veliko kraljevstvo, o njegovu dvoru kao stjecištu europskog humanizma i o njegovu razvoju na našim prostorima. Obojica su bili velikani koji su se borili za svoja načela i promjene. Ivan Vitez od Sredne unio je promjene, ne samo svojim političkim djelovanjem, nego i svojim intelektualnim radom.

Tragovi u znanosti i kulturi

Zahvaljujući svojim diplomatskim i govorničkim vještinama Vitez od Sredne vješto se nosio s političkim situacijama svog vremena. Osim tih vrlina, značajan trag ostavio je na području znanosti i kulture. Njegova je velika strast bila stvaranje knjižnice i prikupljanje knjiga koje je sakupljaо po čitavoj Europi sklapajući poznanstva s mnogim znanstvenicima i kulturnjacima. Svoju je knjižnicu selio sa sobom, od Sibinja i Velikog Varadina do Ostrogonia. Za vrijeme osmanskih osvajanja ovo je bogatstvo, nažalost, raspršeno. Treba naglasiti da je u ranijem razdoblju života bio pod mentorstvom Petra Pavla Vergerija što se po mišljenju stručnjaka vidi u profinjenom stilu pisanja govora, pisama i poslanica.⁷ U skladu sa svojim intelektualnim djelovanjem Vitez je zaslužan za stvaranje Sveučilišta u Požunu na poticaj kralja Matije Krvina. Statut i pravila Sveučilišta sastavio je po uzoru na ono u Bolgari te je uložio truda ne bi li doveo što više predavača, pogotovo onih s Bečkog sveučilišta. Na svom je dvoru u Ostrogonu okupljaо i znanstvenike iz raznih zemalja, od Grčke do Njemačke; iz tog je razdoblja poznat zapis prepun hvale biskupa Nikole Modruškog koji je nekoliko mjeseci 1460. godine proveo na Vitezovu dvoru. Na njegovu je inicijativu kralj u Budim pozivao astrologe i astronomе koji su postizali rezultate u svojim istraživanjima, kao npr. Johannes Muller-Regiomontanus koji je u Ostrogonu projektirao astronomsku spravu *torquetus* te je uređena *Dvorana zodijaka*. Martin Bylicz, Poljak koji je došao na Vitezov poziv postao je službeni kraljev astrolog i za vrijeme svog boravka u kraljevoj službi napisao je mnoge rasprave o astrologiji i astronomiji.

Ivan Vitez oblikovao je humanistički prostor Hrvatsko-ugarskog kraljevstva: to su bili njegov dvor u Ostrogonu, Sveučilište u Požunu, kraljevski dvor u Budimu i onaj pečujskog biskupa i Vitezovog mlađeg nećaka Janusa Pannoniusa, istaknutoga hrvatskog humanista i latinista.

Utjecaj Ivana Viteza od Sredne na hrvatsko društvo bio je vezan prvenstveno za njegovo političko i diplomatsko djelovanje, dok je djelovanje i zalaganje u

7 B. Grgin, *Počeci rasapa*, 48.

humanističkom krugu bilo ograničeno na onaj dio društva s kojim je izravno komunicirao – elitom.

Buna protiv Matije Korvina neizostavno se spominje i uz Janusa Pannoniusa (Ivan Česmički) koji je nesumnjivo u njoj odigrao važnu, ako ne i jednakov važnu ulogu. Njegov je život isprepletan s Vitezovim; kao rođak ga je pomogao u školovanju te ga uklopio u skupinu uglednika u navedenim humanističkim jezgrama. Vrativši se sa studija u Italiji gdje je studirao klasične jezike i doktorirao kanonsko pravo, počeo je obavljati crkvene dužnosti, a u dobi od dvadeset i šest godina postao je biskup pečujski. Godinu je dana (1469. – 1470.) vršio, zajedno s Ivanom Tuzom, dužnost bana Slavonije⁸, no već tada nezadovoljstvo plemića počinje dobivati glas pa je Janus smijenjen. Njegov je književni rad čitav na latinskom, sastoji se od duljih pjesama u heksametu, epigrama i elegija, po uzoru na antičku kulturu, a bio je i *poeta laureatus* (dvorski pjesnik) pišući po narudžbi. Kao *poeta doctus* pisao je o svjetovnim temama u duhu vremena, ali ni na hrvatskom ni na ugarskom jeziku. Obavljao je, osim crkvenih, i neke diplomatske dužnosti, ali je najviše bio usredotočen na ono za što se školovao. Obojica bliski Korvinovi ljudi, smatrali su, suprotno kralju, da je najvažnije vanjskopolitičko pitanje osmansko napredovanje te se Pannonius našao u identičnoj situaciji kao i Vitez svojevremeno ostavši po strani kad je kralj svoju naklonost poklanjao nekim novim miljenicima. Nakon bune i Matijinog i Ivanovog pomirenja, Pannonius je još neko vrijeme bezuspješno pružao otpor – na koncu su oba Ivana dijelili jednaku sudbinu skončavši kao urotnici.

Nakon smrti Ivana Viteza od Sredne kulturni krug se počinje osipati, a Požunsko sveučilište prestaje s radom. Njegov je doprinos našoj kulturnoj baštini značajan, a njegov lik prožima sfere kulture, obrazovanja i politike 15. stoljeća. Svojim je radom i jakim etičkim normama postigao velike uspjehe i neuspjeh bune koji je nosio kao biljeg do trena smrti.

⁸ Hrvoje PETRIĆ, *Rad I – 46, Da li je Janus Pannonius rodom iz Komarnice u Podravini?*, Povijesno društvo Koprivnica, 15. 02. 2003.

IVAN VITEZ OF SREDNA FROM A PALACE TO A DUNGEON

Ivan Vitez of Sredna (1405 – 1472) was archbishop of Ostrogon, a diplomat, humanist, Maecenas of king's cultural circle, and he had interest in astrology and astronomy. He was a passionate collector of manuscripts and he owned an abundant library which dispersed during Ottoman raids. During his lifetime he was surrounded by great scholars, scientists and artists; he founded a library and a scriptorium in Budim as well as the university in Pozun. He also participated in upbringing of Matija Hunjadija- Korvin, to whom, after he came to power, he was political adviser and together, with their initiatives they stimulated cultural and scientific development. As a king he was favoured more by the population than the aristocrats, therefore, as a result of his absolutistic ruling and obstruction of their powers, he starts losing their support. Vitez was at the head of rebellion which aimed to put an end to Matija's way of ruling; however this venture failed. The rebellion was averted by the king himself, who, crafty as he was, prevented the accession to the throne of the Polish prince. Once close to the king, and after the rebellion only close to his revengefulness, Ivan Vitez of Sredna becomes a dungeon prisoner, although, soon set free he dies the same year of illness; stripped of his honours- as an ordinary conspirator.

IVAN VITEZ DI SREDNA DALLA CORTE ALLA PRIGIONE

Ivan Vitez di Sredna (1405-1472) fu arcivescovo di Strigonio (Esztergom), diplomatico, umanista, mecenate del circolo culturale reale e si interessò di astrologia e di astronomia. Fu un collezionista appassionato di manoscritti e possedette una libreria che venne dispersa durante l'avanzata turca. Durante la vita fu circondato da studiosi, scienziati ed artisti, fondò la libreria e lo scriptorium a Buda e l'università a Presburgo. Contribuì all'educazione di Mattia Hunyadi-Corvino che, una volta salito al potere, lo rivestì della carica di consigliere politico ed entrambi cercarono di promuovere delle iniziative per sollecitare lo sviluppo della cultura e della scienza. Da re, Mattia Corvino fu meglio voluto dal popolo che non dai signori il cui appoggio perse poiché andava riducendo il loro potere e a causa della sua dominazione assolutistica. Vitez fu a capo dell'insurrezione che avrebbe dovuto porre fine alla dominio di Corvino, ma non si arrivò mai alla rivolta. La rivolta venne inabilitata dallo stesso re che con la sua astuzia impedì la salita al trono di un principe polacco. Ivan Vitez di Sredna, che prima della rivolta fu tanto vicino al re, era soggetto alla sua vendetta e venne incarcerato ma successivamente anche rilasciato. In quello stesso anno morì per malattia, senza onori, come se fosse stato un congiurato qualsiasi.

Matija Prepušť

BARUN FRANJO TRENK – GRUBIJAN KOJI JE KRALJU OTEO ŠAH

Barun Franjo Trenk jedna je od najintrigantnijih ličnosti naše, kao i svjetske vojne povijesti. Toga lukavog *condottiera* Marije Terezije, pomalo divlje čudi i neupitne hrabrosti koja je ponekad graničila s ludošću, lako bi mogli zamijeniti s junakom kakvoga pustolovnog romana. Sa svojim je pandurima i načinom ratovanja prenerazio i prestravio Francuze, Bavarce i Pruse toliko da i danas o tome postoje svjedočanstva, priče i zabilješke u krajevima kroz koje je stupala pandurska noga. Osim što je uzdrmao šahovsku ploču ondašnjega bojnog polja pokazavši učinkovitost male i izuzetno mobilne vojne jedinice naprema velikoj stajaćoj vojsci, svojim je pothvatima jednako zadivio svoje suborce i svoje protivnike.

Panduri sastavljeni od slavonskih graničara i dobrovoljaca niti su bili niti su mogli biti jedinica ustrojena za tada tipično linijsko ratovanje. Oni su ratovali onako kako su to već stoljećima činili s Osmanlijama vodeći tzv. "totalni rat". Uspjehe su postizali lukavstvom, zastrašivanjem i iznenadenjem te luđačkom hrabrošću. Njihov je način ratovanja bio ono što danas nazivamo gerilskim, u šali bi ih mogli čak nazvati nekakvom vrstom prvotnih komandosa. Osim same taktike, Trenk je u ratovanje uveo još neke novitete poput "turske bande" koja je pratila pandure, a koju možemo smatrati pretečom svih vojnih glazbi u svijetu.

Franjo Trenk

Od nemirnog dječaka do plaćenika

Franjo Trenk je podrijetlom iz stare pruske vojničke obitelji. Njegov otac prelazi u austrijsku službu nakon pobjede nad Turcima kod Beča prešavši s protestantizma na katoličanstvo. Sudjelovao je u brojnim pohodima Leopolda I. i Karla VI. U jednom se od tih pohoda zatekao tako u Reggio Callabriji gdje mu se na samu Novu godinu 1711. rodio sin Franjo.

Već je u ranoj mladosti Franjo pokazao neobuzdan temperament i sklonost avanturi. Navodno je još kao dječak promatrao bitku kod Petrovaradina iz nekog prikrajka.¹

Kao šesnaestogodišnjak, slijedeći obiteljsku tradiciju, 10. 07. 1727. postaje zastavnik u pukovniji palatina Nikole Erdödyja gdje se za službe u Beogradu i Osijeku ističe iznimnom vještinom, ali u dvobojima. Uz to stječe i glas kao kartaš i ženskar.

Za službe u Petrovaradinu, možda i na nagovor oca koji pokušava na taj način obuzdati svog razuzdanog sina, ženi se kćerkom podmaršala Tilliera i preuzima upravu pleterničkog i brestovačkog dobra. No Trenk se nije smirio i već 1734. sa svojim pratiocima završava u tamnici. Tek je uz jamstvo generala Khevenhüllera pušten ocu u Levoću.²

Pustolovnog i nemirnog duha, pokušava se uključiti u rusko-turski rat koji je izbio 1735. godine. Nakon što se u sukob uključila i Austrija, Trenk nudi generalnom zapovjedniku austrijske vojske, grofu Seckendorfu da će okupiti 4 000 vojnika i s njima provaliti u Bosnu. Prijedlog je odbio princ Sachsen-Hillburgshausen. Ali nakon što mu od kuge umire žena i sve četvero djece, Trenk se shrvan tugom želi u potpunosti posvetiti vojnom pozivu. Svoje usluge nudi ruskoj carici Ani Ivanovoj koja je bila u dalekom srodstvu s njegovom majkom.

U rusku je vojsku primljen kao konjanički satnik u husarskoj pukovniji grofa Kuminga sastavljenoj pretežno od Mađara. I tu se istakao svađama i ispadima te u sukobu s Kumingom zbog kojeg je ponovno zatvoren. Neviđenom osobnom hrabrošću u bitci s Tatarima na rijeci Bugu u koju je ušao kao zatvorenik, ruski je poraz pretvorio u veličanstvenu pobjedu. Zbog iskazane hrabrosti oslobođen je zatvora. To ga je još više ohrabrilo da se nastavi suprotstavljati Kumingu pa je čak i osuđen na smrt zbog nepokornosti. Pomilovan je u zadnji tren i vraća se u Slavoniju.³ Na svojim vlastelinstvima oformljuje jedinicu sastavljenu od lokalnog stanovništva, tzv. "spahijske pandure" kakve je u Slavoniji imalo svako

1 Jurica MILETIĆ, "Trenkovi panduri; U službi Marije Terezije", *Hrvatski vojnik*, 04/2006., br. 81.

2 Slavko PAVIČIĆ, *Hrvatska ratna i vojna poviest*, Zagreb 1943., 181.–211.

3 S.PAVIČIĆ, *n.dj.*, 190.-191.

veće vlastelinstvo.⁴ S njima uspješno rastjeruje hajduke koji provaljuju iz Bosne i stječe simpatije lokalnog stanovništva.

Panduri

Da nije bilo rata za Austrijsko nasljeđe u kojemu je mlada carica Marija Terezija morala ratovati protiv Prusa, Bavaraca i Francuza, Trenk bi zasigurno ostao nezapamćen u analima povijesti. Kako su carici trebali vojnici, Trenk joj nudi da će okupiti četu od tisuću pandura iz Slavonskih i Srijemskih okruga što je na preporuku Karla Lotarinškog i velikog vojvode Toskanskog carica prihvatila. Tako je barunu Franji Trenku 27. 02. 1741. izdan "Werbepatent", otvorena zapovijed kojom je ovlašten unovačiti tisuću vojnika-pandura u Slavoniji.

Novačenje ipak nije išlo onako brzo kako se Trenk nadao. Nakon što je osjećkom zapovjedniku naloženo da podupre Trenkova nastojanja, uspijeva unovačiti tisuću ljudi iz okruga Mitrovice, Srijemskih Karlovaca, Petrovaradina, Iloka, Virovitice i Voćina. Sam je opremio i snosio troškove za vojниke sa svojih dobara, a ostatak troškova snosila je kruna i vlastelini s čijih su gospodarstava potjecali panduri.

Oprema pandura koštala je oko 62 000 forinti, svaki je vojnik primao dnevnu plaću od 6 novčića iz kraljevske blagajne, ali je morao sam kupovati kruh po cijeni od 2 novčića.⁵ Kako je dobro poznavao psihički moment straha koji su turski

Panduri

4 Tomislav ARALICA, Višeslav ARALICA, *Hrvatski ratnici kroz stoljeća 1*, Zagreb 2006., 126.-128.

5 S.PAVIČIĆ, *n.dj.*, 191.

vojnici izazivali kod Europljana, odlučio je maksimalno iskoristiti tu prednost. Pandure je obukao i opremio poput Osmanlija.

Iako nisu svi panduri bili jednako odjeveni, izgled im je bio općenito turski. Najčešće su na glavi nosili crnu kapu, crvene kabanice s kapuljačom, modre hlače i opanke. Od naoružanja su nosili do četiri kubure, handžar ili jatagan⁶, jedan manji nož s često urezanom slikom pandura i natpisom “VIVAT PANDUR”. Nosili su tursku krivu sablju i pušku turskog tipa ŠIŠANA.⁷ Po uzoru na Osmanlike brijali su glavu i ostavljali perčin, a umjesto zastave nosili su tug⁸.

Najzanimljivije psihološko oružje bila je “Turska banda”. Sastavljena od dvanaest glazbenika s nekoliko frula, bubenjem i činelama, zadatak joj je bio bukom i glazbom strašiti protivnika i hrabriti pandure.

Pandurska je jedinica podijeljena u dva odijela. Na čelu joj je bio Trenk koji je nosio čin bojnika. Uz njega su bila još dva satnika, natporučnik, pet poručnika, kvartirmajstor, pobočnik, dva kapelana (katolički i pravoslavni), dva ranarnika, 40 harambaša, pet pisara, 80 kaplara i naravno, onih 12 glazbenika te 890 vojnika pandura. Svi su panduri navodno bili visoki i dobro građeni, a među njima je po kasnijim svjedočenjima bilo i starijih od 80 godina.

Trenk je svoje pandure predstavio carici na mimohodu u Beču 27. 05. 1741. održanom pred njom, njezinim mužem i sestrama. Mimohod i glazbu došao je vidjeti cijeli Beč.

Na bojnom polju

Pandurima nije trebalo dugo da se dokažu i već su 18. 06. zauzeli utvrđeni Zoptenberg. Iako ih je napalo 6 000 husara umakli su s velikim pljenom. Već se tada javljaju i problemi s pandurima koji su naučeni na hajdučiju počinili teške zločine. Iako je Trenk izveo pred prijeku sud i pogubio dvojicu kolovođa, službeno je ukoren. Kao zapovjednik pandura postavljen je pukovnik Menzel s kojim se Trenk odmah sukobio. Nakon što je osvojio gradić Strehlen kod Zoptena, Trenku je vraćeno zapovjedništvo.⁹ Očito je samo Trenkov grub i nesmiljen karakter i junačko držanje mogao držati pandure u poslušnosti. Prema njemu su očito gajili određeno strahopoštovanje, ali i povjerenje. Panduri su se i dalje isticali u svakom vojnom pothvatu, ali su zbog stalnog neposluha, kršenja vojne stege, svojeglavosti i u najmanju ruku “čudnih” postupaka pojedinaca često navlačili pravu hajku na sebe.

6 Dugi nož turskog tipa, s drškom poput karabela

7 T. ARALICA, VARALICA, Hrvatski ratnici, 126.-128.

8 Konjski rep

9 S.PAVIČIĆ, n.dj., 192.-193.

Na bojištu kod tvrđave Neisse Trenk s pandurima toliko ometa pokrete vojske Friedricha II. konstantno “olakšavajući” njegovu opskrbu da pruski kralj bjesni od nemoći.

U najtamnijem trenutku za Austriju panduri uspješno brane most na Dunavu kod Beča zarobivši kod Strengberga pet velikih opskrbnih lađa natovarenih sjenom i zobi.

Nastavivši pohod, Trenku se predaju Claus, Windischgarten i Spital, pri čemu je zarobljeno 664 vojnika, dva časnika, 48 velikih pušaka i pet topova.

Linz je zauzeo 22. 01. 1742. tako što su panduri po noći zapalili palisade i osvojili predgrađe, ali je francuskom zapovjedniku obrane, grofu Seguru, i njegovim vojnicima dozvolio izlazak iz grada pod oružjem uz uvjet da se godinu dana ne smiju boriti protiv Marije Terezije. Pri osvajanju grada ranjeno je 15 pandura i sam Trenk, a šest ih je poginulo. Iako ranjen, sa samo 25 pandura na prevaru osvaja Platting na Isaru. Zaredom padaju Deggendorf, Mainburg i Neustadt. Zauzimanjem Reichenhalla na tirolskoj granici plijeni kamenu sol u vrijednosti većoj od 30 000 forinti.

Trenkov do tada najveći pothvat bio je napad na Diesenstein koji brane bavarski strijelci pod zapovjedništvom baruna Drechslera. Vojne operacije u kojima sudjeluju i Hrvati Fogačeve pukovnije započele su 20. 06. 1742. Grad je već 22. 06. opkoljen i pozvan na predaju na što su Bavarci odgovorili topovskom paljbom. Trenk naređuje bombardiranje grada koje je trajalo do zore idućeg dana. Grad je oštećen, a veći je dio gradskih zidina razrušen. Bavarski su strijelci pokušali provaliti iz grada, ali su ih panduri poubijali i samo dio ih se spasio predajom. Zaplijenjena je veća količina streljiva, oružja i hrane. Trenk je nakon tog uspjeha promaknut u čin potpukovnika, ali je prilikom pregledavanja jednog skladišta baruta došlo do eksplozije pri čemu je teško ranjen.

Usprkos ranjavanju, već početkom sljedeće godine polazi mu za rukom s 38 konjanika rastjerati dvjestotinjak neprijateljskih vojnika pod gradom Au. Iako poziva Au na predaju, okljeva s napadom zbog jačine posade smještene unutar grada. Međutim, zarobivši glasnika doznaje da Francuzi šalju gradu u pomoć 2 800 vojnika. Odlučio ih je preduhitriti pa sa 146 pandura napada 3 000 Francuza i Bavaraca koji bježe iz grada. Zarobio je 15 000 vozova sjena, slame i zobi, ali ih je dao zapaliti jer ih nije mogao odvući. Grad Neuburg zauzeo je varkom poredavši oko grada slamnate snopove u pandurskim odorama.¹⁰

Austriji na bojnom polju ipak nije išlo tako dobro kao Trenku pa gubi Šlesku nakon čega je Trenku naređeno da osvoji pogranični grad Chám. Za to su mu na raspolaganju bile, uz 146 pandura, dvije satnije Andrašijeve pukovnije, Fogačeva

10 S. PAVIČIĆ, *n.dj.*, 195.-200.

pukovnija i 300 graničara. Chám je branio bavarski pukovnik grof Künigl s jednom bojnom bavarske garde i dvije satnije grenadira s 13 topova, dva mužara i 48 dvostrukih velikih pušaka. Künig je očekivao pojačanje pa odugovlači s pregovorima. Traži pregovore izravno s Khevenhüllerom. U međuvremenu je tijekom opsade ubijen jedan pandur za što Trenk zahtjeva izručenje krivca i kao taoca uzima bavarskog glasnika. Künig traži natrag svojeg glasnika na što Trenk odgovara upitom o konačnoj predaji grada. Kako je to bilo oko podneva, Künig mu odgovara kako ne može sada pregovarati jer je pri ručku. Odgovor razbjješnjenoj Trenku bio je kako će mu uz ručak prirediti ugodnu glazbu i naređuje napad. Odmah je zauzeto i spaljeno predgrađe, a vatra se proširila na grad pri čemu je eksplodirala barutana. Panduri su se uspeli na zidine i pobili sve na koje su naišli. Grad Chám izgorio je do temelja, zarobljeno je 772 vojnika, pet zastava i deset topova. Bio je to najtragičniji Trenkov pothvat jer je najviše nastrandalo stanovništvo samog grada.¹¹

Trenkov otac umire u Levoču 1743. i ostavlja mu u nasljedstvo Brestovac, Pleternicu i Pakrac u Slavoniji. Ta su imanja, uz Veliku i Nuštar koje je sam kupio, brojala oko 150 sela i davala godišnje oko 60 000 forinti prihoda što je Trenka činilo tada jednim od najbogatijih ljudi u Hrvatskoj i Mađarskoj. Iste godine izbila je buna oko Virovitice, Požege, Pakraca, Daruvara, Pleternice i Sirača. Trenk se vratio s bojišta i sa stotinu pandura sudjeluje u gušenju bune. Buntovnike je, umjesto da ih teško kazni, uključio u novu legiju i s 3 000 novih ljudi iz Slavonije odlazi u logor kod mjesta Raín na rijeci Lech.

Pri povratku je sa samo 20 ljudi na prepad zauzeo most na Dunavu što je toliko zadivilo Karla Lotarinškog da ga poziva u svoj šator na večeru. Tijekom večere, uz zasigurno koju čašicu dobrog vina, Trenk nudi Karlu da još iste večeri zauzme francuski logor preko Lecha. Varkom je, uz pomoć buke, natjerao Francuze na povlačenje u Donauwörth. Otada su panduri često prelazili Rajnu, razarali francuske bitnice i odvodili zarobljenike. Francuzi su ih pogrdno nazivali “crvenim kapucinima” i “divljacima” na što je Trenk ironično odgovarao kako je sa zemljacima i došao u Francusku kako bi se uludio.

Prilikom osvajanja Lauterburga i Weissenburga 04. 07. Trenk je ponovno ranjen, ovaj put u rame. Kako je Weissenburg bio od izuzetne taktičke važnosti, 06. 07. Francuzi poduzimaju protufenzivu s 40 000 vojnika. Iako su znali kako im pomoć ne može priteći, Trenk i Nadazdy im se suprotstavljaju s 10 000 ljudi. Povlače se kad im ponestaje streljiva, dok pukovnik Fogač ostaje braniti Weissenburg. Francuzi su zauzevši Weissenburg poubijali branitelje, a preživjele

11 Jurica MILETIĆ, „Trenkovi panduri; Od počasti do propasti”, *Hrvatski vojnik*, 04/2006., br. 82.

pandure odveli u Pariz gdje su ih pokazivali kao atrakciju. Panduri su se zbog toga zavjetovali na osvetu.

Prilikom zauzimanja Zaberna pandurima se nije čekalo tesare koji su probijali glavna vrata pa su se bez zapovijedi uspeli na zidine biskupske vrta i provalili u grad. Dok su se povlačili iz Zaberna, Francuzi su ih napali s leđa. Napadače su natjerali u bijeg nakon čega su se vratili u Zabern i tamo uz povike “osveta za Weissenburg” pobili 1 500 Francuza.

Trenk je umalo uspio doći glave Friedricha II. kada je 14. 09. 1744. napao Kolin u kojem je u to vrijeme Friedrich II. boravio. Na grad je uspio okrenuti vodu iz opkopa, ali je prilikom borbe pogoden topovskim zrnom i smrskana mu je lijeva noga. Kako su panduri mislili da je poginuo, odustali su od napada i Friedrich II. se izvukao. Na rubu smrti je odveden u Znaim na liječenje. Tamo sastavlja oporuku kojom Mariju Tereziju imenuje svojim baštinikom, sirotinji ostavlja 12 000 forinti i 30 000 forinti ostavlja bolnici u gradu Chámu koji je sravnio sa zemljom. No, prgavi Trenk ni smrti nije tako lako popustio. Oporavlja se i 1745. na štakama dolazi u Beč gdje je 17. 01. primljen kod Marije Terezije. Uza stube su ga nosili panduri.

Nakon oporavka pandure je uredio kao redovitu pukovniju koja broji 3 000 ljudi u 20 satnija po 140 ljudi i dvije grenadirske satnije po 100 ljudi, i nosi naslov “Trenkova pandurska pukovnija”.¹² Iz te pukovnije kasnije nastaje najdugovečnija hrvatska vojna jedinica koja je pod nazivom 53. ugarska pješačka pukovnija postojala sve do 1918.¹³

Vrativši se u ožujku 1745. u Slavoniju, ponovno nadopunjava pukovniju i odlazi u Šlesku. Ponovno nadopunjavanje pukovnije pokazuje očite gubitke među pandurima. Neki su poginuli, neki premješteni u druge pukovnije, a neki su se zasigurno vratili domovima.

Vratio se na bojište i s novouređenom se pandurskom pukovnjom proslavio zauzimanjem tvrđave Kosel. Uz pomoć pruskog prebjega panduri su prešli jarak i za smjene straže uspeli se na zidine. Prusi se nisu ni snašli, a već je na zidinama bilo 200 pandura. Grad je pao za dva sata, poginulo je 10, a ranjeno 35 pandura.

Kada je austrijska vojska poražena kod Zarowa u Češkoj 30. 09., Trenk je na bojište s pandurima stigao sat prekasno. No, to ga nije spriječilo da opustoši pruski logor, zaplijeni kraljev šator, ratnu blagajnu s 80 000 dukata, kraljev poslužavnik, prtljagu, pisma, konja, oružje i čuveni Friedrichov šah.

U vrijeme sklapanja mira u Dresdenu 1745., na ratnom je vijeću u Beču podignuta optužba protiv Trenka koja će ga u konačnici stajati života..

12 S. PAVIČIĆ, *n.d.*, 208.

13 T. ARALICA, V. ARALICA, *Hrvatski ratnici*, 126.-128.

Osuda i smrt

Trenk se 1745., kasnije će se pokazati zauvijek, opršta od pandura u Gabelu. Početkom 1746. protiv njega je proveden postupak u kojem je optužen za korupciju i zadržavanje plaća pandura. Optužili su ga i da je uz naknadu pustio Friedricha II. kod Zarowa da pobegne. Iako bi zahvaljujući svojim zaslugama vjerojatno izbjegao osudu, ili barem tamnicu, zbog bezglavih postupaka ipak je osuđen. Jednog je od svojih tužitelja, grofa Laudona, pretukao u kazalištu, a generala Löwenwalda, predsjednika istražne komisije je tijekom suđenja zgradio za vrat i pokušao zadaviti.¹⁴ Ponosna, agresivna i prgava čud spriječila ga je da zatraži pomilovanje od carice koja bi mu to zasigurno odobrila. Osuđen je i utamničen u tvrđavi Spielberg u Brnu gdje je nakon dvije godine 04. 10. 1749. umro u svojoj 38 godini. Po vlastitoj je želji pokopan u kapucinskoj halji u samostanskoj grobnici u Brnu.

Bio je to kraj vojskovode koji je načinom ratovanja bio ispred svog vremena, koji je osobno predvodio svaki napad ne bojeći se ranjavanja. Kraj kakav taj prekaljeni vojnik nije zaslužio i do kojeg su ga doveli agresivna i razdražljiva čud, grub vojnički svjetonazor i, ponajviše, nesklonost politiziranju.

14 S. PAVIČIĆ, *n.dj.*, 210.-211.

BARON FRANJO TRENK THE BRUTE WHO SNATCHED AWAY KING'S CHESS!

Baron Franjo Trenk was born on 1st January 1711 in Reggio Calabria. He originates from an old Prussian military family. At the age of 16 he accedes to the service in the regiment of palatine Nikola Erdody. He earned a lousy reputation already in his youth due to his personality and frequent conflicts with authorities. For these same reasons he often dwelt in prison and few times he nearly found himself in front of execution squads. He combats as a gunman in the Russian-Turkish war, where his bravery earned him fame and where nonetheless, he ended up in a prison again. He also gained glory with his fellow policemen in a war for the Austrian heritage. These policemen were actually a paramilitary unit formed from Slavonian border guards. Amongst the best known undertakings were the occupations of the cities of Diesenstein, Aua, Weissenburg, Zabern as well as the fortress of Kosel. The town of Cham was literally levelled to the ground. When invading Kolin he almost seized none the less than Friedrich II, but he was heavily wounded. During the Austrian defeat near Zarow, he ravaged the Prussian camp, confiscating the king's tent and between other things the notorious chess of Friedrich II. At the end of the war, the war committee convicted him and sent to the dungeon of Spielberg fortress in Brno, where he died on 4th October 1749 at the age of 38. In his last will he left his possessions to Maria Theresa, 12 000 forints to the poor and 30 000 forints to the city of Cham.

BARONE FRANJO TRENK: IL BRUTO CHE RUBÒ GLI SCACCHI AL RE

Il barone Franjo Trenk nacque il 1 gennaio 1711 a Reggio Calabria. Provenne da un'antica famiglia militare prussiana. A sedici anni entrò in servizio nel reggimento del palatino Nikola Erdödy. Già da giovane acquisì cattiva fama a causa del suo carattere e dei frequenti scontri con le autorità. Quindi trascorse diverso tempo in carcere, e un paio di volte rischiò quasi di venir fucilato. Combatté da mercenario nella guerra russo-turca, nella quale si fece onore per il coraggio dimostrato in battaglia, ma una volta terminata la guerra, venne comunque incarcerato.

Conquistò la gloria lottando con i suoi panduri nella guerra per l'eredità austriaca. I panduri formavano un'unità paramilitare costituita dai confinari della Slavonia. Le loro imprese più celebri furono le conquiste delle città di Diesenstein, Aue, Weissenburg, Zabern e della fortezza di Kosel. Inoltre, rase al suolo la città di Chám nel vero senso della parola. Fu quasi per colpire lo stesso Federico II durante l'assedio di Kolin ma venne ferito gravemente. Durante la sconfitta austriaca a Zarow, devastò l'accampamento prussiano confiscando la tenda del re e, tra le altre cose, si appropriò anche dei famosi scacchi di Federico II.

Verso la fine della guerra venne processato dal consiglio di guerra a Vienna e venne rinchiuso nella fortezza Spielberg a Brno, dove morì trentottenne il 4 ottobre 1749. Per testamento, lasciò il suo patrimonio a Maria Teresa, dodicimila forinti ai poveri e trentamila forinti alla città di Chám.

Aldo Šuran

BISKUP DOBRILA

“Va proliče osamstuvanajste, šesnajstega dona miseca avrila, rodija se veliki čovik”

Velik i sam po sebi važan događaj, ne samo za istarsku, već i za hrvatsku povijest. Te je 1812. godine u malom selu na južnoj pazinštini mali Juraj ugledao svjetlo dana. Dogodilo se to u jednoj seljačkoj obitelji u Velom Ježenju, u idiličnom kraju okruženom blagim brdima i malim plodnim ravnicama smede glinaste istarske zemlje koja daje jedan poseban doživljaj. Danas posjet tom kraju može svakome omogućiti povratak u prošlost, u davne godine teškoga života istarskog seljaka. Kao da se vrijeme zaustavilo, u Ježenju još prevladavaju stare kamene kuće i kućice, rabi se pokoji stari alat, a unatoč svemu zadržao se i stari mjesni govor. U tom je kraju Doprila živio svoje mladenačke dane u kojima je doživio svu bijedu i glad koji su tada zapljenjivali cijelu Europu, a sjećanje na bijedu istarskih seljaka neće jenjavati cijeli njegov život.¹

Godine 1820. s osam godina kreće u župnu školu u obližnjem Tinjanu. Njegovo je osnovno obrazovanje koje je trajalo četiri godine obilježeno odličnim uspjehom koji ga je istaknuo među ostalom djecom. Lokalni je župnik uočio njegovu nadarenost zaključivši da bi bilo dobro da se nastavi školovati. Svećeničko je zaređenje tada bila jedina šansa za školovanjem i izbjegavanjem seljačke bijede.² Tako je odmah nakon završenog osnovnoškolskog obrazovanja otišao k franjevcima u Pazin gdje je proveo dvije godine svog života. Njegovo je djetinjstvo obilježeno ne samo dobrim uspjesima u školi, nego i jednom situacijom koja je na njega zasigurno ostavila dubok trag. Naime, on je prvih par godina školovanja proveo u školama u kojima je nastavni jezik bio njemački (uz talijanski i latinski). U ono je doba hrvatski jezik bio u velikoj mjeri diskriminiran, a Doprila je tu diskriminaciju osjetio i na svojoj koži. Na jednom je suđenju trebao odgovoriti sucu njemačkim jezikom, a budući da on njemački nije znao, a sudac nije znao hrvatski, odgovor mu nije mogao dati te ga je sudac kaznio udarcima po turu.³ Situacija je vjerojatno bila još i teža te su hrvatski seljaci zasigurno, kao i mali

1 Dragovan ŠEPIĆ, “*Politička koncepcija Jurja Doprile*”, *Juraj Doprila 1812-1882 : istarski preporoditelj*, (gl. ur. Galiano Labinjan) (dalje: *JD*), Pazin 1985., 56.

2 Petar STRČIĆ, “*Prijelomna vremena Istre*”, *JD*, 44.

3 Josip BRATULIĆ, “*Hrvatski književni jezik – sredstvo i cilj dobriline društveno-nacionalne borbe u Istri*”, *JD*, 117.

Juraj, dobivali batine zbog sličnih stvari. Vjerojatno su tjelesni udarci manje boljeli od onih moralnih i psihičkih koje su trpjeli samo zato što su pričali svojim jezikom, a ne jezikom drugih.

Nakon završene normalke (opća pučka škola) sa samo četrnaest godina seli u Kralovac. U "gradu na četiri rijeke" Dobrila pohađa nižu i višu gimnaziju u trajanju od šest godina. Ova je etapa njegova života vrlo važna. Naime, on u "karlovu" gradu upoznaje ideje ilirskog preporoda, kojemu je upravo Karlovac bio jedan od žarišta.⁴ Te ideje, praćene nacionalnim osvješćivanjem, rastu i evoluiraju dvije godine nakon završetka gimnazije u Karlovcu, i to pohađanjem bogoslovnog sjemeništa u Gorici. On je tamo proboravio četiri godine, od 1834. do 1838. Tih je godina sjemenište u Gorici bilo važan centar za obrazovanje i nacionalno osvješćivanje hrvatskih i slovenskih studenata.

Nakon završenog studija filozofije i teologije 1838. i zaređivanja 1837. kratko obavlja svećeničku dužnost u Munama i Hrušćici.⁵ Godinu dana kasnije, 1839. kreće na doktorski studij bogoslovije u poznatomu Augustineumu u Beču. Studiranje u centru Habsburške monarhije i jednom od poznatijih studijskih i sveučilišnih gradova u Europi nudilo je velike mogućnosti za sklapanje važnih poznanstava. Upravo je tamo Dobrila upoznao budućega đakovačkog biskupa, velikog mecenu kulture u Hrvatskoj i osnivača Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti Josipa Jurja Strossmayera. Tamo je Dobrila upravo od Strossmayera⁶ upoznao i prihvatio ideje o jedinstvu južnih Slavena.⁷ Važno je naglasiti da je prihvatio tu ideju kada je shvatio da bi bila primjerena za teško stanje u kojemu se Istra tada nalazila. Nakon trogodišnjeg studija u Beču 1842. godine završava prva etapa njegova života obilježena marljivim radom, učenjem i uzdizanjem u kulturnom i akademskom smislu.

Biskup Juraj Dobrila

4 D. ŠEPIĆ, *n.dj.*, 56.

5 "Juraj Dobrila", *Istarska enciklopedija*, Zagreb 2005., 180.

6 Ostali su dobri prijatelji čitav život, međusobno su si pomagali i često se dopisivali. Njihovo prijateljstvo očitovano je na Prvom vatikanskom koncilu gdje je Dobrila podržao biskupa Strossmayera.

7 P. STRČIĆ, "Prijelomna vremena Istre", *JD*, 44.

Sav ganut ponavljao je Dobrili: “Sinko, i ti govorиш po našu”⁸

Nakon završenog studija u bečkom Augustineumu dolazi u Trst u kojem boravi šesnaest godina. Tamo uz crkveni život lagano ulazi i u svjetovni. Bilo je to razdoblje velikih promjena, što svjetskih (savez država koje nisu osnovale kolonitičke imperije), državnih (revolucija 1848., Metternich, austro-ugarska nagodba, Bach), a što regionalnih (razvoj, Pula kao glavna ratna luka, željeznica, hrv. i tal. narodni preporod).⁹ Veći je dio toga burnoga razdoblja proveo u Trstu, gradu koji je bio glavna izvozna luka Monarhije i u kojemu je bila prisutna velika fluktuacija ljudi raznih narodnosti i vjera.

Godine 1848., u doba revolucija po čitavoj Europi, Dobrila se nalazio u Trstu pomno promatrajući što se događalo u dalnjoj i bližoj okolini. Uvidio je da su istarski Hrvati i Slovenci u jako teškom položaju i da im prijeti asimilacija (pogotovo nakon pobjede Italije nad Austrijom u Piemontskom ratu kada se talijanska strana u Istri osjećala sve jačom). Veliki je problem bio što seljačko stanovništvo nije bilo školovano. To je uvjetovalo situaciju nezainteresiranosti istarskih Slavena o nacionalnom pitanju u Istri što je Dobrili posebno smetalo. Smatrao je da su za to najviše odgovorni hrvatski svećenici koji nisu radili dovoljno na prosjećivanju i nacionalnom osvjećivanju hrvatskog sela.¹⁰ Da bi situacija bila još i teža, nakon ukidanja kmetstva seljaci su postali još ovisniji prema talijanskom gradu. U takvom je stanju širenje nacionalne svijesti među neukim pukom bilo vrlo teško.

U Hrvatskoj su, za razliku od Istre, Hrvati bili u velikoj borbi za nacionalna prava. Tako je nakon revolucionarne 1848. godine hrvatski Sabor pokušao zbližiti Istru s Trojednom kraljevinom s konačnim ciljem pripojenja Poluotoka Hrvatskoj. O tom se pitanju trebalo raspravljati na ustavotvornom parlamentu koji je bio u nastajanju. Istarski Hrvati nisu pokazali interes te je epilog ove priče bio da je na izborima za parlament izabrano četiri Talijana i samo jedan Hrvat, sudac Josip Vlah. Interes su pokazali jedino Hrvati u istočnoj Istri koji su i izabrali Vlaha i koji su se protivili uvođenju talijanskog jezika kao službenog jezika u čitavoj Istri čime bi se Istra počela smatrati talijanskom regijom.¹¹ Vlada je pak zbog straha od iredentizma i talijanizacije Istre pozvala istarske Slavene da aktivnije sudjeluju u otporu manjinskom talijanskom stanovništvu.

⁸ Stipan TROGRLIĆ, *Katolička crkva u Istri: nacionalno-političke i idejne podjele (1880.-1914.)*, Pula 2006, 99.

⁹ P. STRČIĆ, “Prijelomna vremena Istre”, *JD*, 43.

¹⁰ D. ŠEPIĆ, *n.dj.*, 58.

¹¹ *Isto*, 57.

U ovako kaotičnom i nadasve teškom trenutku za hrvatski jezik i kulturu u Istri, potaknut svojom velikom nacionalnom svijesti, glavnu riječ počinje preuzimati Juraj Dobrila. Ubrzo je shvatio da će zbog problema s mađarizacijom pomoći iz Banske Hrvatske teško stići, a u hrvatskom je narodnom preporodu usvojio ideje koje su mu se tada činile najprikladnijima, pogotovo ideju jezičnog jedinstva. Iz tog se razloga 1848. godine učlanio u Slavjansko društvo u Trstu čime se politički i javno opredijelio. Shvatio je da nema koristi od agresivne i otvorene borbe protiv Talijana pa je zato zagovarao druge puteve borbe preko čitaonica, glasila, prosvjete i gospodarstva. Stanovništvo sela je, pogotovo u XIX. stoljeću, bilo jako pobožno, a iz sela su proizlazili najvjerniji i najbrojniji svećenici. U ono je vrijeme hrvatsko-slovensko selo bilo oslonac katoličke crkve u Istri. Dobrili je i zbog te činjenice bilo jako važno narodno osvijestiti puk jer bi oni prelaskom na talijansku kulturu djelomice izgubili svoju pobožnost i vjerske običaje. Veliki je problem bio u tome što je sve do polovice XIX. stoljeća grad bio samostalan ili je u nekoj mjeri ovisio o selu. U tom razdoblju i nije bilo kulturne asimilacije jer je zatvorena ruralna cjelina bila vrlo kompaktna i pobožna oralna kultura. Problem je nastao kada je selo počelo ovisiti o gradu koji je bio nositelj talijanske kulture u Istri. Tada se ruralne cjeline nisu svojom oralnom kulturom tako lako mogle oduprijeti akulturaciji i asimilaciji. Trebalо je među njima uvesti pisani kulturu.¹² Često je isticao da je pastir svih vjernika i da će svima pomoći, ali da su Hrvati i Slovenci najugroženiji i da njima treba najveća pomoći.

Važan korak k narodnom osvješćenju i uvođenju pisane kulture među pukom bilo je tiskanje i izdavanje molitvenika *Oče, budi volja tvoja*¹³ 1854 godine. Taj

Natpis na Dobrilinoj rodnoj kuću u Velom Ježenju

12 Miroslav BERTOŠA, "Istarsko akulturacijsko ravnoteže druge polovice XIX. stoljeća", *JD*, 84.-89.

13 Napisao ga je i većim cijelom financirao sami Dobrila

je molitvenik pisan na hrvatskom jeziku, a ubrzo se proširio po kućama i postao vrlo omiljenim štivom među seljacima. On je ujedno bio jako važan za širenje vjerskog nauka, hrvatskog jezika i pismenosti među seljacima.¹⁴ To nije samo izvanredan religijski, već i politički temelj za jačanje svijesti o narodnoj pripadnosti u Istri. Ujedno je i rijedak primjer tiskanog izdanja u Istri na hrvatskom jeziku.¹⁵ Pisan je zagrebačkim pravopisom, i to prvi molitvenik u Hrvatskoj pisan njime, a pokazuje bogatstvo izražajnosti, zrelost jezika i skladnost rečenice.¹⁶

Tri godine nakon izdavanja molitvenika na prijedlog cara Franje Josipa I. papa ga imenuje biskupom Poreča i Pule, a sljedeće godine (1858.) biva zaređen 2. svibnja u Gorici, a ustoličen je u 17. svibnja Poreču.¹⁷ To je vrlo važna prekretnica za nastavak borbe za narodna prava. Takav mu je položaj omogućio bogatstvo, ali bogatstvo na političko-nacionalnom planu. On je novac ulagao u sistematsko školovanje hrvatskih i slovenskih studenata za aktivno vođenje otpora protiv jake talijanizacije društva i političkog vrha u Istri.¹⁸

Uvidio je društvenu, gospodarsku i kulturnu prednost talijanskog građanstva pa se prema takvoj prednosti trebao i postaviti. Tako je zaključio da bi se trebao osloniti na svećenstvo koje će konstantno raditi s narodom u njihovom prosvjećivanju i buđenju nacionalne svijesti. Sam je Dobrila često u hrvatskim selima po Istri držao mise na hrvatskom jeziku čime bi redovito iznenadio seljake te im i time poticao svijest o narodnoj pripadnosti. Držao je govore istarskim seljacima na hrvatskom jeziku kojima ih je pozivao na borbu protiv talijanizacije, a često je isticao da im je to pravo dao sam car i da trebaju uzeti ono što je njihovo, ono što im pripada, a to je jezik.¹⁹

Nakon pada Bachova apsolutizma Istra dobiva autonomiju u sklopu Austrijskog primorja, a time i Sabor. Dobrila je kao virilni član (uz tršćansko-koparskog i krčkog biskupa) ušao u Sabor koji je bio sastavljen pretežito od talijanskog građanstva, prvenstveno zbog kurijalnog načina glasanja. Na drugoj uspostavi pokrajinskog Sabora u rujnu 1861. (budući da je prva bezuspješno završena) Dobrila biva izabran zastupnikom u Carevinskom vijeću. Njegov je rad u te dvije odrednice demokratizacije Habsburškog carstva bio usmjeren prema poboljšanju položaja hrvatskih i slovenskih Istrana. Veliku je važnost davao uvođenju hrvatskog i slovenskog jezika u rad Sabora te njihovom izjednačavanju s talijanskim jezikom. Zalagao se i za gospodarsko uzdizanje sela, za gradnju novih i održavanje već

14 D. ŠEPIĆ, *n.dj.*, 58.

15 P. STRČIĆ, "Prijelomna vremena Istre", *JD*, 48.

16 J. BRATULIĆ, *n.dj.*, 119.

17 "Juraj Dobrila", *Istarska enciklopedija*, Zagreb 2005., 180.

18 P. STRČIĆ, "Prijelomna vremena Istre", *JD*, 48.

19 D. ŠEPIĆ, *n.dj.*, 60.

postojećih cesta, sređivanje zemljišnih knjiga, za stalni fond za siromašne, gradnju bolnica i crkava, a sve to s primarnim ciljem odvajanja hrvatskog sela od talijanskog grada.

Zanimljiv je pokušaj zastupnika Jurinca i biskupa Dobrile u Istarskom saboru godine 1863. kada su se htjeli izboriti za objavljivanje zapisa sa sjednica Sabora i na hrvatskom jeziku što su irentistički ustrojeni Talijani jednodušno odbili. Tim je činom pokušao uvesti hrvatski jezik ne samo u rad Sabora, već i u škole i javne poslove.²⁰

Težak je udarac buđenju nacionalne svijesti u Istri bio ukidanje općina (većinom hrvatskih i slovenskih) koje nisu imale uvjeta za samoupravljanje njihovo pripajanje gospodarsko i kulturno jačim većim općinama (pretežito talijanskim). Tim je činom ukinuto 210 općina, a hrvatski i slovenski seljaci još su više postali ovisni o većim talijanskim centrima. Drugi, još teži je udarac nacionalizacija dobila laiciziranjem školstva (vlada je tu odluku donijela 1869. godine) pri čemu je jurisdikciju nad školstvom sada imala općina, a ne više Crkva. Svećenici su prestali biti učitelji široj masi, a samim time je širenje ideja o nacionalnoj pripadnosti bilo velikom mjerom otežano.²¹ Što se tiče školstva, veliki je problem bio taj što su se sve škole koje bi se otvorile u nastavi koristile talijanskim jezikom. U takvoj je situaciji Dobrila uvidio da je otvaranje škola propast, a ne spas za slavensko stanovništvo. Osim toga, problem je bio u mentalitetu istarskih seljaka koji bi slali svoju djecu u školu s uvjerenjem da je dobro što uče talijanski jezik jer hrvatski već znaju. Takav mentalitet nisu posjedovali talijanski stanovnici Istre kojima nije padalo na pamet da šalju svoju djecu učiti hrvatski jer talijanski već znaju. Oni su u ono doba bili jezično, tj. načonalno osvješteni. Istrani to nisu bili.

Kako je vrijeme prolazilo, talijanski je dio stanovnika Istre sve više jačao, a njihove su težnje za spajanjem s Italijom počele biti sve jače.²² Njihove nade u spajanje s Italijom postaju još jače kada Austrija u dva rata gubi većinu svojih posjeda u Italiji. Tada se granica pomiče nadomak Trsta, a samim time pritisak talijanske buržoazije u Istri i prema Istranima postaje sve jači. Oni nisu priznavali slavensku civilizaciju i kulturu, već se govorilo o slavenskom plemenu koje je raštrkano po selima i živi svoj nekulturni i bijedni život.²³ Dobrilin je stav u ovako teškoj situaciji bio takav da mirno postavlja zahtjeve da se njegovom narodu pomogne kako bi postao ravnopravan s Nijemcima i Taljanima.

20 J. BRATULIĆ, *n.dj.*, 119.

21 D. ŠEPIĆ, *n.dj.*, 63.

22 Glavni pobornici talijanaštva u Istri i na Kvarnerskim otocima bili su Pietro Stanković i Franjo Vidulin

23 M. BERTOŠA, "Istarsko akulturacijsko ravnotežje druge polovice XIX. stoljeća", *JD*, 82.

U to doba, kada buđenje svijesti o nacionalnoj pripadnosti biva ugroženo, pod velikim utjecajem Dobrile nastaje dobro organizirani rad na polju izdavaštva koje je kao primarni cilj imao upravo jačanje svijesti zbog već spomenute borbe protiv talijanizacije i germanizacije, a pogotovo talijanizacije. Tako je godine 1869. počeo izlaziti kalendar Istran.

Slučaj je kalendara vrlo zanimljiv. Izdana su dva broja, prvi 1869., a drugi 1870 godine. Prvi je broj pod jakim utjecajem Dobrile i prve generacije hrvatskih političara u Istri i njihovih ideja i uvjerenja bio prožet štrosmajerovskim jugoslavenstvom, ali jasno govori i o hrvatstvu. On dakle u kontekstu jugoslavenstva ne isključuje hrvatstvo, a kada govori o Hrvatima i Slovencima rabi izraz Slaveni, iako ih jasno razlikuje. Drugi broj izlazi 1870 godine. U tom je broju osjetna promjena u političkim uvjerenjima koja je s jugoslavenstva biskupa Strossmayera prešla na pravašku ideju Ante Starčevića. U njemu su među ostalima pisali osamnaestogodišnji Matko Ladinja i dvadesetvogodišnji Vjekoslav Spinčić koji su kao mladi političari i borci za hrvatska prava u Istri prihvatali Starčevićeve ideje koje su prenijeli u kalendaru. To je ujedno bio i zadnji broj kalendara. Iako se ne zna zašto je kalendar prestao izlaziti, logičnim bi se putem moglo doći do zaključka. Naime, Dobrila se kao iniciator izdavanja kalendara suočio s promjenom općega političkog stava u redovima suradnika kalendara. U ono je vrijeme biskup bio svjestan činjenice da se pravaška uvjerenja ne mogu prenijeti u svakodnevnicu istarskog puka i da ta politička orijentacija nije bila primjerena za dobrobit naroda i za njegovo nacionalno buđenje. Može se dakle zaključiti da je Dobrila uskratio materijalnu i moralnu podršku kalendaru jer je uvidio negativnosti novih političkih strujanja iz Hrvatske. Kasnije su političari koji su pravaške ideje podržavali trebali mijenjati politički stav i prilagoditi ga komplikiranoj situaciji u Istri koja je tada bila borbeno polje za nacionalnu emancipaciju triju naroda.

Iste godine kada izlazi drugi broj Istrana, točnije 1. lipnja 1870. godine, svjetlost je dana ugledala Naša sloga. Glavni cilj Naše sloge (novine koje su bile prve na hrvatskom jeziku u Istri) bio je nacionalno-preporodni rad koji se očitovao podnaslovom *Poučni, gospodarski i politički list*, ali i parolom koja je jasno davala do znanja da su novine preporodnog karaktera, a glasila je *Slogom rastu male stvari, a nesloga sve pokvari*. Biskup Dobrila jedan je od značajnih osoba vezanih uz novine. Bio je jedan od glavnih pokretača novina, financirao je tiskanje, a i sam je pisao tekstove, iako ih gotovo nikada nije potpisivao te je jako teško odrediti koji su članci iz izašli njegova pera.²⁴ Novine, vođene glavnim urednikom (pjesnikom i svećenikom) Matom Bastianom, vodile su blagu politiku punu kompromisa. Nije bilo borbenog stava jer je situacija bila prilično teška,

²⁴ "Juraj Dobrila", *Istarska enciklopedija*, Zagreb 2005., 180.

nego se mirnim putem pokušavao postići politički odgoj hrvatskog seljaka kojemu je stalno ponavljanje da narod ima ustavno pravo nacionalno se opredijeliti i odlučivati o vlastitim potrebama i sudbini.²⁵ Velika se pozornost posvećivalo izborima kada su autori teksta savjetovali seljacima da biraju poštene ljude koji ne osuđuju njihov jezik i kulturu i koji su pripadnici njihova roda i plemena.²⁶

Takva je blaga politika Naše sloge oko narodnog opredjeljenja uz onu svećenika u nacionalno miješanim općinama (koji su s oprezom vodili borbu za nacionalno osvješćivanje, pošto su tvrdili da su oni svećenici kako i Hrvata, tako i Talijana) dovela do poražavajućeg epiloga. Naime, 1873., neposredno prije izbora za Carevinsko vijeće (od četiri zastupnička mjesta, dva su bila već rezervirana za Talijane kao predstavnike veleposjeda i gradova, dok su za dva preostala mjesta uz kandidate iz talijanske narodne sfere bila kandidirana i dva Hrvata, Dobrila i Vitezić) talijanska je propaganda došla do vrhunca optužbom da su Dobrila i slavenski svećenici panslavisti, klerikalci i da rade protiv Austrije. Narodna stranka spremno uvraća u Našoj slozi, ali se na kraju konačan cilj nije dostigao te je Dobrila izgubio na izborima. Nakon tih događaja osjeća se veća borbenost, a hrvatski se narodni pokret lagano počeo mijenjati (jednim dijelom su zaslužni mladi pravaši koji su sve više počeli surađivati u radu novina). Očito je Dobrilin poziv da ljudi konačno shvate tko im je prijatelj, a tko neprijatelj imao pozitivne posljedice.²⁷

A sada, hvala bogu, imamo i na stolici naše Biskupije čovjeka Istranina²⁸

Godine 1875. Dobrila biva imenovan tršćansko-koparskim biskupom. Nakon svoga ustoličenja rado prihvaća suradnju s pravašima koji su podržavali rad krčkog biskupa Vitezića u Carevinskom vijeću i ubrzo mijenjaju pogled na političku situaciju u Istri, na neki način evoluiraju i postepeno se usmjeravaju prema kulturnom i gospodarskom razvoju seljaštva. U sedmogodišnjem upravljanju Tršćansko-koparskom biskupijom Dobrila nije aktivnije djelovao u vezi s nacionalnim pitanjem, vjerojatno zbog teškoga zdravstvenog stanja i pritisaka nekih ministara.²⁹

Dobrilin se životni rad vidi kroz tisak, otvaranje čitaonica, iskustva iz Istarskog sabora i bečkog parlamenta, bitke za prosvjetu, za kulturna i ekomska prava

25 D. ŠEPIĆ, *n.dj.*, 65.

26 Jasno je da se seljacima na jedan očiti neindirektan način ukazuje da glasuju za Hrvate i Slovence, *a ne za Talijane*.

27 D. ŠEPIĆ, *n.dj.*, 66.

28 Božo MILANOVIĆ, *Hrvatski narodni preporod u Istri knjiga I. (1797 – 1882)*, Pazin 2001, 239.

29 S. TROGRLIĆ, *Katolička crkva u Istri*, 105.

slavenskog stanovništva. Njegov je rad u potpunosti usmjeren prema nacionalnom i klasnom opstanku slavenskog stanovništva, dok su nove generacije političara nastavile na već izgrađenim temeljima. Političke se prepiske s pravašima oko nacionalne ideje vide već u 60-im godinama, prvenstveno u nazivima čitaonica u Istri i na Kvarnerskim otocima. Dok se novootvorena čitaonica u Vrbniku zove Hrvatska čitaonica, ona u Kastvu se zove jednostavno Čitalnica, a ona u Puli Slavenska čitaonica. On nije mijenjao svoj stav prema pravašima te ih čitav život nije podržavao (iako je pri kraju svoga životnog vijeka prihvatio suradnju s njima) i mislio je da Starčevičev stav nije bio prikladan za (pre)složene prilike u Istri. Zbog tog su odbijanja pravaštva, koje su prigrili istarski političari druge generacije (Laginja, Spinčić, Mandić), smatrali Dobrilu velikim konzervativcem. Međutim, oni su ubrzo promijenili svoj politički stav uvidjevši da pravaške ideje jednostavno nisu ostvarive u Istri, upravo kako je i sam Dobrila zaključio.³⁰

Bio je prvi istarski narodno osvješćeni Hrvat s velikim financijskim sredstvima koje je dobro i promišljeno trošio za pokret otpora talijanizaciji, za stvaranje narodnjačkog pokreta koji će se odlučno usprotiviti jakom, odlučnom i dobro organiziranom protivniku. Bio je tvrdoglav kao svaki seljak iz područja središnje Istre te se nije dao denacionalizirati sa strane Nijemaca i Talijana.

I danas, više od stoljeća nakon njegove smrti, mogu se još osjetiti utjecaji koje je ovaj veliki čovjek i domoljub ostavio u povijesni tijek. O njemu se puno pisalo, od malih članaka, velikih rasprava i monografija do raznih znanstvenih skupova i debata. Njegovo ime nose trgovci, ulice, razna kulturna društva, a i Sveučilište u Puli. Puno je napravio za Istrane, cijeli se život velikodušno borio za svoj narod, za svoje ljude, vjerovao je u svoje ideje i tim je ljudima pokušao dati pravo na svoj jezik i svoju kulturu, ono što mi danas imamo. Na kraju, povratkom u Veli Ježenj, u kuću u kojoj se prije 126 godina rodio ovaj veliki Istranin, možemo zaključiti da je zapravo on bio čovjek kao i svi drugi, iako ga je tijek povijesti odveo na druge putove omogućivši mu da postane ono što je i da ga mi zbog toga i danas pamtim i da se njega prisjećamo.

30 P. STRČIĆ, "Prijelomna vremena Istre", *JD*, 50.-54.

BISHOP DOBRILA

Juraj Dobrila was born in 1812 in Veli Jezenj, a small village nearby Pazin in a penniless farmer's family. He finished his elementary education in Tinjan in a parish school. A local priest noticed his potentials and sent him on a further education in Pazin. After Pazin his life path takes him to Karlovac and Gorizia where he got an insight to the ideas of Croatian National Renaissance. From 1839 to 1842 he attends a doctorate study in Vienna where he meets Josip Juraj Strossmayer, from whom he gets the ideas of Yugoslavism which he thinks are adequate for Istria. Following his doctorate he goes to Trieste where for 16 years fulfils various positions. During this period he is actively engaged in the cultural and economic improvement of Croatian and Slovenian peasants in Istria. In 1858 he is enthroned as bishop of Porec and Pula; this position facilitated an easier and more effective performance of raising the national awareness of common people. He became favoured between peasants who finally heard a bishop preaching in Croatian language. The support he was giving was of moral and material substance. He noticed Istria was lacking a great number of priests who, with their work, would contribute to a cultural growth of the Slavonic rural people. Moreover he was involved in the activities of Istrian Parliament. In the late sixties he encourages the printing of the calendar Istran, and in 1870 launches Nasa sloga- the first Croatian newspapers in Istria. From 1875 until his death (1882) he was the bishop of the Trieste- Koper region. We can say he was one of the most important characters of the Croatian National Renaissance in Istria. His influence was not only political but also charitable and enlightening. He was working hard and from the regional point of view his achievements are important from both earthly and theological aspects. And many years after his death, the impact of his life-time sedulous and generous work can still be sensed and perceived.

IL VESCOVO DOBRILA

Il vescovo Juraj Dobrila nacque nel 1812 a Veli Ježenj, un piccolo paese nei pressi di Pisino, in un'umile famiglia d'agricoltori. L'educazione elementare gli venne impartita nella scuola parrocchiale di Antignana. Il parroco del paese intravide il suo potenziale e lo invitò a continuare gli studi a Pisino. Una volta partito da Pisino, studiò anche a Karlovac e a Gorica dove incontrò e conobbe le idee del risveglio nazionale croato. Dal 1839 al 1842 frequentò gli studi di dottorato a Vienna dove conobbe Josip Juraj Strossmayer e dal quale accettò le idee sul jugoslavismo, considerandole appropriate per l'Istria. Dopo il dottorato, ritornò e partì per Trieste dove trascorse sedici anni rivestendo varie cariche. In quel periodo partecipò attivamente al miglioramento della vita culturale ed economica degli agricoltori croati e sloveni in Istria. Nel 1858 venne nominato vescovo polese e parentino e questa carica gli facilitò e rese più efficiente la sua attività, la sensibilizzazione della popolazione croata. Divenne molto ben voluto dagli agricoltori che finalmente sentirono un vescovo parlare in lingua croata. Fu di grande aiuto sia in senso morale che in quello materiale. Fu consapevole del fatto che in Istria mancassero preti che con il loro lavoro avrebbero potuto contribuire all'elevazione culturale del popolo contadino slavo. Partecipò alle attività della Dieta istriana. Verso la fine degli anni sessanta, appoggiò la pubblicazione del calendario Istran e nel 1870 fondò la Naša sloga, il primo giornale croato in Istria. Dal 1875 ricoprì la carica di vescovo della diocesi Trieste-Capodistria e lo fece fino alla morte nel 1882. Egli fu una delle figure più importanti per il risveglio nazionale in Istria. La sua attività non fu solamente di natura politica ma anche caritatevole ed illuminista. Operò molto e quello che realizzò a livello regionale fu importante sia sul piano laico che su quello teologico. Anche molti anni dopo la sua morte sono visibili e palpabili gli influssi dell'attività da lui svolta in tutto l'arco della sua vita.

Mirko Jurkić

JOSIP JURAJ STROSSMAYER BISKUP, POLITIČAR I KOLEKCIJONA

Biskup Josip Juraj Strossmayer znatno je utjecao na hrvatski politički i kulturni život u drugoj polovici 19. stoljeća. Iстicao se crkvenim (biskupsko-pastirskim), političkim i kulturno-prosvjetiteljskim djelovanjem. Rođen je u Osijeku 4. veljače 1815. godine u hrvatskoj trgovačkoj obitelji. Pradjed mu se doselio iz gornje Austrije i oženio je Hrvaticu tako da se u obitelji govorilo hrvatskim i njemačkim jezikom. Osnovnu školu i gimnaziju polazio je u Osijeku, a 1831. godine ulazi u Đakovačko katoličko sjemenište gdje kao najbolji sjemeništarac dvije godine studira filozofiju. Od 1833. do 1837. godine pohađa studij teologije i filozofije na Visokom sjemeništu u Budimpešti i s dvadeset godina života stječe doktorat filozofije. Tih je godina u glavnom mađarskom gradu ušao u krug prijatelja Jana Kolara i surađivao s češkim političarom Františekom Palackyjem istupajući kao pristalica kulturnoga i političkoga zbližavanja slavenskih naroda. Njegove je ideje u Beču prihvatio i Juraj Dobrila, đak *Augsteuma*, kasnije porečko-pulski biskup, jer je smatrao da su Strossmayerove političke ideje prikladne i za istarske prilike.¹ Nakon zaređenja za svećenika 1838. godine postao je kapelan u Petrovaradinu i nastavio studij teologije na *Augsteumu* u Beču (1840.) gdje 1842. godine uspješno brani doktorat teologije. U isto je vrijeme bio kapelan na carskom dvoru, a od 1847. do 1849. jedan je od trojice ravnatelja *Augsteuma* te predaje kanonsko pravo na bečkom Sveučilištu.

Na prijedlog hrvatskog bana Josipa Jelačića J. J. Strossmayer imenovan je srijemsko-bosanskim biskupom (1849.), a prigodom ustoličenja u Đakovu 1850.

Josip Juraj Strossmayer

¹ "Dobrila, Juraj", *Istarska enciklopedija*, Zagreb, 2005., 180.

godine svoj je program izrazio riječima “Sve za vjeru i domovinu”², i tako je živio i djelovao kroz devet desetljeća svoga života (1815. – 1905.)

Još je u mlađim danima J. J. Strossmayer prihvatio ideju slavenstva i slavenske uzajamnosti te pristaje uz ideje ilirskog pokreta, sinonim za narodni preporod prve polovice 19. stoljeća kojemu je jedan od ciljeva bio oblikovanje hrvatske nacionalne osobnosti. Djelujući u uvjetima njemačke i mađarske prevlasti u hrvatskim zemljama ovaj preporodni pokret oblikovao se kao pokret i kod ostalih slavenskih naroda u Habsburškoj Monarhiji te je razvitak hrvatske nacije stavljao u slavenske okvire. Programska je među slavenske i hrvatske ideje bila interpolirana ideja o južnoslavenskoj cjelini koja se naziva ilirskim imenom, izvorno polazeći od hrvatske kulturne tradicije i povijesnih predodžbi Ilirskog pokreta o južnim Slavenima kao tobožnjim potomcima starovjekovnih Ilira. Pokret za koji se zalagao i J. J. Strossmayer propovijedao je jezično-etničku cjelinu južnih Slavena i želio je za njih oblikovati jedinstveni standardni književni jezik i kulturu.

Bio je vođa Narodne stranke, osnovane 1841. godine pod imenom Ilirska stranka čiji su utemeljitelji bili Ljudevit Gaj, Ivan Kukuljević i Ivan Mažuranić, od 1860. do 1873., a u razdoblju od 1861. do 1862. godine J. J. Strossmayer je ujedno bio i veliki župan virovitičke županije. Svoju “osobnu i stranačku političku koncepciju izgradio je na dubokom nepovjerenju prema Beču i Ugarskoj.

Narodna stranka stupa na čelo hrvatskoga nacionalnog pokreta pod vodstvom J. J. Strossmayera, Franje Račkoga, Ivana Mažuranića i Matije Mrazovića nakon saziva Hrvatskog sabora 1861. i ukidanja Bachovog apsolutizma (1851. – 1860.) za čije vrijeme biskup nije mogao politički djelovati. Stranka je uspjela ishoditi novi izborni sustav koji je građanskom sloju omogućio sudjelovanje u politici. J. J. Strossmayer je na Saboru održao čuveni govor o odnosu Hrvatske prema Ugarskoj u kojem se zalagao za federalni savez s ugarskim narodima. Narodna stranka se sa svojim vođom žustro zauzimala za realnu uniju Hrvatske s Ugarskom pod uvjetom da se Hrvatskoj prethodno prizna teritorijalna cjelovitost (zakonski čl. 42) i samostalnost.

J. J. Strossmayer među tri “poglavitite misli” u svom govoru u Hrvatskom saboru 25. siječnja 1866. godine ističe: “Cjelovitost naše zemlje! Ne ima Vam, gospodo moja, preče stvari u narodu našem od te. Pak nemojte mi reći, da je stvar ta nekim načinom apstraktna, da nije doprla do srca i duše i prostoga naroda našega... Gospodo moja! Cjelovitost zemlje je jedna od najstarijih naših i najznamenitijih stvari, nužna i potrebna; cjelovitost zemlje, gospodo moja, tu su naši stari još i onda zahtjevali, kad su na krvavom raskršću prvi stojeći krv prolijevali za krst časni i slobodu slavnu, ga su udo za udom od državnog tijela

2 “Strossmayer, Josip Juraj”, *Hrvatski leksikon*, sv. 2, Zagreb, 1997., 488.

gubili u boju, ne samo za se i za biće svoje, nego za civilizaciju cijele Austrije i Europe; i tada velim, zahtijevali su otci naši cjelovitost zemlje svoje.”³

Godine 1862. skupina zastupnika u Hrvatskom saboru na čelu s Ivanom Mažuranićem izdvojila se iz Narodne stranke i osnovala Samostalnu narodnu stranku kojoj pristupa i J. J. Strossmayer s ciljem političkih razgovora i sklapanja nagodbe s Austrijom prije nego što to učine Mađari. Premda je u Hrvatskom saboru 1861. godine J. J. Strossmayer bio jednodušan u odbijanju ulaska Hrvatske u Carevinsko vijeće (Reichsrat), dvodomno zakonodavno tijelo za zemlje austrijske polovice Habsburške Monarhije uvedeno nakon razdoblja apsolutizma, ipak je sa svojim stranačkim suradnicima bio spremna priznati neke zajedničke poslove s Austrijom u slučaju potrebe za nagodbom s Monarhijom. Za vrijeme raspravljanja biskup Strossmayer se zalagao da se vrati hrvatski jezik u sve urede i škole u Hrvatskoj istaknuvši nadu da će se Dalmacija “opet sjediniti s Hrvatskom, kako je to negda bilo, što je zatim ponovio i Ambroz Vraniczany”.⁴ Biskup Strossmayer je na temelju povijesnih podataka tada u Saboru dokazivao da je Dalmacija dio “kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije”, a cjelovitosti se protivila samo talijanska inteligencija u Dalmaciji.

Matica Samostalne narodne stranke tada je bila sklopila koaliciju s Unionističkom strankom koja je dobila većinu na izborima 1865. godine, a 1866. biskup je prihvatio čast predsjednika Kraljevinskog odbora za pregovore o nagodbi s Mađarima. Neuspjeh pregovora i Austrijsko-pruski rat koji je otklonio opasnost velikojemačke politike utjecali su na J. J. Strossmayera tako da se s većinom stranačkih pristaša odlučio za nagodbu s Austrijom u kojoj odlučno zastupa ideju federalizacije Monarhije kao uvjet za njezin daljnji opstanak. U okviru tih programskih političkih načela često je surađivao s češkim i poljskim federalistima, ali se uvođenje austro-ugarskog dualizma više nije moglo spriječiti. U jednom pismu Stjepanu Ivičeviću u Makarsku 1865. godine, među ostalim biskup piše: “Moj narod, komu poslije Boga pripada moje srce i moj život, pati od stoljeća i pravi je mučenik. Povijest njegovih patnji nije još na svrsi. Kalež muka mora se do kraja iskapiti. Ja se time tješim, da narod nije izgubljen, ako znade muke podnositi. Patnje, ako se dobro razumiju i ako se u njima snalazimo, uvijek su sigurno jamstvo za buduće uskrsnuće. Ja dakako ne ču toga doživjeti, ali ču po mogućnosti učiniti, da se u patničko tijelo unesu elementi, koji će pomoći narodu do uskrsnuća...”⁵

Godine 1867. sklopljena je Austro-ugarska nagodba kojom je Hrvatska teritorijalno raskomadana i nije uspostavljena njezina cjelovitost. Dalmacija je ostala u

3 “Govor Dra. Josipa Jurja Strossmajera o adresi saborske većine držan u hrvatskom saboru dne 25. siječnja 1866. godine”, U: *Strossmayer. Kalendar za god. 1910*, Zagreb, 1910., 10.

4 Ferdo ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb, 1962., 434.

5 Gjuro ŠURMIN, “*Strossmayer u oči nagodbe*”, U: *Strossmayer. Koledar za god. 1912*, Zagreb, 1912., 13.

okviru Austrije, a Hrvatska je sa Slavonijom pripala Ugarskoj. Posljedice takvoga stanja rezultirale su uspostavljanjem Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine, akta kojim su Hrvatska i Ugarska uredile međusobne državnopravne odnose u 70 paragrafa kojima je Hrvatska postala ovisna o Ugarskoj (nerazdruživost krune Sv. Stjepana, zajedničko zastupstvo i poslovi, zajednička vlada za sve poslove osim unutarnjih, pravosuđa, bogoštovlja i nastave). U takvom je političkom ozračju biskup J. J. Strossmayer bio kao politički nepoželjna osoba “pod prijetnjom sile” prisiljen skloniti se u inozemstvo.

U ovom se razdoblju političkog djelovanja predbacivalo J. J. Strossmayeru da se bavi politikom i da je zanemario dužnosti crkvenog dostojaanstvenika, ali on odgovara: “... Ja se nerado bavim politikom, kao što mnogi ljudi možebit misle i meni predbacuju. Vjerujte mi gospodo, kad bih ja po svojoj želji živjeti mogao i smio, tada me ne bi bilo u ovoj sabornici i na ovome mjestu. Ali me ljubav i privrženost prema narodu mome, koja je poslije Boga najveća, na to veže. Nu kad mi se duh umori i kad u nesgodah i nesnosnosti političkoga života odmor tražim, tada mi je najprije pri ruci sveto pismo a poslije toga stari klasici...”⁶

U vrijeme političkih borbi za reviziju Hrvatsko-ugarske nagodbe, 1873. godine J. J. Strossmayer je bio sklon političkom realitetu i prihvaćanju nagodbe uz izmjenu i dopunu nekih bitnih točaka (neovisna hrvatska vlada, samostalne financije, imenovanje hrvatskog bana, zajedničke delegacije). Kada se u tome nije uspjelo, predao je čast predsjednika Kraljevskog odbora novom Kraljevskom odboru i zauvijek se odrekao “svake politike” te od tada više nije dolazio u Hrvatski sabor.

Kao biskup se i dalje nije slagao s oportunističkom politikom Narodne stranke, a nastalu političku krizu od 1875. do 1878. ponovno je ocijenio kao pravo vrijeme za ostvarivanje njegova programa oslobođanja balkanskih naroda od austro-ugarske hegemonije i uspostavu konkordata sa Svetom Stolicom. Naime, J. J. Strossmayer je za vrijeme revolucije 1848. – 1849. prihvaćao tezu austro-slavizma kao jamstvo slobodnoga razvitka slavenskih naroda u Habsburškoj Monarhiji dok ne ojačaju do potpune samostalnosti. Nadao se da će Rusija kao najjača slavenska zemљa pomoći malim slavenskim narodima u oslobođenju od tuđinske vlasti i da će ujedno pripomoći uspostavljanju crkvenog jedinstva s Rimom. Višekratno je zastupao ideju pomirenja pravoslavlja i katolicizma tako da je preplitanje crkvenih, narodnih i političkih shvaćanja tada bilo značajno za njegovo ukupno djelovanje. Inicirao je kult slavenskog bogoslužja Čirila i Metoda i tiskao glagoljske misale. U tom je duhu pozdravio i proslavu devetstote godišnjice kijevskoga pokrštenja svetog Vladimira. Upravo na tom ekumenskom

6 “Govor Dra. Josipa Jurja Strossmajera o adresi saborske većine držan u hrvatskom saboru dne 25. siječnja 1866. godine”, U: Strossmayer. Kolendar za god. 1910, Zagreb, 1910., 11.

polju pomirenja i uspostave crkvenog jedinstva pravoslavlja s Rimom đakovački je biskup video veliko poslanje svoga hrvatskog naroda. Kroz gotovo pola stoljeća (1851. – 1897.) upravljanja Katoličkom crkvom u Srbiji, kao apostolski administrator posjetio ju je sedam puta u razdoblju od 1852. do 1886. godine, kontaktirao sa srpskom vladom i Srpskom pravoslavnom crkvom. Nije uspio dogovoriti sklapanje konkordata između Srbije i Svetе Stolice, ali je s uspjehom realizirao konkordat između Crne gore i Rima 1886. godine kojim su katolici Kotorske i Barske biskupije dobili slobodu života i djelovanja, a zatim i pravo na upotrebu staroslavenskoga jezika u liturgiji.

Na Prvom vatikanskom koncilu od 1869. do 1870. u Rimu biskup J. J. Strossmayer se u svojim stavovima zalagao za demokratizaciju crkvene hijerarhije, a naročito svojim istupanjem protiv dogme o nepogrešivosti pape. U pet sadržajnih, elegantnom latinštinom sročenih govora, đakovački je biskup pokazao odmjerenost, toleranciju i teološku opravdanost zastupanih stavova, iako je često bio prekidan uzvicima neodobravanja pojedinih crkvenih dostojanstvenika. Na saboru je proslavio ne samo svoje ime “biskupa iz male Hrvatske” i “biskupa s turskih granica”, nego i ime svoje domovine. Njegovo sudioništvo na saboru nije bilo samo u argumentiranom protivljenju novoj dogmi o “papinoj nezabrudljivosti”, nego prije svega u njegovim prijedlozima o reformi i reorganizaciji Crkve. Jedini je od biskupa predlagao kolegijalno upravljanje Crkvom s papom na čelu, predlagao je internacionalizaciju Kardinalskog zbora i položaja pape, zalagao se za izvornu ulogu biskupa i nov odgoj svećeničkih kandidata. U njegovim bilješkama za govor u crkvenom saboru nalazi se i misao o mjestu i ulozi laika u Crkvi, a želio je ekumenski otvorenu Katoličku crkvu, kako prema drugim kršćanskim zajednicama, tako i prema cijelokupnom društvu. Stoga ga danas mnogi objektivni poznavatelji crkvene povijesti nazivaju “saborskim ocem”, ne samo Prvog nego i Drugoga vatikanskog koncila (1962. – 1965.). Porečko-pulski biskup Juraj Dobrila podržao je Strossmayera u njegovim stajalištima iznesenim u govoru na koncilu 1870. godine u Rimu, iako je J. J. Strossmayer crkveni skup demonstrativno napustio prije glasovanja. Usprkos neslaganju, 1872. u svojoj je biskupiji objavio saborskiju konstituciju kojom se proglašava nova dogma.

Za vrijeme desetogodišnjeg Bachova absolutizma (1851. – 1859.) kada je Hrvatska bila pravno-politički izjednačena s austrijskim nasljednim zemljama (uveden je austrijski građanski zakonik, zabranjena upotreba hrvatske zastave, uvedena žandarmerija, zabranjen opozicijski tisak, u škole i upravu uveden njemački jezik kao službeni jezik) i kada se J. J. Strossmayer nije smio baviti politikom, kao biskup bogate Đakovačke biskupije počeo je bez zadrške kulturno-prosvjetiteljski

raditi i karitativno djelovati na “cijelom slavenskom Jugu, pa je s vremenom postao najvećim mecenom u hrvatskoj povijesti”⁷

Vođen načelom “Prosvjetom k slobodi” biskup J. J. Strossmayer je iznimno značenje pridavao “kulturnoj djelatnosti Crkve u Hrvata”. Iako je u to doba Katolička crkva u Europi bila pod snažnim utjecajem liberalno-antikršćanskih i antikatoličkih strujanja i postupno se povlačila iz kulturnog života, biskup je u isto vrijeme uspio ugraditi hrvatsku Crkvu i crkvena dobra u suvremenu kulturu i prosvjetiteljsku djelatnost hrvatskoga naroda. Unaprijedivši bogato vlastelinstvo đakovačke biskupije koristio je prihode za dobrotvorni rad i kulturni razvitak Hrvatske. Godine 1866. utemeljio je Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti (danas: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti), izgradio je velebnu Akademijinu palaču u Zagrebu i trajno podupirao njezin rad ostavivši ovoj visokoj hrvatskoj instituciji vlastitu galeriju slika starih majstora.

Na prijedlog J. J. Strossmayera 1861. godine Hrvatski je sabor donio zakonsku osnovu za utemeljenje Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu koje je njegovom zaslugom i materijalnom potporom⁸ bilo otvoreno 1874. godine.⁹ Vjerujući da hrvatski narod može biti suveren i ravnopravan europskim narodima samo ako ima svoje najviše kulturne i znanstvene ustanove, zalagao se da Zagreb postane metropola hrvatskoga naroda. Moralno je i materijalno pomagao utemeljenje hrvatskih gimnazija u Osijeku, Rijeci, Varaždinu, Vinkovcima, Senju, a za njih je ustanovio “Strossmayerovu zakladu” za pomoć siromašnim učenicima. Materijalno je podupirao učenike (npr. školovanje bosanskih franjevačkih klerika u Đakovu 1852. – 1874. koji su bili odgojeni u narodnom duhu), intelektualce, umjetnike, pravnike, liječnike, crkvene institucije (npr. Zavod sv. Jeronima u Rimu), novine (“Narodni list” u Zadru, “Pozor” u Zagrebu). Novčano je pomagao nakladničku djelatnost kao i osnivanje narodnih čitaonica, i to ne samo u Hrvatskoj nego i u ostalim slavenskim zemljama: Slovačkoj, Češkoj, Poljskoj, Makedoniji. U Đakovu je dao izgraditi velebnu neoromaničku katedralu (1866. – 1882.), obnoviti zgradu sjemeništa, osnovao je tiskaru i izdavao “Glasnik biskupije bosanske i srijemske” (1873.). U Đakovo je doveo Milosrdne sestre sv. Križa kako bi svojim prosvjetiteljskim i karitativnim djelovanjem pomogle vjernicima biskupije. U Osijeku je pomogao izgradnju neogotičke župne crkve Sv. Petra i Pavla i otvorio Đačko sjemenište.

7 Trpimir MACAN, *Povijest hrvatskog naroda*, Zagreb, 1992., 297. – 298.

8 “Strossmayer je prvi dao primjer priloživši “fond za sveučilište jugoslavensko” svoju plaću velikog župana i zatim iznos od 50.000 forinti. Do osnivanja sveučilišta 1874. godine bilo je sakupljeno oko 362.000 forinti dobrovoljnih priloga” – Hodimir SIROTKOVIĆ, “Prvih 300 godina Zagrebačkog sveučilišta (1669. – 1969.)”, U: *Sveučilište u Zagrebu*, Zagreb, 1987., 37.

9 Sveučilište je na osnovu zakonskog članka iz 1874. s četiri fakulteta (pravni, bogoslovni, filozofski, medicinski) 19. listopada govorom svečano otvorio ban Ivan Mažuranić, a prvi je rektor bio Matija Mesić.

Posebno je značajno bilo njegovo zalaganje za studij teologije na hrvatskom jeziku o čemu je u svojoj korespondenciji s uglednim povjesničarima i teologima pisao: “Tko god je učio te (teološke) nauke na tuđem jeziku, pak poslije morao propovijedati puku, zna koliko ga je truda i muke to stalo upravo stoga što ga škola nije jur privikla našem jeziku. Ja barem ispovijedam da sam s te strane osobite muke očutio i pretrpio”¹⁰

Biskup J. J. Strossmayer je kao Akademijin pokrovitelj omogućio kupnju knjižnice Ivana Kukuljevića Sakičinskog (1816. – 1889.), povjesničara, književnika i političara koji je snažno utjecao na razvitak hrvatske politike i kulture, napose historiografije, i drugih značajnih ostavština. Proglasio je 1868. godine Akademiju nasljednicom svoje zbirke umjetnina (djela talijanskih slikarskih škola 16. – 18. st., nizozemskih i flamanskih majstora 15. – 17. st., srednjoeuropskih slikarskih škola i francuskih majstora 17. – 19. st.)¹¹ od kojih je nastala Galerija starih majstora koja danas nosi njegovo ime i čijem je otvorenju osobno prisustvovaо i održao minuciozan govor: “Što jest, jest; što nije, nije! To su biblijske riječi, refren onoga govora, kojim je biskup sjajno obranio svoj kulturni i politički program, moralno porazio protivnike svog kulturnog rada i na juriš osvojio velik dio mladjega intelektualnog naraštaja...”¹² Biskup je galeriju popunjavao darovima sve do svoje smrti. Uz brojna Akademijina izdanja financirao je i rad na Akademijinom “Rječniku”.

Zaključno o velikom domoljubu, crkvenom dostojanstveniku i vizionaru, političaru i kolekcionaru koji je svojim djelovanjem tijekom 19. stoljeća u Hrvatskoj i na širim slavenskim prostorima Europe doprinio promociji svršishodnog hrvatstva i slavenstva za vrijeme dominacije austro-ugarskih političkih okvira, govori i napisan tekst pjesnika Antuna Gustava Matoša: “Njemačko dijete i najljepši primjer naše asimilacijske snage, “Eseker”¹³ i hrvatski rodoljub, velikaš Crkve i pionir nauke, najomraženiji i najmiliji sin roda, bez sumnje najslavniji, “naša dikà” ...”, to je bio biskup Josip Juraj Strossmayer koji je svojom velikom snagom, radinošću i utjecajem djelovao na mnoge svoje suvremenike.

10 Ferdo ŠIŠIĆ, *Korespondencija Rački – Strossmayer*, III, Jugoslavenska akademija, Zagreb, 1928. – 1931.

11A. SCHNEIDER, *Strossmayer kao sabirač umjetnina, Spomenica o 50. godišnjicu Strossmayerove galerije*, Jug. akademija, 1935.

12 Josip PASARIĆ, “Što jest, jest: što nije, nije! (Spomen-slika o Strossmayeru)”, U: *Strossmayerov kolendar za god. 1910.*, Zagreb, 1910., 23.

13 “Eseker”, njem. (Essek – Osijek) Osječanin

JOSIP JURAJ STROSSMAYER BISHOP, POLITICIAN AND COLLECTOR

Bishop Josip Juraj Strossmayer significantly influenced Croatian political and cultural life of the second half of 19th Century. He stood out in performance of ecclesiastical (Episcopal-pastoral), political and cultural-educational functions. He was born on 4th February 1815 in a Croatian merchant family. He attended both primary and grammar school in Osijek and in 1831 enters Djakovo Catholic seminary, where he studies philosophy for two years. From 1833 to 1837 he attends the study of theology and philosophy at the high seminary in Budapest where he gains a doctorate in philosophy. He was a chaplain of the imperial palace, and from 1847 to 1849 was one of the three directors of *Augsteum*, as well as lecturing Canon Law at the University of Vienna. In 1849 J. J. Strossmayer was appointed as Syrmian-Bosnian bishop.

J. J. Strossmayer embraced Slavic concept and Slavonian reciprocity; and he follows Illyrian movement- synonym for national revival of the first half of 19th century. Leader of the *National Party* from 1860 to 1873, J. J. Strossmayer was at the same time a great district-prefect of Virovitica County. He did advocate for a federal union with Hungarian nation, but only under condition that beforehand, Croatia is given sovereignty as well as being recognised in its territorial integrity.

Led by principle '*Education as a licence to freedom*', Bishop J. J. Strossmayer recognised an exceptional significance of a '*cultural church activities of Croats*'. He utilised proceeds of feudal possessions of Djakovo diocese for charitable doings and cultural evolution of Croatia. In 1866 he founded the *Yugoslavian Academy of Art and Science* (1966). On his recommendation, Croatian parliament laid down legal basis for a foundation of *Croatian University* in Zagreb (1861).

Bishop J. J. Strossmayer was a great patriot, a distinguished Croatian ecclesiastical dignitary, visionary, politician and collector. His influence during 19th century in Croatia and wider Slavonic area of Europe, contributed to the promotion of Croatian as well as Slavonic national feeling at times of Austro-Hungarian political ambience; his immense strength, hard-work and influence affected many of his contemporaries- and ought to be remembered as such

JOSIP JURAJ STROSSMAYER VESCOVO, POLITICO E COLLEZIONISTA

Il vescovo Josip Juraj Strossmayer influenzò considerevolmente la vita politica e culturale croata della seconda metà del XIX secolo. Si distinse per le sue attività clericali (vescovali e pastorali), politiche, culturali ed illuministiche. Nacque ad Osijek il 4 febbraio 1815 in una famiglia di commercianti. Frequentò la scuola elementare e il liceo a Osijek, e nel 1831 entrò nel seminario cattolico di Giacovo dove studiò filosofia per due anni. Dal 1883 al 1837 frequentò gli studi di teologia e di filosofia al seminario di Budapest dove conseguì il dottorato in filosofia. Fu cappellano alla corte imperiale, dal 1847 al 1849 fu uno dei tre direttori del *Augsteum* ed insegnò diritto canonico all'Università di Vienna. Nell'anno 1849 J. J. Strossmayer venne nominato vescovo del Sirmio e della Bosnia.

J. J. Strossmayer accettò l'idea della slavità e della reciprocità slava, quindi aderì al movimento illirico, sinonimo di risorgimento nazionale nella prima metà del XIX secolo. Essendo stato alla guida del *Partito popolare* dal 1860 al 1873, J. J. Strossmayer fu anche, tra il 1861 e il 1862, zupano della contea della città di Virovitica. Si impegnò per l'alleanza con i popoli ungarici a condizione che alla Croazia venga prima riconosciuta l'unità territoriale e l'indipendenza.

Guidato dal principio “*Con l'istruzione verso la libertà*”, il vescovo J. J. Strossmayer dava molta importanza all’“*attività culturale della Chiesa presso i Croati*”. Investiva i tributi dei nobili della diocesi di Giacovo in lavoro di beneficenza e nello sviluppo culturale della Croazia. Nel 1866 fondò l'*Accademia Jugoslava delle Scienze e delle Arti*. Su proposta del vescovo, il sabor croato definì la base legislativa per la fondazione dell'*Università croata a Zagabria* (1861).

Il vescovo J. J. Strossmayer fu un grande patriota, un distinto dignitario della Chiesa e un visionario, un uomo politico e un collezionista che nel XIX secolo, con le sue attività in Croazia e, più ampiamente, nei territori slaveni dell'Europa, contribuì alla promozione dell'essere croato e dell'essere slavo funzionali, in un periodo di dominazione dei circoli politici austroungarici e agì su molti contemporanei con la sua grande forza, operosità e influenza. È in questa prospettiva che egli viene ricordato..

Marin Percan

PATER PATRIAE

Narod hrvatski vjeruje, bez da mu itko kaže, da je providnost njemu, koji je tristagodišnje sužanstvo Austrije preživio, njemu koji se je u duhu kerščanskem za druge vazda žrtvovao, lepu budućnost odredila : narod hrvatski veruje, da tu budućnost, to poslanstvo, ne bude odkaživati Austria, nego Bog i Hrvati!

Ante Starčević, govor u Hrvatskom saboru 1861. godine

Čovjek se ne može shvatiti ako se prije svega nema u vidu njegova borba protiv svršetka. Osjećati se smrtnim samo je spoznaja koja se nameće umu, ali se ne može izmijeniti instinkt koji se tome opire. Zar čovjeka u stvaranju njegovih djela, bilo svjesno ili nesvjesno, ne vodi misao da su ona njegov nastavak i da će ga preživjeti, odnosno nadživjeti? Veliki umovi ne samo da su to osjećali, već su tu misao i izražavali. *E scioglie all'urna un cantico, che forse non morra* – samo je mali ulomak velebne ode Napoleonu koju je spjeval slavni talijanski pjesnik Manzoni¹, a u prijevodu Petra Preradovića glasi:

I na grobu pjeva njegovu neumrлу možda poj. Ulogu pak čuvanja besmrtnosti preuzima povijest, pravednija od života, koja svakoga prema njegovim zaslugama svrstava u kategorije i redove, i to predaje za baštinu i za uzor budućim naraštajima. *Omnis non moriar*, odnosno *neću sav umrijeti*, zasigurno je osjećaj i ideja vodilja svakoga stvarajućeg uma.

Jedan je od takvih velikih povijesnih ličnosti zasigurno i dr. Ante Starčević. Revolucionar, pjesnik, političar, filozof, dramaturg, povjesničar, filolog, ali ponajprije i ponajviše domoljub. Rođen je 23. svibnja 1823. u selu Žitnjak nadomak Gospića. Svoje je rane dane djetinjstva proveo kao i sva djeca sa sela, bosonog trčkarajući po livadama i šumama. Obitelj je Starčević bila veoma siromašna, uostalom kao i sve obitelji toga kraja.² Kada je Anti bilo trinaest godina upoznao je svog strica popa Šimu Starčevića. On je pružio pomoć obitelji tako što je školovao Antu, najmlađeg člana obitelji Starčević. Odvodi ga k sebi u Karlobag gdje je osobno brinuo i školovao mladog Antu. Šime pruža svom nećaku prve lekcije u humanističkim naukama. Također cijepi svoja naziranja u svog nećaka koji ih plodno prima. Ante je zasigurno tu i izgradio svoje duboko, osebujno osjećanje

¹ Alessandro Manzoni (1785. – 1873.), talijanski književnik, njegov roman *Zaručnici*, smatra se jednim od najvećih djela talijanske književnosti.

² Otac mu je bio graničar, a majka domaćica.

narodnog jezika, poštivanje njegove starine, oporbu protiv novotarija i ponajviše iskonsku i bezuvjetnu ljubav prema svojoj domovini. Školovanje u Karlobagu traje pune tri godine, a u jesen 1839. s navršenom šesnaestom godinom odlazi u Zagreb nastaviti školovanje u tamošnjoj gimnaziji.³

Tijekom školovanja u Zagrebu Starčević je upoznao Eugena Kvaternika s kojim se odmah sprijateljio. Već je u najranijim danima svoga školovanja Starčević nekoliko puta bio opomenut zbog svojih političkih uvjerenja svoga snažnog do-moljublja zarez kojega se nikada nije ustručavao iskazati. Možda jedini razlog zbog kojeg nije bio izbačen iz gimnazije i iz sjemeništva⁴ bile su njegove izvanredne ocjene i nadasve natprosječna inteligencija. Baš su u to vrijeme u Hrvatskoj jačale tenzije između habsburškog Beča i nacionalističke Budimpešte. Takva je situacija samo dodatno nadahnjivala mладог Starčevića.⁵ Nekoliko puta aktivno sudjeluje u uličnim prosvjedima protiv vlasti. Godine 1845. završava gimnaziju s odličnim uspjehom. Zadnji prosvjed kojem je prisustvovao prije no je otisao iz Zagreba na nekoliko godina bio je zasigurno najupečatljiviji prosvjed koji je na njega veoma utjecao u kasnijem političkom i književnom životu. Dana 29. srpnja 1845. na Markovu je trgu u Zagrebu povodom županijskih izbora došlo do sukoba mađarona i simpatizera Narodne stranke. Austrijska je vojska reagirala pucnjavom na narodnjake prilikom čega je poginulo petnaest te ranjeno tridesetak ljudi. Prvi je hitac ispaljen iz kuće mađaronskog odvjetnika Tadije Ferića koja se nalazila na uglu Markova trga i Mletačke ulice. Na pogrebu srpanjskih žrtava okupilo se mnoštvo naroda te su demonstrirali odlučnost u borbi protiv mađarskog hegemonizma u Hrvatskoj. Žrtve su pokopane na Jurjevskom groblju, a potom premještene na Mirogoj.⁶

Nakon završene gimnazije odlazi u Senj, odluka je bila već odavno donesena. Naime, sinu ubogog graničara ne preostaje drugo zvanje nego ono svećeničko, a to je naravno bila želja roditelja i zasigurno savjet strica Šime. Došavši u Senj ostavlja odličan dojam na tamošnjeg biskupa i stvar je bila riješena. Ante kao odličan učenik odlazi na bogoslovne nauke u središnje sjemenište u Peštu.⁷

Na putu za Peštu zadržava se par mjeseci u Zagrebu gdje je pisao i izdavao svoje književne radove u časopisu *Danici*.⁸ Zajedno sa svojim prijateljem Eugenom

³ Josip HORVAT, *Ante Starčević*, Zagreb 1990., 40.–52.

⁴ Prvu godinu boravka u Zagrebu živio je u sjemeništvu jer nije imao novca za neki privatni smještaj. No, već iduće akademiske godine dobiva stipendiju i nalazi privatni smještaj.

⁵ Isto, 53.–63.

⁶ Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1989., 408.–409.

⁷ Apsolventima peštanske bogoslovije osigurana su najviša mjesta u crkvenoj i državnoj hijerarhiji. Logično možemo zaključiti da je ta činjenica pridonijela Starčevićevu odluci da baš u Pešti nastavi svoje školovanje.

⁸ Časopis *Danica* prvi put se javlja 1835. g. kao književni prilog u *Novinama Horvatskim*, a već sljedeće godine, 1836., počinje izlaziti kao časopis *Danica Ilirska*.

Kumičićem potom kreće za Peštu. Prve se godine u bogosloviji sve aktivnije bavi književnim radom, ali više ne izdaje djela u *Danici*. Sljedeće mu dvije pjesme izlaze u *Zori Dalmatinskoj*.⁹ Obzor mu se proširio, najvjerojatnije zbog činjenice da je daleko od domovine. Misao i ideja hrvatskog jedinstva po prvi se put izrazito javljaju kod Starčevića. Dok preporodna politika pod vodstvom Ljudevita Gaja¹⁰ “trese” kontinentalnom Hrvatskom, Starčević je u svojoj pjesmi *Ličanin Zori dalmatinskoj* jasno pretendirao na kolijevku hrvatske državnosti.¹¹

*Noć još tamna, svigdie vlada, i tmina,
Nije glasa jošte danu bielom.
S ovaj i s taj kraj tvoih planina,
Sve još stenje pod maglom debelom.
Poznato je, krasna zvezdo, svima,
Da sram biše reći Dalmatina
Domovinu da on svoju – ima...
I dobu nam dovesti žudjenu.
Da, što Bog nam dade, uzderžimo,
Naše pravo da kod nas ostane,
Da se bratja bratski zagerlimo,
Da nam beržje beli dan osvane...¹²*

Kroz sljedećih se par godina Starčević formira u velikog domoljuba koji se za vrijeme boravka u Senju na crkvenoj misi za oltarom zakleo da će svim silama štititi Hrvatsku i njen narod protiv svih tiranina i okupatora, a posebice Beča. U ožujku 1848. u Beču je pobijedila revolucija, a stari je sistem pao. Nakon pada sistema, odnosno režima, u Zagrebu se formira velika skupština na kojoj Hrvati traže svoja prava. Donesene su neke odluke i odredbe te barun Josip Jelačić postaje hrvatskim banom.

Godine 1848. Starčević doktorira filozofiju u Pešti, odustaje od bogoslovije i dolazi u Zagreb gdje pokušava dobiti posao na zagrebačkoj akademiji kao profesor filozofije, no ne uspijeva u tome. Intezivno nastavlja pisati svoje književne, ali i povijesne radeove i teze.¹³ U međuvremenu dobiva posao u odvjetničkom uredu u Zagrebu gdje će raditi sve do 1861. godine. Sve se više bavi proučavanjem povijesti Hrvatske, ali i Europe što će mu kasnije poslužiti u političkom životu.

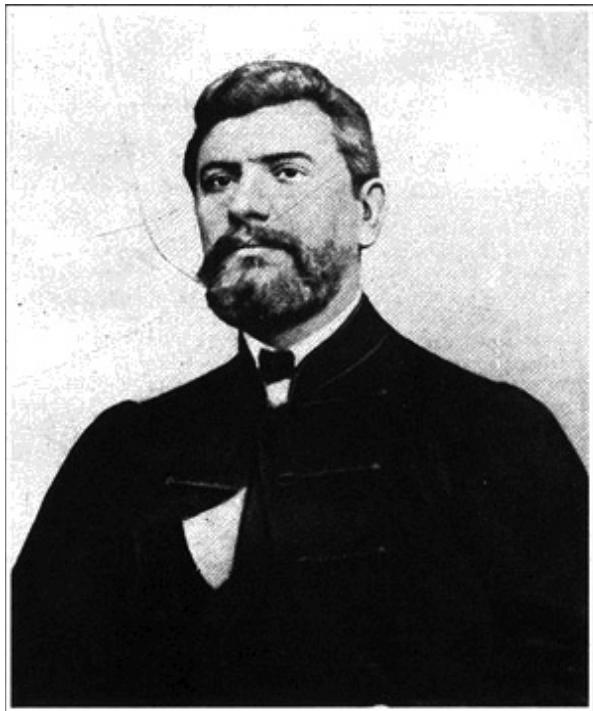
9 Časopis *Zora Dalmatinska* je preporodni časopis koji je prvi put tiskan 1844. godine u Zadru.

10 Ljudevit Gaj (1809. – 1872.), hrvatski političar, jezikoslovac, ideolog, književnik. Središnja osoba Hrvatskog narodnog preporoda.

11 J. HORVAT, *Ante Starčević*, 66.–80.

12 Ulomak iz Starčevićeve pjesme *Ličanin Zori Dalmatinskoj* iz 1846. godine.

13 Godine 1850. napisao je svoju dizertaciju o *Istarskom razvodu* koja je objavljena tek 1852. godine.

Ante Starčević

jateljem, ali i istomišljenikom Eugenom Kvaternikom osniva *Stranku Prava*. Naime, u drugoj polovici 19. stoljeća, nakon ukidanja Bachova apsolutizma¹⁶ i povratka ustavnosti 1860., u stranačko-političkom životu Hrvatske i Slavonije vladalo je kaotično stanje. Zbog pitanja odnosa Hrvatske prema Austriji i Ugarskoj dolazi u dvijema glavnim strankama, u Narodnoj i u Unionističkoj (mađaronskoj), do trajnog previranja i rascjepa.¹⁷

Ni pod Beč ni pod Peštu, nego za slobodnu i samostalnu Hrvatsku slogan je Stranke prava. Od prvih svojih zapisa iz 1861. pa do zadnjeg svog govora Ante

Dolaskom nove vlasti u Beč 1861. uspostavljene su stare županije, imenovani novi veliki župani, činovnici, odvjetnici, bilježnici, ... Riječka županija za svojega velikog bilježnika izabire Antu Starčevića.¹⁴ Cijeli je svoj život čekao ovakvu priliku gdje bi otvoreno mogao zagovarati svoje političke ideale i glasno govoriti protiv zakletog neprijatelja Hrvatske i Hrvata – Beča. Naravno, ovu je priliku objeručke prihvatio i u svakoj prilici glasno govorio protiv vladajućeg Beča što ga je iste godine *stajalo* tri mjeseca zatvora. No, to ga nije pokolebalo, naprotiv, samo ga je ojačalo.¹⁵

Iste godine biva izabran za predstavnika kotara Hreljin-Grobnik u hrvatski Sabor. Starčević te godine zajedno sa svojim dugogodišnjim pri-

¹⁴ Županijski veliki bilježnik je bila jako bitna politička funkcija što je u ovom kontekstu najbitnije jer je baš tu početak Starčevićevog političkog djelovanja.

¹⁵ Josip HORVAT, *Ante Starčević*, 85.–120.

¹⁶ razdoblje između 1850. i 1859. godine nazvano po imenu austrijskog ministra Alexandra Bacha za režim u tadašnjoj Austro-Ugarskoj poznat po centralizaciji i germanizaciji. U Hrvatskoj je ukinut Sabor, *samouprava županija*, a uveden je njemački kao službeni jezik.

¹⁷ Mile BUDAK, *Otac domovine, Dr. Ante Starčević*, (gl. ur. Ante Oman), Split 1992., 185.–200.

Starčević je punih 30 godina neumorno dokazivao kako je glavna i najpreča stvar oslobođiti se austrijskog sužanstva i da za hrvatski narod nema života ni sretnje budućnosti dok bude pod *Austriom-Madjarijom*. Dosljedno je zauzimao krajnje neprijateljski stav prema *umišljotini koja se zove Austrija; u kojoj su se vlade i vladari... urotili protiv narodima*. Najvećim neprijateljem hrvatskog naroda Starčević je smatrao Habsburšku dinastiju. Ponovno je 1863. zarez optužen u Zagrebu zbog *razdraživanja na prezir i mržnju protiv načina vladanja i državnoj upravi*. Osuđen je na tamošnjem sudu i mjesec dana provodi u tamnici u zagrebačkom Gornjem gradu.¹⁸

Nakon izlaska iz zatvora ponovo se zapošljava u odyjetničkom uredu do listopada 1871. godine. Nakon Kvaternikova ustanka u Rakovici¹⁹ ponovno je utamničen, a Stranka Prava raspuštena. Godine 1878. nanovo je izabran za zastupnika u hrvatskom Saboru. Starčevića su godinama klerikalci napadali kao buntovnika, neznabožca, anitkrista koji ruši sve naredbe Boga, ljudi i Crkve. To dolazi otuda što u drugoj polovici 19. stoljeća nitko nije tako oštro i argumentirano ustrajavao protiv negativne uloge klera u nacionalnom i političkom životu Hrvatske kao što je to činio Ante Starčević. Tri su glavna uzroka Starčevićevu anitklerikalizmu: što je Crkva kulturno unazađivala narod; što je služila tuđinskim ugnjetačima Hrvatske i što se različitost vjerske pripadnosti zloupotrebljavala za širenje nacionalog razdora. Sve do 1895. Starčević sa svojom Strankom prava brani interes i prava Hrvatske i Hrvata. Za svog političkog djelovanja najviše se oslanjao na potporu običnog čovjeka, odnosno seljaka ili građanina. Znao je kako dobro svakidašnje problemem seljaka i građana jer je i sam potekao iz siromašne seljačke obitelji. Istim je žarom zagovarao jedinstvo Hrvatske i sveopća prava njenih žitelja kao i kada je bio mlad i nadobudan.²⁰

Oko godine 1890. među prvacima Stranke prava ističe se dr. **Fran Folnegović**²¹. On sa svojim istomišljenicima u stranku pomalo unosi elemente jugoslavenstva, oportunistički se odnosi prema mađarskoj politici u Hrvatskoj, odnosno ulazi u slobodnozidarsku ložu i iz vodstva stranke isključuje neistomišljenike. To izaziva nezadovoljstvo među članstvom pa 22. listopada 1895. stranku prava napuštaju

18 Josip HORVAT, *Ante Starčević*, 157.–223.

19 Ne vidjevši drugog rješenja za oslobođenje Hrvatske od tuđinske vlasti, *on 8. studenog 1871. godine staje na čelo narodnog ustanka u Rakovici*, poznatog kao Rakovička buna. U želji da ne kompromitira Stranku prava, kao i dr. Antu Starčevića, Eugen Kvaternik preuzima potpunu odgovornost za taj ustancak, premda mu je cilj bio dovodenje stranke na vlast u neovisnoj Hrvatskoj. Buna nije uspjela i većina je ustanika poginula, kao i sam Eugen Kvaternik.

20 *Isto*, 225.–240.

21 Fran Folnegović (1848. – 1903.), hrvatski političar i publicist. Saborski zastupnik postao je kao član Stranke prava. Bavio se također i književnim radom.

dr. Ante Starčević i još nekolicina istomišljenika i osnivaju Čistu stranku prava čiji je član bio sve do svoje smrti u veljači 1896. godine.²²

Bog i Hrvati – srž je Starčevićeve političke ideje. On ističe kako suverenitet proizlazi iz nacije, naroda, a ne iz vladarske veličine tobože postavljene milošću i voljom Božjom. Potičući emancipaciju hrvatske samosvijesti, Starčević veliča hrvatsku povijest i kulturu smatrajući Hrvate jednim od odabranih naroda s važnom povijesnom misijom koja je u proteklom razdoblju dovršena obranom Europe od Turaka. Svojim je djelima i političkim radom Ante Starčević položio osnove moderne hrvatske nacionalne države i svojim dosljednim zauzimanjem za demokratska narodna prava još je za života stekao ugled *Oca Domovine*.

22 J. HORVAT, *Ante Starčević*, 240.–286.

PATER PATRIAЕ

Ante Starcevic was a Croatian politician and writer born on 23rd May, 1823 in a place Zitnik near Gospic. Besides political activities he was engaged in history, philology, literary critics, philosophy, writing songs, dramas and political satire (*Letters magjarolach*). Today is often called ‘Father of the Nation’. In autumn of 1845 he completes a comprehensive secondary school in Zagreb and leaves for seminary in Senj, wherefrom he departs for Budapest to study theology. In 1848 he gains a doctor’s degree in philosophy. In 1862 he was elected to the Croatian Parliament as the representative of Fiume. He would be re-elected as a representative to the Croatian Parliament in 1865, 1871 and from 1878 to his death. As a representative to the Croatian Parliament he was the most ardent advocate of Croatian independence, determined to oppose any administrative and state relationship between Croatia and Austria or Hungary; preparing so the groundwork to found the Party of Rights which he founded with Eugen Kvaternik. Since his earliest records to his last speech Ante Starcevic was for 30 years assiduously trying to prove that the most important and necessary thing is to break free from Austrian captivity. Starcevic believed that the Habsburg dynasty was the biggest enemy of the Croatian nation. He is arrested in 1863 and when released he returns to Sram’s office where remains employed until October, 1871. After Kvaternik’s Revolt in Rakovica, he is imprisoned again and the Party of Rights is dissolved. Seven years later (1878) he is re-elected as a representative to the Croatian Parliament whose representative remains until his death. He regarded Habsburg Monarchy as an enemy of the Croatian nation. He was an opponent of clerics to whom he attributed the guilt for the backwardness of the masses and services to foreigners. He trusted in capability of Croatian nation to govern over them. Under the influence of French Revolution’s ideas, he struggled against the remains of feudalism and he fought for democratisation of political life. In politics, he counted on citizenry class, wealthier farmers and intelligence. Ante Starcevic died on 28th February, 1896 in Zagreb, at the age of 73.

PATER PATRIAЕ

Ante Starčević, politico e letterato croato, nacque nel 1823 a Žitnik, nei pressi di Gospic. Accanto alla politica si occupò anche di storia, filologia, critica della letteratura, filosofia, scrisse poesie, drammi e satira politica (*Pisma magjarolacah*). Oggi viene spesso nominato quale padre della patria. Nel 1848 ottenne il dottorato di filosofia a Pest. In quel momento decise di non dedicarsi alla vita sacerdotale ma alla lotta per una Croazia libera ed indipendente. Non essendo riuscito ad ottenere il posto di docente all'Università di Zagabria, lavorò per l'ufficio legale del signor Šram fino al 1861. In quel anno venne eletto gran notaio della contea di Fiume ma nel 1862 venne sospeso da questo incarico e, come oppositore del regime, fu condannato a un mese di carcere. Nello stesso anno venne eletto al Parlamento croato quale rappresentante di Fiume. Venne nuovamente eletto rappresentante al Parlamento nel 1865, nel 1871 e, quando venne eletto nel 1878, vi rimase fino alla morte. Fu il rappresentante del Parlamento croato che più si applicò per l'indipendenza croata, opponendosi decisamente ai rapporti, sia amministrativi che statali, che legavano la Croazia all'Austria e all'Ungheria, ponendo in questo modo le basi per la fondazione del Partito dei Diritti, costituito più tardi assieme ad Eugen Kvaternik. Nei trent'anni, dal 1861, quando stese i suoi primi scritti, fino al suo ultimo discorso, Ante Starčević cercò di manifestare la necessità di liberare la Croazia dalla servitù austriaca. Nel 1863 venne incarcerato e, un volta liberato, ritornò a lavorare nell'ufficio di Šram fino all'ottobre del 1871. Venne nuovamente incarcerato in seguito alla rivolta di Kvaternik a Rakovica, mentre il Partito dei Diritti venne sciolto. Sette anni più tardi, nel 1878, venne nuovamente eletto rappresentante al Parlamento croato e rivestì questa carica fino alla morte. Per anni, Starčević fu attaccato dal clero quale *ribelle, infedele, anticristo* che *si oppone a tutti gli ordini di Dio, degli uomini e della chiesa*. Egli credette nella capacità del popolo croato di governare se stesso. In politica fece affidamento sugli strati sociali borghesi, sui contadini benestanti e sull'intelligenza. Morì, settantatreenne, a Zagabria il 28 febbraio 1896.

SVJETSKA POVIJEST
World history / Storia mondiale

Jelena Novoselec

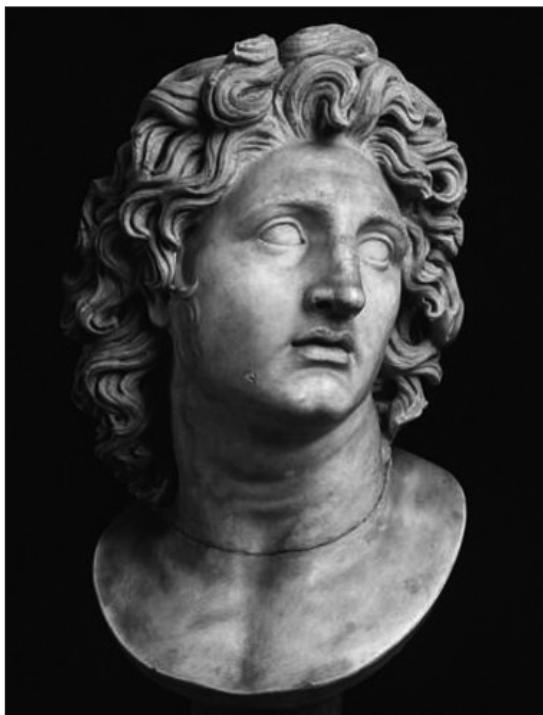
MAKEDONAC KOJI JE OSVOJIO SVIJET

Da sam normalan čovjek, vjerojatno ne bih osvajao svijet.
Aleksandar III Veliki

Aleksandar Makedonski bio je deprimiran svojim malim rastom. Ne krije li se već u prvoj sentenci kompleks koji je mnogo utjecao na psihu jednog od najvećih osvajača svih vremena?¹

Aleksandar, sin Filipa II. i epijske princeze Olimpije, rođen je 356.g. pr. n.e., šestoga dana mjeseca hekatomba (potkraj srpnja), onoga dana kad je spaljen Artemidin hram u Efezu. Svi perzijski proroci i mudraci zaključili su da je uništenje hrama bilo tek predznak još veće katastrofe.²

Aleksandrovo ime na grčkom jeziku znači branitelj ljudi³. Njegov izgled najbolje je dočarao kipar Lizip, jedini umjetnik kojemu je dopustio da ga umjetnički predstavlja i u čijim se djelima jasno može opaziti blago saginjanje glave na lijevu stranu te prodoran pogled njegovih očiju što su bile glavne Aleksandrove značajke. Aleksandru je bilo dvadeset (u literaturi se može pronaći i devetnaest) godina kada je naslijedio oca na makedonskom prijestolju. Postoje, međutim, vjerovanja kako je Aleksandar imao udjela u očevoj smrti. Nakon dolaska na vlast, morao je najprije smiriti buntovne Grke koje je poticao Demosten, ranije svojim filipikama⁴, a

Aleksandar Veliki

1 Mate KUVAČIĆ-IŽEPA, *Genij i psiha*, Split 2004, 55.

2 Theodore VRETTOS, *Aleksandrija*, Zagreb 2003, 27.

3 Ἀλέξανδρος

4 Govor u kojemu se nešto oštro napada; izraz prema latinskom nazivu za Demostenove govore protiv Filipa Makedonskog.

kasnije govorima protiv djeteta. Svom vojskovodji Antipatru povjerio je upravu nad Grčkom i Makedonijom, a Aleksandar 334. godine s 30 000 pješaka i 5000 konjanika kreće prema Perzijskom carstvu. Vojska ulazi u Aziju preko sjevera odajući time počast Troji i shvaćajući da na neki način oživljava Homerovu poeziju. S Perzijskim, odnosno Ahemenidskim carstvom, Aleksandar je ratovao u nekoliko bitaka. Prva od njih bila je kod rijeke Granik (rječica u SZ Maloj Aziji) gdje je makedonska falanga⁵ pokazala nadmoć. Pobjedom kod Granika, majci Olimpiji šalje glavninu opljačkanog plijena. Godine 333. uslijedila je bitka kod Isa (antički grad u Kilikiji, Mala Azija, uz Iskenderunski zaljev) nakon koje Aleksandar zarobljava Darijevu ženu, majku, sestru i djecu. Iako je Aleksandar sa svojom vojskom pobijedio, on je uoči samog sukoba teško obolio, možda zbog fizičke iscrpljenosti. Nakon Isa stiže u Gordij, staru prijestolnicu kralja Mide u Maloj Aziji. Pokazali su mu Midina glasovita bojna kola privezana drijenovom korom i rekli mu da je onome tko razveže čvor suđeno postati vladarom cijelog svijeta. Mnogi se povjesničari slažu da je čvor bio tako čvrsto stegnut da ga nije bilo moguće razvezati. Aleksandar je isukao mač i presjekao ga. Aristobul, grčki povjesničar koji prati Aleksandra na njegovim vojnim pohodima, tvrdi da je Aleksandar sam razvezao čvor. U Egipat makedonska vojska dolazi 332./331. godine. Sukob s Perzijancima nakratko pada u drugi plan. U Egiptu su Aleksandra primili kao faraona te u blizini naselja Rakotis naredio je arhitektima da podignu grad, budući Aleksandriju. Osim proročišta u Delfima, Aleksandar je posjetio i Amonovo proročište koje postaje Zeus-Amonovo zbog stapanja s grčkim božanstvom. U Egiptu se slave narodne igre prema grčkim običajima, a sam Aleksandar daje žrtvenu počast egipatskim bogovima te se proglašava kraljem Egipta.

U proljeće 331. godine makedonska vojska kreće iz Egipta preko Palestine i Sirije za Mezopotamiju; prelazi Eufrat i Tigris. Aleksandar se želi konačno obraćunati s Darijem. Do potpunog sloma Perzijskog carstva došlo je 1. listopada 331. godine kod sela Gaugamele (danas Tell Gomel). Perzijska je vojska imala slonove, skitska kola s karakterističnim visokim kotačima te snažnu konjicu koju čine trupe iz azijske stepi, Perzijanci, Babilonci, Afganistanci i Indijci. Bitka je bila komplikirana i duga. Aleksandar se proglašava kraljem Azije. Kralj kraljeva Darije s najblžima bježi u Mediju, a Aleksandar slavodobitno ulazi u Babilon, Suzu i Perzopolis (iranski Parsa).⁶ 330. godine slavila se pobjeda u Perzopolisu.⁷

5 Zbijeni postroj od nekoliko teško naoružanih pješaka sumerske (3.tis.), a zatim i dr.ant.vojski, osobito grčke i makedonske.

6 Isto, 57.

7 Paul G. BAHN, *Arheologija*, Rijeka 2006, 350.

Aleksandar se pridružio časnicima koji su doveli ljubavnice. Jedna od njih, glasovita Taida, bila je grčkog podrijetla. Isprva je zabavljala Aleksandra, a kad je on već bio pijan hvalila se svojim grčkim rodoljubljem te rekla kako najviše od svega želi spaliti Kserksov palaču jer je on spalio njenu rodnu Atenu. Želja joj je ispunjena. Perzopolis je spaljen, a blago je odneseno uz pomoć mula i deva. Vojska je bila uvjerena da je ovom "osvetom Helena" rat gotov i da se napokon vraćaju kući. No, Aleksandar je imao drugačije planove. Darije, čije ime na perzijskom znači suzbijač, i dalje bježi, međutim, u bijegu ga ubija baktrijski satrap Bes⁸ koji sam sebe proglašava perzijskim kraljem. Aleksandar ne trpi konkurenčiju pa kreće u potragu za Besom i pri tome mijenja vojnu taktiku. Stvara mješovite odrede koji se zbog svoje veće pokretljivosti mogu bolje prilagoditi načinu borbe protivnika. Nakon osvojenih istočnih krajeva Perzije, 327. godine vojska kreće u Indiju, ali je zbog otpora vojnika morao odustati od daljnog prodora na Istok. Vojska se uz goleme napore vraća kroz pustinje Beludžistana⁹, a mornarica plovi uz obalu da bi našla put od ušća Inda do Eufrata i Tigrisa. Mornarica je pod vodstvom Nearha koji je napisao spis o istraživačkom putovanju duž azijske obale. Opisana je i flora i fauna. Poslije povratka iz Indije, Aleksandar je namjeravao krenuti na zapad preko Italije i sjeverne Afrike kako bi u rukama imao cijeli tada poznati svijet.

U ratnim pohodima makedonska vojska je prešla 18 000 km i stvoreno je carstvo kakvo veličinom do tada nije postojalo.¹⁰ Prilikom posljednjeg boravka u Suzi održano je vjenčanje devedeset makedonskih vojskovođa s perzijskim princezama. Sam Aleksandar bio je oženjen baktrijskom princezom Roksanom, Darijevom najstarijom kćeri Statirom i udovicom Barsiona. Istovremeno, nekoliko tisuća Makedonaca vjenčalo se perzijskim nevjestama. Bilo je to vjenčanje Europe i Azije.

Aleksandar je usvojio odoru kralja kraljeva i zahtijeva da se pred njim pada ničice (proskynesis). Upravo je on u Europu uveo istočnjački pojам cara po milosti božjoj.¹¹ Želio se predstaviti polubogom. Želio je prikazati božansku narav pa ga na prikazima susrećemo s orlom, egidom (mitski Zeusov štit) i munjom. Bukefal, njegov legendarni konj kojega prema legendi nitko drugi nije mogao jahati, a jahati se nije dao jer se bojao svoje sjene, uginuo je 326. godine. Vjerovalo se da je podlegao ranama zadobivenim u bitkama, no kasnije je ustanovljeno da je uginuo od starosti i iscrpljenosti. Njemu u čast, na obalama rijeke

⁸ U literaturi se može pronaći i ime Baktrijane.

⁹ Povijesna pokrajina u JZ Aziji, na obali Arapskog mora. U Aleksandrovo doba poznata kao Gedrožija.

¹⁰ M. KUVAČIĆ-IŽEPA, *n. dj.*, 58.

¹¹ *Isto*, 59.

Hidasp utemeljen je grad Aleksandrija Bucefala. Na Aleksandrov odgoj znatan utjecaj imao je grčki filozof Aristotel čiji je primjerak Ilijade Aleksandar nosio svuda sa sobom. Sam Aleksandar spojio je mnoge karakterne crte svojih roditelja. Otac mu je bio atletske grade, hrabar i energičan, ali dvoličan, sklon prijevari i neumjeren u svojim užitcima. Majka, epirska princeza, nastrana i mistična, u doba djevojaštva bila je orgijastička svećenica u hramu bogova Kabira na otoku Samotraki. Bila je jedna od posvećenih bludnica. Umišljala je da je začela s bogom, po odajama je držala pripitomljene zmije. Aleksandar je, kao i otac, bio energičan i hrabar, ali neobuzdane naravi. Bio je brutalan tako da nije prezao od ubojstva prijatelja (Klita koji mu je u bitku kod Granika spasio život). Nije bio osvajač koji razara. Njegovu vojsku su pratili znanstvenici i graditelji. Bio je inteligentan, razvijen kao Spartanac, a kulturnan kao Atenjanin.¹² Napamet je recitirao Homera i Eshila. Duže vrijeme je izbjegavao žene, možda zbog majčinog utjecaja. Neki su mu pripisivali homoseksualnost uvjereni da je njegova bliskost s prijateljem Hefestionom bila takve prirode. Ali Aleksandra ne treba ubrajati u tipične homoseksualce. U Grčkoj je homoseksualizam bio dosta raširen. Ljubav prema muškarcima bila je prisutna u vojsci.

U posljednjim se godinama života izmijenio. Postao je nepovjerljiv i tašt. Masovni pokolji u borbama, masakri zarobljenika i bjegunaca (npr. Besa), neprestano izlaganje životnoj opasnosti učinili su da mu je um počeo poboljevati. Pokazuje znakove mahnitosti, uživa u piću što je kod oca osuđivao. Branitelj ljudi umro je 13. 06.¹³ u Babilonu u Nabukodonosorovoju palači u 33. godini života, 13. dana bolesti i 13. godine vladanja. Uzrok smrti je nepoznat. Pretpostavlja se da je umro od malarije ili žute groznice. Postoji verzija da je bio otrovan. Međutim, ta teorija nije uvjerljiva jer su otrovi koje su spravljali travari tog doba u pravilu bili brzog djelovanja i nije im bilo protuotrova. Zašto je dakle prošlo 13 dana prije no što je Aleksandar umro? Na samrti su se njegovi vojskovođe prepirali oko toga tko će ga naslijediti. Aleksandar je samo promrmljao: "Najjačemu". Antički izvori navode da je pokopan u mauzoleju Somi u Aleksandriji u Egiptu, u grčkoj kraljevskoj četvrti Bruhiji.¹⁴ Aleksandar je osvojio golem teritorij od Sredozemnog mora do rijeke Ind. U osvojenom carstvu ostavio je sustav satrapija. U državnoj je upravi uza se imao sedam glavnih činovnika koji su imali naziv tjelohranitelja (somatophylakes). Prema predaji osnovao je sedamdeset gradova, a dvadeset i pet ih je arheološki utvrđeno. Grčka naselja bila su osnovana čak i u Indiji, kao što je Taxila. U svim osvojenim zemljama grčki kolonizatori uvodili su grčki jezik i kulturu koja se prožimala s istočnom kulturom i vodila do nastanka

12 *Isto*, 62.

13 U literaturi se može naći i 10.06.

14 T. VRETTOS, *Aleksandrija*, 48.

helenističke kulture. Aleksandrija u Egiptu postala je žarište helenističke kulture, djelomice zbog svoje izuzetne biblioteke. Biblioteka u Aleksandriji imala je više od pola milijuna dokumenata na papirusu i sadržavala je mnoga pisana djela grčkog svijeta, ali je spaljena tijekom ratovanja s Julijem Cezarom. Podvodno razgledavanja aleksandrijske luke otkrilo je ostatke poznatog svjetionika (Faros), jednog od Sedam svjetskih čuda staroga svijeta.¹⁵ Aleksandrovo kraljevstvo nije međutim prouzrokovalo samo grecizaciju Istoka; ono je istovremeno omogućilo starim istočnjačkim kulturama da djeluju na grčku kulturu, i to prije svega na vjerskom području. Preko Grka su onda te kulture djelovale i na Rimljane pa su postale sastavnim dijelom kulture Rimskog carstva. Temelj Aleksandrove moći bila je makedonska vojska koja se u borbenom moralu i tehniči pokazala nadmoćnom svim drugim vojničkim sistemima. Cijelo osvojeno područje osvojila je makedonska vojska koja je nakon Aleksandrove smrti istupila kao pravi gospodar države.

15 P. G. BAHN, *n.dj.*, 173.

THE MACEDONIAN WHO CONQUERED THE WORLD

Alexander, son of Philip II and Olympia, princess of Epir, was born in 356 BC. He was twenty when he succeeded his father on Macedonian throne. After the establishment of his power in Greece, Alexander, with his military, moved on towards the vast Persian Empire in 334 BC, which he overthrew in a series of battles near Isa, Granik and Guagamala. Except gaining authority in Asia he proclaims himself as the Pharaoh of Egypt, where he founded the town of Alexandria, which later on, becomes cultural centre of Hellenic world. As he cut the Gordian knot with which the legendary Midas chariot was tied up, he became 'Ruler of entire world.' Macedonian military set off towards India, nevertheless, it did not stay there for long. Soldiers offered resistance so one part of the military returns via land, while the other goes back with the navy. After returning from India, Alexander intended to move on towards West across Italy and North Africa, in order to conquer the whole world as it was known then. Instead, the people's guardian died in Babylon at the age of 33. The cause of his death is unknown. It is presumed he died of malaria or yellow fever. Alexander conquered vast territory from the Mediterranean Sea to the river Ind. According to the tradition he founded 70 cities, 25 of which are established archeologically. Alexander's Kingdom brought about Graecism of the East while simultaneously allowing old Eastern cultures to influence Greek cultures. The basis of Alexander's power was in Macedonian military, which with its warlike morals and combat technique proved superior to all other military systems. It was the military which conquered all that territory, therefore, after Alexander's death they stepped out as a just ruler of the country.

IL MACEDONE CHE CONQUISTÒ IL MONDO

Alessandro, figlio di Filippo II e della principessa dell'Epiro Olimpia, nacque nel 356 a. C. Alessandro aveva vent'anni quando succedette a suo padre sul trono macedone. Dopo la costituzione del potere in Grecia, nel 334 Alessandro partì con il suo esercito verso il grande impero persiano che conquistò grazie ad una serie di scontri ad Isso, Granico e Gaugamela. Una volta costituito il potere in Asia, si proclamò faraone in Egitto dove fondò la città di Alessandria, che sarebbe divenuta centro culturale del mondo ellenico. Divenne "sovrano del mondo" quando a Gordio recise il nodo che teneva legato il leggendario carro di guerra del re Mida. L'esercito macedone si diresse in India ma non vi si trattenne a lungo. I soldati iniziarono ad opporre resistenza, quindi una parte di essi fece ritorno per terraferma e l'altra per mare. Ritornato dall'India, Alessandro si propose di dirigersi ad occidente attraverso l'Italia e il nord Africa per sottomettere tutto il mondo conosciuto. Invece, il protettore di uomini morì nel suo trentatreesimo anno di vita a Babilonia. La causa della sua morte rimase sconosciuta. Si presuppone ne fosse stata causa la malaria o la febbre gialla. Alessandro conquistò un territorio immenso che si protraeva dal Mar Mediterraneo fino al fiume Indo. Si crede che abbia fondato settanta città, venticinque delle quali ebbero conferma archeologica. Il regno di Alessandro determinò la grecizzazione dell'Oriente, ma allo stesso tempo rese possibile alle vecchie culture orientali di influenzare la cultura greca. Alla base del potere di Alessandro fu l'esercito macedone che si dimostrò superiore a tutte le altre forze militari per la sua morale e le sue tecniche di guerra. L'intero territorio sottomesso da Alessandro Magno era stato conquistato dall'esercito macedone che dopo la morte di Alessandro si presentò quale reale sovrano dello stato.

Nataša Haznadarević

PAPA GRGUR VII.

Papa Grgur VII, poznatiji kao Hildebrand, rođen je u Soani 1020. godine. Majka mu je bila iz obitelji Pierleoni te je tim rodbinskim vezama došao u Rim. Tu je postao redovnik benediktinac u samostanu Svetе Marije na Aventinu.

Do svog izbora poznat kao opat Hildebrand, imao je vrlo važnu ulogu u papinskim krugovima već od vremena pontifikata Grgura VI i Lava IX, a posebno za pontifikata svoga prethodnika Aleksandra II (1061. – 1073.). Poslije Papine smrti Hildebrand je stupio u glasovitu opatiju u Clunyju koja je bila središte crkvene obnove. Cluny je postupno postao središtem velike mreže vjerskih zajednica, nekih novih, nekih starijih zadužbina, koje su težile za reformom. Do polovice XI stoljeća diljem je Europe bilo već na stotine klinijevskih kuća. Kada je 1048. izabran za papu, sv. Leon IX, biskup Toulua, sa sobom je u Rim poveo Hildebranda te ga učinio jednim od svojih najbližih suradnika. Podrijetlom iz toskanske seljačke obitelji od rane je mladosti obrazovan za službu u Rimskoj crkvi te je bio pokretačka snaga reformnog pokreta gotovo dvadeset godina. Tada počinje njegova ustrajnost u obnovi crkvenog života. Uz papu Leona IX i njegove nasljednike borio se protiv tri zla koja su tada vršila ogroman pritisak na Crkvu: postavljanje i uvođenje u službu crkvenih prelata od svjetovnih vladara jer su tim putem i mnogi nevrijedni došli na važne i odgovorne položaje u Crkvi, nadalje simonija – prodavanje i kupovanje crkvenih časti, te klerogamija - nepoštivanje zakona svećeničkog celibata. U sukobu s kraljevima i prinčevima Grgur je vjerovao da papa ima nadmoć čak i nad svjetovnim vladarima i da ih čak može svrgnuti ako je potrebno, ne da bi postigao političku prednost pred njima, nego da osigura vječno spasenje samog kralja i njegovih podanika.

Bio je član osoblja Ivana Gracijana, svrgnutog pape Grgura VI, kojeg je jako poštivao i čije je ime uzeo kada je sam postao papom. Hildebrand je pošao s Grgurom VI u izgnanstvo na carski dvor u Kolnu gdje je vjerojatno ušao u klinijevski samostan. Vrativši se u Rim na poziv Lava IX kako bi vodio papine financije, postao je glavnom ličnošću u razvoju programa reformnog papinstva, a nakon smrti Humberta iz Silve Candide bio je vodeći među reformatorima. Nakon smrti Aleksandra II narod ga je izabrao za papu.

Grgur VII je bio jedan od najenergičnijih i najodlučnijih ljudi koji su ikada sjedili na Petrovu prijestolju, a vodila ga je uzvišena vizija velike odgovornosti i dostojanstvenosti papinske službe. Njegovi stavovi nisu bili ekstremniji od onih

što su zastupali raniji zagovaratelji reforme poput Humberta iz Silve Candide koji je 1061. godine bio vodeći među reformatorima. Reformni pokret nametnuo je papinstvu njemački car, ali Grgur nije ništa dugovao carstvu, a osobno je video kako jedan car svrgava papu te će cijeli svoj pontifikat osporavati pravo bilo kojem kralju da to ikad više učini.

Njegovi pogledi o papinstvu izneseni su u spisu od dvadeset i sedam načela pod imenom *Dictatus Papae* (Papin memorandum) umetnut u papinsku knjigu zapisa 1075. godine. U XI soljeću neprestano su se povećavale zbirke kanona, udžbenika namijenjenih da služe novom duhu reforme. Dvadeset i sedam načela koja tvore *Dictus Papae* vjerojatno su bili naslovi za novu kompilaciju kanona koji su trebali objasniti papine prerogative.¹

Tvrđnja da papi ne može nitko suditi, zatim da nitko ne može biti osuđen dok njegovu žalbu nije riješio Rim ili da za velike slučajeve koji iskrnsu u nekoj crkvi treba potražiti pravorijek Rima, sve je to bilo prihvaćeno, barem u teoriji. Njegovo ustrajanje u tome da se samo papa s pravom može zvati *univerzalnim*² pokazuje kako je posve zaboravio da je Grgur Veliki odbio naziv ekumenski kojim mu se obratio carigradski patrijarh. Tvrđnja da samo papa ima pravo upotrijebiti carske insignije ili da mu kneževi trebaju poljubiti nogu, temelje se na Konstantinovoj darovnici i bizantskom obredu klanjanja caru koje je uključeno u ceremonijal papinskog dvora. Zapad je odavno tvrdio kako Rimska crkva nikad nije pogriješila, a na to se veže i tvrdnja da papa ima vrhunsku vlast nad svim biskupima i koncilima, stoga i njegovi legati koji spadaju u niže svećenstvo imaju prednost nad svim biskupima.

Minijatura Grgura VII.

S druge strane nije nova ni tvrdnja da samo papa ima vlast da svrgne i premjesti biskupe te da sazove opći koncil i autorizira ili reformira kanonsko pravo. Na svemu tome je već dotad odlučno ustrajala Franačka crkva, a ustrajat će sve do reformacije. Svatko je prihvaćao ulogu pape u postavljanju cara, ali nitko još iz toga nije zaključio da papa može svrgnuti cara. U interesu uzvišene vizije svoje službe Grgur je udario u srce suvremenog vjerovanja o naravi monarhije i političke zajednice.

Neumjerenost te vizije bila je očita u njegovoj tvrdnji da propisno ustoličen papa automatski

1 Eamon DUFFY, *Sveci i grešnici*, Rijeka 1998, 97.

2 ISTI, n. dj., 86.–107.

postaje svecem zaslugom svetog Petra.³ Grgur je bio osamljen u svojoj viziji papinstva. Premda je druge biskupe često nazivao *confrater* i *coepiscopus* (brat i subiskup), u praksi je video sebe kako vodi osamljeničku bitku u svijetu koji je okrenuo leđa zahtjevima Evanđelja. Uskoro je osporio Henrikovo pravo investiture u crkvama sjeverne Italije i Njemačke te poslao reformne legate u Njemačku da rješavaju probleme. Ali ipak je bio spremjan odriješiti čak i teške grešnike ako su pokazali istinsko pokajanje, poništavao je krute odluke svojih legata i usprkos svom užasu zbog simonije nije pravio probleme oko laičke investiture ako je bilo jasno da novac ni na koji način nije bio uključen u taj postupak.

Na duže je staze Grgurova beskompromisna vizija morala dovesti do sukoba s njemačkim kraljem pa je do toga i došlo. Godine 1075. Grgur je održao sabor u Rimu koji je službeno osudio laičku investituru kao grešnu, a iste je godine buknuo dugotrajni spor u vezi s imenovanjem Henrika IV u Milanu kada su napetosti između patarena i vlasti dovele do požara katedrale. Odlučan da jednom zauvijek sredi stvar, Henrik je odbio oba pretendenta na mjesto milanskog nadbiskupa te postavio svog kandidata. Henrik je tako udovoljio hitnoj molbi gradskih očeva, no njegov je samovoljni čin bio izravan izazov papinoj viziji prava Petrove biskupije i nedavnoj zabrani laičke investiture. Grgurovo prijekorno i izazovno pismo popraćeno usmenom prijetnjom izopćenja i svrgavanja izazvalo je drastičan odgovor. U siječnju 1076. kralj je sazvao sabor biskupa u Wormsu, optužio Papu kao lažnog redovnika te ga proglašio svrgnutim, a tu će osudu kasnije potvrditi lombardijski biskupi.

Henrikovo pismo o svrgnuću pokazuje ogorčenost prema politici reformnog papinstva koja se stvarala dugo prije njegova uspona.

Grgur je uzvratio izopćenjem svih biskupa koji su ikad suradivali s Henrikom te je u jednom dokumentu objavio svrgnuće Henrika zbog pobune protiv Crkve i odriješio sve kršćane podaničke vjernosti prema njemu. Henrikov je položaj postao neodrživ i on je bio prisiljen na ponižavajuću pokornost. Grgur je krenuo na skupštinu u Augsburg, ali je imao problema pri prolazu kroz Lombardiju gdje su mu rojalistički nastrojeni biskupi prepriječili put. Sklonio se u dvorac svoje vjerne pristalice grofice Matilde Tuscijiske u Canossi u Apeninima. Tamo je u siječnju 1077. stigao Henrik da moli odrješenje te je bosonog stajao na snijegu kako bi izmolio papin oprost. Grgur je oklijevao, želio je da sva sporna pitanja budu riješena u Augsburgu, no uskoro je popustio i dao Henru odrješenje.

Canossa je bila velika pobjeda papinstva: najmoćniji monarch kršćanskog svijeta bio je molitelj pred Papom, a stabilnost Njemačke u Papinim rukama. Opraštajući Henriku Grgur je smatrao da opršta pokajalom grešniku, a ne da se

3 H. JEDIN, *Velika povijest crkve*, Zagreb 1993, 67.-125.

odriče inih pitanja koja su sporna između pape i kralja. On je kasnije bio protiv tvrdnje da je namjeravao bezuvjetno vratiti Henriku kraljevsko dostojanstvo. Međutim, sad su stvari krenule svojim tokom. Lombardijski biskupi i dalje nisu dopuštali papi prolaz u Njemačku, a Henrik je mogao predstaviti događaje u Canossi kao kraj borbe između njega i pape. Međutim, pogriješio je, i Grgur je još jednom izopćio kralja, predskazao njegovu neminovnu smrt te ga svrgnuo s prijestolja.

Godine 1076. svugdje je vladalo mišljenje da je Henrik agresor, a Papa branitelj prava, no uskoro je Papi podrška počela kopniti. Stoga je Henrik bio u mogućnosti imenovati ravenskog nadbiskupa Guiberta protupapom, ali su njegovi ponovljeni pokušaji da osvoji Rim i da ustoliči protupapu pali u vodu. Taj je sukob Grgura financijski uništilo, ali se izvukao uz pomoć grofice Matilde.

Povjesničari devetnaestoga stoljeća bili su skloni prikazivati sukob između pape i cara kao sukob između crkve i države, kao Grgurovo usurpiranje prava svjetovne moći. No u Europi jedanaestoga stoljeća nitko nije razmišljao o Crkvi i državi kao odvojenim entitetima. Grgurove tekovine označit će, najsnažnijim izrazima i s novom jasnoćom, duhovna traženja Crkve. Međutim, u tom procesu on je pomaknuo temelje na kojima počiva odnos između pape i monarha. Često se smatralo da je Grgurov zahtjev za svrgavanjem kraljeva ukorijenjen u krivotvorini, *Konstantinovoj darovnici*.

Grgurov pontifikat je najviša točka papinske aspiracije za vladanjem nad sekularnim svijetom.⁴ Možda su kasnije pape dotjerali njegove zahtjeve, no nije dan ih neće nadmašiti. Većina biskupa koje je izopćio i svrgnuo ostali su u svojoj službi, Henrik ga je nadživio, a papinska je reforma krenula drugim smjerom. Ipak, iako je brzo poražen, duh papinske reforme sve mu je dugovao jer se nakon njega papinstvo nikad više nije odreklo svojih zahtjeva za oslobođenjem svjetovne i političke kontrole u duhovnim stvarima.

Grgur je svoju viziju papinske vrhovne vlasti utemeljio na potpunom poistovjećivanju s apostolom Petrom. Za njega, kao i za sve njegove prethodnike, papa je bio namjesnik svetoga Petra. Ali nakon Grgurova doba pape više nisu bile zadovoljne s tim načinom izražavanja svojih traženja.⁵ Zbog Grgura nikada više neće biti drugoga Karla Velikog. Nijedan papa za stotinu godina, a možda više nijedan papa uopće, neće se toliko poput njega uzdići na europskoj pozornici. Umro je bježući pred Henrikom, ali je proglašen svecem i spomen mu se slavi 25. svibnja.

⁴ Isto, 90.–125.

⁵ E. DUFFY, *n. dj.*, 98.–106.

POPE GREGORY VII

Pope Gregory VII was born in Soana in 1020, and is better known as Pope Hildebrand. He played a considerable role in pontifical ambience already since Gregory VI and Leo IX. Since his youth he was at the service of Roman Church and already then begins his tenacity in revival of ecclesiastical life. He was led by a divine vision of great responsibility and dignity of pontifical duties. His views about papacy are set forth in a document composed of 27 principles, under the name *Dictatus Papae*. His long term visions led up to a conflict with German king. In January 1076 king assembled a Council of Bishops in Worms, where he incriminated the Pope as a bogus father, moreover announcing he was overthrown. This act only showed Henry's bitterness towards papacy reforms, which were being procreated long before his upsurge. Gregory got even by excommunication of all bishops who ever collaborated with Henry; subsequently, in one document he proclaimed Henry's dethronement, giving as a reason his rebellion against the Church.

Henry came to Canossa in Apennines asking of Pope that his excommunication be lifted. Canossa meant a great victory for Pope, the most powerful monarch of Christian world was begging before Pope while the stability of Germany was also in his hands. Most of the bishops deposed by Pope remained at church service; Henry outlived him, while papacy reforms headed off a different turn. Nevertheless, no one Pope, not in a hundred years and maybe never again, will rise up so high on Pope's Chair. He died fleeing from Henry; however he was pronounced a saint.

IL PAPA GREGORIO VII

Il papa Gregorio VII nacque a Soana nel 1020 e fu conosciuto come papa Ildebrando. Ebbe un ruolo molto importante nei circoli papali già al tempo di Gregorio VI e di Leone IX. Sin da giovane servì la chiesa romana e già allora ebbe inizio la sua persistenza nella riforma della vita clericale. Fu guidato dall'alta visione di una grande responsabilità e dignità del servizio papale. I suoi punti di vista sul papato vennero esposti in uno scritto composto da ventisette principi denominato *Dictatus Papae*. A lunga andata, la sua visione portò a scontri con il re tedesco. Nel gennaio del 1076 il re convocò i vescovi a Worms, accusò il papa di essere un falso monaco e lo scomunicò. La scomunica palesò la contrarietà del re Enrico IV verso la politica del papato riformato che si stava formando molto tempo prima della sua salita al potere. Gregorio rispose con la scomunica di tutti i vescovi che mai avessero collaborato con Enrico IV, quindi con un documento successivo scomunicò Enrico IV per essersi rivolto contro la Chiesa.

Enrico IV arrivò a Canossa, negli Appennini, per chiedere perdono al papa. Quella di Canossa fu una grande vittoria per il papa, il più potente dei monarchi del mondo cristiano si era prostrato ai suoi piedi mentre la stabilità della Germania era nelle sue mani. La maggior parte dei vescovi che furono scomunicati dal papa rimase a servizio, Enrico IV sopravvisse al papa e le riforme papali presero un'altra direzione. Ciononostante, nessun papa è riuscito più a superare nella sua potenza Gregorio VII.

Gregorio VII morì fuggendo da Enrico IV, ma venne dichiarato santo

Saša Vejzagić

SALADIN – ŽIVOT I DJELO

Uvod

Krajem 11. stoljeća, točnije 1095. godine, papa Urban II. odgovorio je na poziv bizantskog cara Alekseja Komnena te pomogao u vrlo teškim trenucima u kojima se našlo Bizantsko Carstvo. Provala turskog plemena Seldžuka širila se preko cijelog područja Bagdadskog kalifata, Palestine i Male Azije.¹ Na saboru u Clermontu 27. studenog 1095. godine objavljen je poziv za Križarski pohod. Velik se broj feudalnih vojski odazvao te su se 1096. godine okupili pred Konstantinopolom u tri skupine.² Kopnenim su putem stigli pred Antiohiju te je nakon iscrpne opsade osvojili 1098. godine, a cijela je kneževina Edesa pripala Boemundu od Tarenta.³ Nakon Antiohije velika se kršćanska vojska razdvojila te su pojedini vojskovode zavladali do tada oslobođenim kneževinama. Ostatak je vojske pod vodstvom Gotfrida Bouillonskog 15. srpnja 1099. osvojio Jeruzalem i krvavim pljačkaškim pohodom preplavio stanovništvo grada. Godinu dana poslije Balduin Buillonski postaje kraljem Jeruzalemskog kraljevstva. Bagdadski se kalifat nakon dugogodišnjih građanskih ratova uspio ujediniti te ponovno osnažiti. U tom su se trenutku kneževstva našla između dva velika rivala. To su bili bagdadski i fatimidski kalifat. Preuzimanjem Edese u muslimanske ruke dobiven je povod za drugi križarski pohod. Pod vodstvom Luja VII. i Konrada III. rat je završio neslavno.⁴ U razdoblju između drugog i trećeg križarskog rata započeli su procesi ujedinjavanja muslimana u kojem je Saladin imao jednu od vodećih uloga.

Zbog računanja godina prema muslimanskom kalendaru prepostavlja se da je Saladin, imenom Yusuf, rođen između 19. rujna 1137. i 8. rujna 1138. godine.⁵ Svoje je djetinjstvo proveo u utvrdama, primjerice utvrda Ba’albak, prateći svojeg oca Ayyuba koji je bio njihov upravitelj. U dobi od četrnaest godina⁶ pridružio se

1 Henri PIRENNE, *Povijest Evrope*, Zagreb 1956., 135.

2 Lotarinžani pod vodstvom Gotfrida Bouillonskog, sjeverni Francuzi pod vodstvom Roberta Normandijskog, Stjepanom od Bloisa, Hugom od Vermandoisa i Robertom Flandrijskim, južni Francuzi pod Raimondom od Toulousa.

3 H. PIRENNE, *Povijest Evrope*, Zagreb 1956., 137.

4 Ekspedicija je trajala 1147. – 1149. godine.

5 Stanley LANE-POOLE, *Saladin and Fall of the Kingdom Jerusalem*, London 1898., 6.

6 Godine 1154.

svojem ujaku Shirkuhu koji je bio u službi kalifa Nur ad-Dina te je dobio feud na korištenje.⁷ Nakon kratkog prebivanja u Damasku pridružio se Nur ad-Dinu u Alepu i postao jedan od bližih sultanovih suradnika; "nikad ga nije napuštao u jurišu ili pred sudom"⁸. Ništa nije poznato o njegovoj ranijoj dobi osim da je bio vješt u polu i pokazivao veliki interes za teologiju. Prateći Shirkuha u njegovom pohodu na Egipat 1167. godine Saladin je sudjelovao u bitci južno od Kaira. Nakon pobjede je nastavio pohod prema Aleksandriji gdje je ostao sam, a Shirkuh se vratio u Gornji Egipat. Nakon sedamdeset pet dana borbe koja je krenula nizbrdo, ujak ga je izbavio potpisivanjem mira. Ubrzo je uslijedio i treći pohod na Egipat na poziv fatimidskog kalifa. Naime, vezir Shawar je pozvao Franke, ali ih je Saladin porazio, a Shawara je dao smaknuti.⁹ Već 1169. godine umire i Saladinov ujak Shirkuh te mu egipatski kalif al-'Adid daje službenu diplomu investiture s naslovom al-Malik an-Nasir¹⁰. Tom je diplomom Saladin proglašen egipatskim vezirom.¹¹

Ponovno ujedinjenje

Osigurati prostor egipatskog kalifata postala je prva zadaća za novog vrhovnog zapovjednika. U Gornjem Egiptu još su uvijek prijetile pobune nezadovoljnih Fatimida. Nakon uspostavljanja snažnog vojnog aparata za sebe je pridobio veći manevarska prostora. Nakon smrti Nur ad-Dina 15. svibnja 1174. godine dvorski su se službenici počeli otimati za skrbništvo nad njegovim maloljetnim sinom. U toj je situaciji Saladin htio intervenirati u svoju korist, međutim, dobio je vijest iz Konstantinopola da je na putu sicilijanska flota koja namjerava napasti Aleksandriju. Uspješno je zaustavio pomorski napad, no u međuvremenu su emiri iz Damaska potpisali separatni mir s Jeruzalemom uz plaćanje danka.¹² Na to je emir iz Mosula pripojio područje oko Eufrata i time se slomilo jedinstvo arapskoga svijeta. Saladin je požurio s intervencijom te je 28. listopada 1174. godine uz malobrojnu vojnu potporu osvojio Damask. Brata Taughtagina je ostavio u Damasku kao guvernera da ga mijenja dok on nastavlja s dalnjim borbama. Preuzimanjem Himsa uznemirio je obližnje emire te su oni s Rajmondom od Tripolija dogovorili atentat na Saladina koji je propao. Alepo i Mosul 1175. godine potisnuli

⁷ Sir Hamilton GIBB, *The Life of Saladin*, London 2006., 7.

⁸ N. ELISSEEF, *Nur ad-Din*, Damask 1967., 252, prema: H. GIBB, *The Life of Saladin*, London 2006., 7.

⁹ H. GIBB, *The Life of Saladin*, 9.

¹⁰ Diploma je bila dodijeljena 26. ožujka 1169. godine, a naziv diplome al-Malik an-Nasir u prijevodu znači "kralj pobjednik".

¹¹ U fatimidskom je Egiptu titula vezira obilježavala titulu sultana. Tom titulom se dodjeljivala vrhovna vojna uprava.

¹² H. GIBB, *The Life of Saladin*, 15.–16.

su Saladina iz sjeverne Sirije, međutim, pojačanje iz Egipta pravovremeno je presrelo savezničku vojsku dvaju gradova kod Hamasa. U drugom je pokušaju osvajanja Alepa emir pristao na Saladinove uvjete te su dogovorili savezništvo protiv križarskih vojni.¹³ Izaslanici kalifa su Saladina imenovali sultanom te ga samim time obvezali na Džihad, sveti rat propisan muslimanskim zakonima u Kur'anu. Uz pomoć svoje vlasti maknuo je sve poreze koji su se kosili s muslimanskim zakonima. Možemo reći da je pokrenuo procese obnove ortodoksnih muslimanskih tradicija i zakona. Strogo je štitio stare tradicije te je sankcionirao svaki pokušaj kršenja postavljenih zakona. Vjerskim je zanosom uspio postići čvrstu homogenizaciju muslimana i time je ojačao umutarnje stanje kalifata. Nakon drugog pokušaja atentata raspustio je egipatske jedinice svoje vojske i vratio se u Egipat koji je u međuvremenu bio zaposjeo Saladinov brat.¹⁴ Nakon ponovnog uspostavljanja vlasti u Egiptu je raspodijelio vlast u kraljevstvu među svojim rođacima. Dolaskom Filipa Flandrijskog 1177. godine počela je kampanja širenja kršćanskog teritorija te je Saladin iz Egipta poslao vojsku u susret. Balduin IV. je uspio poraziti muslimansku vojsku nedaleko od Ramle. Vojska je uz teške gubitke bježala prema Egiptu praćena beduinskим prepadima. Usprkos velikom gubitku uspio je regrutirati nove jedinice i tek nakon četiri mjeseca ponovno krenuti prema sjeveru¹⁵ s namjerom da nastavi Džihad¹⁶. Balduin je pokrenuo radove na utvrđivanju Jakovljeve utvrde. Kršćanska je vojska opsjedala Hamas i potaknula Saladina na intervenciju, međutim, njegov se brat Turanshah¹⁷ našao u sukobima s oficirima Damaska te je morao odustati od ratnih operacija i razriješiti nastale probleme unutar kraljevstva. U lipnju 1179. godine ponovno se našao s nadmoćnjom vojskom Balduina IV., ali ih je strateški nadvladao i opsjeo Jakovljevu tvrđavu. Nakon šestodnevne opsade dao je srušiti utvrdu do zadnjeg kamena i pustio je muslimanske zatočenike. Svojim je ratnim i upravnim postignućima pridobio iznimian ugled među križarskim vođama. Iako je bio na dobrom glasu, osjećao je da mu vojske Kaira i Damaska još uvijek nisu dovoljne za ozbiljnije sukobe s Jeruzalemskim kraljevstvom. Tako je odlučio pridobiti potporu iz Mosula i Alepa. U Mosulu je vladala dinastija Zangida¹⁸ koja je operirala i surađivala s kršćanskim vladarima. Tu je činjenicu Saladin planirao iskoristiti kao predmet demonstracija u njihovim vojnim redovima. Namjeravao ih je pridobiti taktiziran-

13 *Isto*, 18.

14 Prije nego što je krenuo prema Egiptu oženio se udovicom Nur ad-Dina.

15 H. GIBB, *The Life of Saladin*, 28.

16 Kroničari pišu da je već tada, 1179., spominjao preuzimanje Jeruzalema u sljedećih godinu dana.

17 Guverner Damaska.

18 Dinastija koja je za Saladinova života bila njegov protivnik, *te u više navrata pokušala oslabiti njegovu vlast pa čak i ukloniti s vlasti*.

jem, bez krvoprolića.¹⁹ Postupno je privolio vojsku u svoju korist.²⁰ Njegov cilj nije bio osvojiti spomenute gradove, već pridobiti privrženost prinčeva i upravu nad vojskom, a sve s ciljem obračuna s Francima.²¹ Najveći mu je problem predstavljao Mosul koji se uporno odupirao Saladinovim tenzijama da preuzme upravu. U više je navrata intervenirao kalif iz Bagdada pa je jednom prilikom sazvan sud u svrhu pregovora između dvije zavađene strane.²² Nakon, za njega nepovoljne, odluke nastavio je s osvajanjem ostalih utvrda i gradova.²³ Uspješno je osvojio manja središta te je sredinom 1183. godine krenuo prema Alepu dovršiti opsadu. Tajnim pregovorima između ‘Imad ad-Din Zangia²⁴ i Saladina zamijenjena je uprava nad Alepom i Sinjarom.²⁵ Krajem iste godine pokrenuo je vojsku prema Keraku. Zbog ratnih operacija u Arabiji i na Crvenom moru što ih je provodio Rinald od Keraka²⁶, Saladin je krenuo u osvetu. U prvom naletu utvrdu nisu uspjeli probiti pa su postavili kratkotrajnu opsadu i povukli se.²⁷ Godine 1185. Rajmond od Tripolija pozvao je Saladina te su dogovorili četverogodišnji mir. Zbog nerazriješenih računa s Mosulom ovaj mu je mir bio od strateške važnosti jer je u tom trenutku bio zaštićen od napada sa zapada.²⁸ U veljači 1186. ‘Izz ad-Din²⁹ predao je upravu nad gradom u zamjenu za malo područje Bain an-Nahrain. Tim je činom nastala velika koalicija spremna za ponovno preuzimanje Palestine.³⁰ Iako je osnažio vojni aparat, još uvijek je sama uprava predstavljala slabu točku u njegovu vladanju. Svako novoosvojeno područje iziskivalo je novog upravitelja. U najvećem su broju slučajeva to bili njegovi krvni srodnici. Sam po sebi nije pokazivao pohlepu za bogatstvom, međutim, to nije bio slučaj i kod ostalih namjesnika. Za vrijeme teške bolesti koja ga je pogodila sredinom 80-ih godina, pojedini su se guverneri pokušali osnažiti i djelovati za vlastite interese misleći da je Saladin na samrti. Interveniranje na tim područjima sputavalo ga je u vojnim operacijama isplaniranim za križarske kneževine. Da bi spriječio ponovno separiranje pojedinih dijelova, razmještio je upravitelje gradova duž cijelog kraljevstva kako bi oslabio njihov utjecaj.

19 H. GIBB, *The Life of Saladin*, 36.

20 Iz svakog bi većeg grada (Alepo, Mosul, Đazira) diplomom dobio upravu nad njihovom vojskom.

21 Franci su za arapski svijet predstavljali naziv za sve kršćanske vojske.

22 H. GIBB, *The Life of Saladin*, 41.–42.

23 Hama, Harran, Sinjar, Dara, Amid, Mayyafariqin, Mardin.

24 Princ od Alepa.

25 U pregovorima je dogovorena i potpora ‘Imad ad-Din Zangia u ratu s Francima.

26 Rinald od Chatillona.

27 Tijekom sljedeće tri godine Saladin je u više navrata pokušao osvojiti Kerak, *no bezuspješno*.

28 H. GIBB, *The Life of Saladin*, 49.

29 Princ od Mosula.

30 H. GIBB, *The Life of Saladin*, 51.

Saladinove vojne i upravne pripreme koje su obilježile razdoblje od smrti Nur ad-Dina do 1187. godine prouzrokovane su iz ekonomskih razloga. Naime, trgovački putovi koji su povezivali Damask i Kairo ugrožavali su križari. Karavane su često bile presretane, a u tome je važnu ulogu imao Rinald od Keraka koji je vodio takve pljačkaške pohode. U više se navrata Kerak našao pod opsadom muslimanske vojske³¹, no Balduinova bi obrambena politika spriječila svaki pokušaj izravnog sukoba. Saladin je znao da nije u strateški boljoj poziciji te bi se povlačio u Siriju i raspuštao vojsku. Kao zapovjednik, on je u tome video koristan učinak jer se na takav način vojska sastavljena od više različitih postrojbi uvježbavala da djeluje homogeno.

Bitka kod Hitina

Krajem 1186. godine sve je bilo spremno za pohod prema Palestini, međutim, Saladin je još uvijek bio vezan uz primirje koje je dogovorio s Rajmondom od Tripolia godinu ranije. Uvelike mu je pomogla svađa između Rajmonda i Guya od Luizinjona. Sam je kalif odlučio poslati pojačanje pri obrani Rajmondovog Tiberija u slučaju Guyeva udara.

Kardinalnu je pogrešku napravio Rinald od Keraka kada je napao mekansku trgovacku karavanu. Zbog svojih je postupaka dobio nadimak *kršitelj mira*.³² Budući da je Saladin bio vezan prije spomenutim mirom, očekivao je kršenje dogovora sa suprotne strane. Tom su prilikom svi potkraljevi i vazali odgovorili na Saladinov poziv i započeli pustošenje okolnih područja Keraka i Šavbaka. Nakon devastacije tih područja vratio se u Damask kako bi okupio ostatak vojske.³³ Iz Damaska je prema Tiberiju krenula snažna vojska³⁴. Već se 1. svibnja postrojba templara i hospitalaca demonstrativno oglušila na Rajmondovu naredbu te se suprotstavila nadolazećoj saracenskoj invaziji. Kršćanska je vojska bila potučena do zadnjeg čovjeka.³⁵ Zbog tog se događaja Rajmond od Tripolija odlučio pomiriti s Guyom od Luizinjona te su zajedničkim snagama krenuli u planiranje obrane. Naređeno je da se okupljanje kršćanskih jedinica³⁶ izvrši kod utvrde Safurija nedaleko od Nazareta. Kod Aštara je Saladin izvršio organizaciju unutar vojske.

31 U kolovozu 1184. godine Saladin je pokrenuo do tada najveću vojsku u pohod na Kerak. Vojska se sastojala od postrojbi iz Damaska, Alepa, Dazire, Sinjara, Hisn Kaife, Mardina i pomoćne postrojbe iz Egipta. Nakon neuspjeha se povukao i raspustio vojsku.

32 S. LANE-POOLE, *n. dj.*, 198.

33 H. GIBB, *The Life of Saladin*, 62 – 63.

34 Oko 12 000 konjanika (1000 Saladinove osobne garde, 4000 egipatskog kontingenta, po 1000 konjanika iz Damaska i Alepa, te 5000 iz Mezopotamije, Mosula I Dijar Bakra) i nepoznat broj pješaka i pomoćnih jedinica.

35 H. GIBB, *The Life of Saladin*, 63.

36 Kršćanska se vojska sastojala od 1200 vitezova, 18 000 pješaka i velikog broja lake konjice.

Podijelili su se na lijevo i desno krilo³⁷ i centralne postrojbe. Ispred sebe su poslali izviđače, a pozadi ih je pratila manja postrojba u slučaju zasjede. U ovoj je formaciji 26. lipnja krenuo prema Tiberiju koji je bio pod upravom Eschive, Rajmondove žene. Prvog se srpnja muslimanska vojska zaustavila na brdima jugozapadno od Tiberija s kojih su pustošili okolna područja. Nakon što je vijest stigla do Safurija, Guy je pokrenuo vojsku prema opkoljenom gradu. Saznavši za napredovanje Guyove vojske Saladin se utvrdio nedaleko od Hitina, maloga obližnjeg sela. Iako je to područje bilo okruženo bogatom florom, glavna je prometnica iz Akre vodila kroz dugačku pustinjsku ravnicu. Srpanj je osobito vruće razdoblje godine za ovaj pustinjski predio. Saladin je izabrao strateški najbolju točku za suprotstavljanje nadolazećoj kršćanskoj vojsci. Iza leđa mu je bilo Tibersko jezero i rijeka Jordan te je tako put do muslimanske vojske bio bez ikakve opskrbe vodom što je odigralo presudnu ulogu u samoj bitci.

Najveća je greška franačke vojske bila ta što su zaboravili da im je dužnost braniti se, a ne napadati.³⁸ Usprkos svim naporima kneza Rajmoda da spriječi Guya od suludog marša kroz pustinjsku nizinu, vojska je 3. lipnja krenula cestom preko užarene ravnice.³⁹ Izmorene su trupe zbog kraljeve naredbe stale na pola puta do Tiberija i odlučili su se utaboriti u nizini. Vojska je bila iscrpljena i demoralizirana.⁴⁰ Sljedećeg jutra, 4. srpnja, Franci su krenuli, međutim, saracenska ih je konjica opremljena lukom i strijelom oprezno pratila i postepeno gađala sa sigurne udaljenosti. Vojske su se susrele nekoliko kilometara jugozapadno od sela Hitin. Na obližnjem je brdu Guyovu vojsku zaustavila mala postrojba u namjeri da ih zadrži do podnevnog sunca. U tom je trenutku započela kiša saracenskih strelica i juriš snažne središnje postrojbe predvođene Saladinom. Dim koji su muslimani širili po bojnom polju paleći suho grmlje prouzročio je slamanje formacije franačke vojske te se ona našla u bezizlaznoj poziciji. Uslijedili su veliki gubici pa je Guy pokušao regupirati preostale plemeće i vojnike oko Svetog Križa. Nakon što je knez Rajmond izgubio preostali dio svojih konjanika, dao se u bijeg. Guy i posljednjih 150 najhrabrijih i najvjernijih vitezova sastalo se oko kraljevskog šatora na brijezu, ali su se našli u okruženju Saladinove vojske. U pokušaju da se probiju većina ih je bila pobijena, a kralj i kneževi⁴¹ zarobljeni.⁴²

³⁷ Predvodenim Taki-ed-dinom i Kukburiom.

³⁸ S. LANE-POOLE, *n. dj.*, 207.

³⁹ "Bolje", rekao je knez Rajmond, "da moj grad Tiberije padne i moja žena i sve što ja posjedujem dođe u ruke Saracena nego da izgubimo cijelu zemlju: zasigurno, krenete li ovim putem, izgubili smo je.", Stanley Lane-Poole, *Saladin and Fall of the Kingdom Jerusalem*, London 1898., 208.

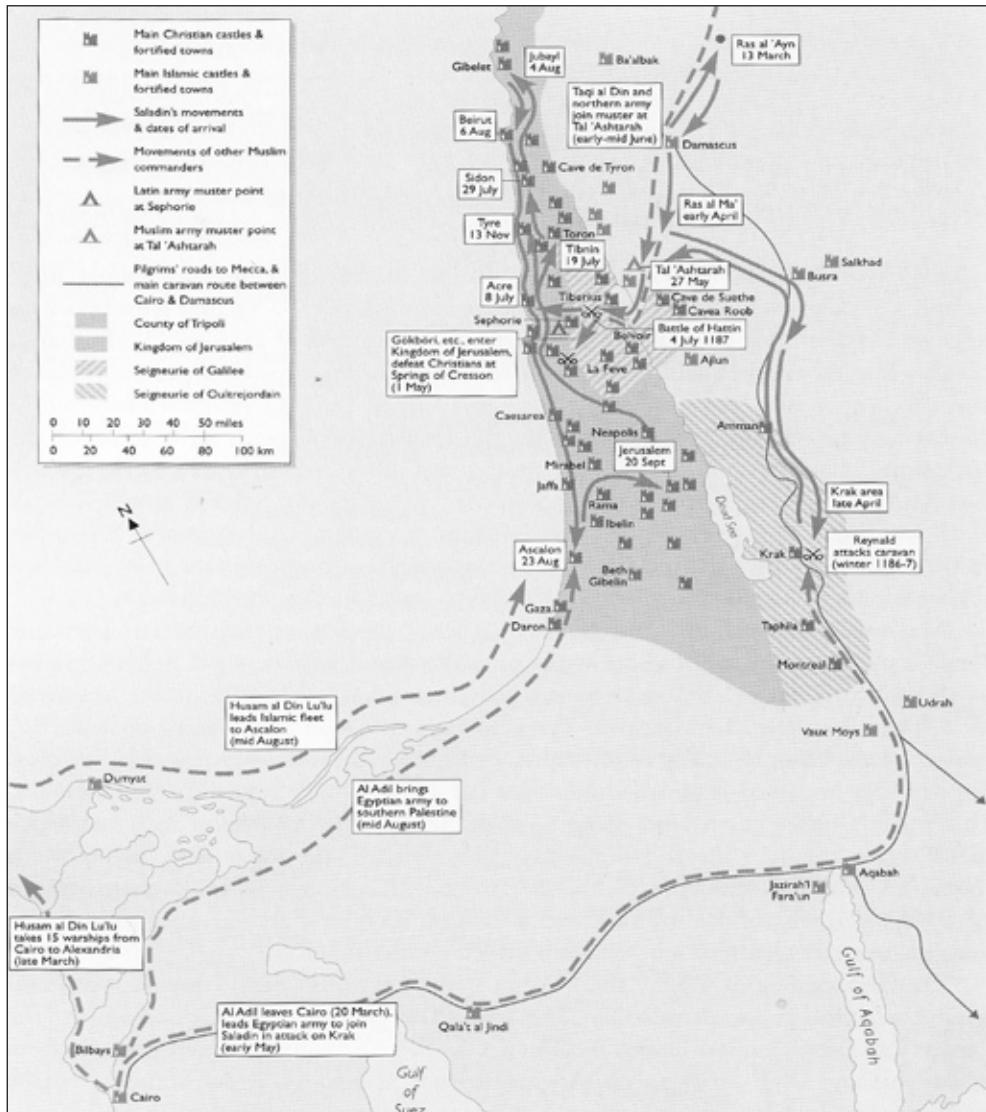
⁴⁰ S. LANE-POOLE, *n. dj.*, 210.

⁴¹ Rinald od Keraka, *Humpfery od Torona i meštari templarskog reda i ivanovaca*.

⁴² S. LANE-POOLE, *n. dj.*, 212.

Večer nakon bitke Saladin se utaborio na bojnom polju te iz osvete smaknuo Rinalda, a ostatak zarobljenog plemstva poslao u Damask. Balian od Ibelina i knez Rajmond našli su se u bijegu, a iza njih je ostalo polje na kojem je palo 30 000 kršćanskih vojnika.

Pad Jeruzalema i treći križarski pohod

Saladinova kampanja 1186.-1187.

U sljedeća je dva mjeseca Saladin osvojio sve utvrde,⁴³ od Beiruta na sjeveru i Gaze na jugu osim pojedinih lako branjivih tvrđava, Tira, Aškalona i Jeruzalema. U kolovozu se pred Aškalonom Saladin sastao s bratom el-Adilom koji je doveo pojačanje u pratinji snažne egipatske mornarice.⁴⁴ Dolazak Konrada od Monferata u Tir osnažio je utvrdu na sjeveru, međutim, Saladin je krenuo prema Svetom Gradu. Balian od Ibelina bio je proglašen zapovjednikom vojske i zaštitnikom Jeruzalema jer u gradu nije preostao ni jedan drugi plemić.⁴⁵ Saracenska je vojska 20. rujna opkolila Sveti Grad. Saladin je bez borbe htio preuzeti upravu, no branitelji se nisu složili s time. Grad je bio pod snažnim pritiskom Saladinove opsade do 2. listopada kada je nakon proboga na jednom dijelu zidina predan uz pregovore.⁴⁶ Ovdje je sultan pokazao svoju veliku čovječnost kada je pustio više tisuća siromašnih ljudi da napuste grad iako nisu ispunili uvjete dogovora.⁴⁷

Padom su Jeruzalema preostala još samo tri važnija središta pod upravom križarske vojske. To su bili Antiohija, Tir i Tripoli. Saladin se nadao da će Tir pasti prije zime pa je 13. studenog postavio opsadu, međutim, Konrad od Monferata uspješno se branio te je nakon katastrofalnog razaranja egipatske flote natjerao Saladina da se povuče i raspusti vojsku. Potpisivanjem osmomjesečnog mira s Boemundom izostavio je Antiohiju i vratio se u Damask kako bi mogao reorganizirati novoosvojena područja.

Već su u jesen 1188. došle prve informacije o trećem križarskom pohodu. Guy od Luizinjona je napadom na Akon 1189. godine otvorio novo razdoblje Svetih ratova. U vrijeme napada Saladin je opsjedao Belfort. Na vijest o dolasku križara ostavio je manji broj vojnika pred Belfortom i krenuo prema Akonu. Velika se bitka odigrala 4. listopada te je križarska vojska poražena i odbijena od Akona. U tim je mjesecima Saladin teško obolio zahvaćen groznicom te se morao povući u zimske odaje. Za vrijeme mirovanja dobio je informaciju o napredovanju njemačke vojske iz Konstantinopola. Svim je gradovima razaslao poziv na pripravnost vojske i brodovlja. Akon je bio pod stalnom opsadom i neprestanim pritiskom. U ljeto 1190. među vojskom je izbila velika epidemija kuge te su operacije pred Akonom kratkotrajno zaustavljene.

⁴³ Pad Tiberija 5.srpnja, *pad Akre* 10. srpnja, pad Torona 26. srpnja, a u prvih tjedan dana mjeseca kolovoza osvojio je Sarafenda, Sidon, Beirut i Jubejl.

⁴⁴ Aškalon je predan 5. rujna uz prethodno obećanje Saladina da će pustiti kralja Guya, *što je ovaj i ispunio*.

⁴⁵ Nakon bijega s bojnog polja Balian je od Saladina dobio dopuštenje da se može zadržati samo jednu noć u Jeruzalemu te da napusti grad i ode sa ženom u Tir, *međutim*, na nagovor patrijarha ostao je braniti Svetoi Grad.

⁴⁶ Balian je sa Saladinom ugovorio da se za svakog muškarca plati po 10 zlatnika. Dvije žene i desetoro djece iznosilo je cijenu jednog muškarca. Dopustio im je 40 dana da plate, *a nakon toga svi oni za koje nije plaćena otkupnina postaju robovi*.

⁴⁷ S. LANE-POOLE, *n. dj.*, 233.–234.

Nakon trogodišnje kampanje u svrhu vraćanja kršćanskih područja pod vlast muslimana, Saladinu je ponestalo financijske potpore.⁴⁸ Glavni izvor, Egipat, polako je gubio na snazi. Od početka saracenske invazije odnosi arapskih zemalja s europskim trgovačkim silama su se pogoršali te je i Egipat ekonomski stradao u takvim uvjetima.⁴⁹

Nakon vijesti o dolasku engleskog i francuskog kralja uslijedio je niz problema koji su narušili stabilnost Saladinove vojske. Postrojbe iz istočnih predjela napustile su Akon i krenule kući. Nedostatak brodovlja i pomoćnih postrojbi ozbiljno je zaprijetio obrani Akona. U međuvremenu su ponovno osnažili upravitelji pojedinih arapskih gradova te počeli djelovati svojevoljno.

Dolaskom Rikarda lavljeg srca Saladin je s preostalim trupama⁵⁰ 3. srpnja 1191. godine organizirao ofenzivu na kršćansku vojsku. Nakon neuspjelog probroja kroz “zid” križarske pješadije shvatio je da Akon mora evakuirati što je i učinio. Akon je predan Rikardu 12. srpnja.⁵¹

Veliki su gubici i epidemija kuge obje strane uvelike unazadili. Izgubljeni bitka i grad potaknuli su prinčeve i vojsku da izgube povjerenje u slavnog vojskovođu. Saladin je uzaludno slao zahtjeve za vojnu pomoć zbog pokolja nad muslimanima koji je izvršen 20. kolovoza naredbom Rikarda. Odgovorili su samo pojedini vazali. Rikard je krenuo u ponovno preuzimanje obalnih gradova i utvrda. U rujnu se zaustavio kod Jaffe što je kod Saladina izazvalo nedoumicu. Nije bio siguran da li da postavi snažnu obranu u Aškalonu ili Jeruzalemu. Al-Adil je s malim brojem vojnika držao Jaffu, a Saladin je nakon pregovora s emirima odlučio zaštiti Egipat i vojno potpomognuti Aškalon. Također je naredio fortifikaciju Jeruzalema.⁵² Iako vidno oslabljen, Saladin je odlučio primijeniti strategiju napadanja na logistiku što je otežalo dopremu opreme i hrane za križarsku vojsku. Rikard je uzvratio napadom na egipatsku karavanu koja je dopremala oružje u Jeruzalem.

Ova se epizoda završila porazom Saladina kod Jaffe te potpisivanjem mira. Križari su preuzezeli gradove i utvrde na obali, ali Jeruzalem je i dalje ostao u vlasti muslimana. Obje su strane bile iscrpljene od strahovitih i neprestanih sukoba. Rikard se vratio u Europu i započeo novu avanturu Engleskog kraljevstva, a Saladin se nakon četverogodišnjih borbi s križarima vratio u Damask gdje je 4.

48 H. GIBB, *The Life of Saladin*, 77.

49 *Isto*, 78.

50 Osobna garda, *postrojbe iz Sirije*, Sinjara i mali dio egipatskih i mosulskih snaga.

51 *Isto*, 81. – 82.

52 *Isto*, 85. – 86.

ožujka zbog bolesti preminuo.⁵³ Jedan je Saladinov poznanik rekao: “Ovo je bio jedini primjer kraljevske smrti koji je zaista bio žalovan od strane naroda.”⁵⁴

Vrijeme Saladinove vojne uprave u arapskim zemljama obilježilo je nemirno razdoblje neprestanog ratovanja. Usprkos tome, saracenska vojska je pod njegovim vodstvom uspjela vratiti većinu područja izgubljenih u prvom i drugom križarskom ratu. Sjedinjavanjem vojske svih muslimanskih središta na Bliskom Istoku dobio je zanosnu vojsku koja se mogla poistovjetiti sa snagama prve arapske ekspanzije u 7. stoljeću.

53 *Isto*, 90.

54 Abd al-Latif al Baghdadi in Ibn Abi Usaybi'a, *Uyun al-Anba*, R.H.C., Or., III, 438, prema: H. GIBB, *The Life of Saladin*, 90.

SALADIN – LIFE AND DEEDS

In this article I am going through a period of second half of 12th Century which represents crucial moments in history of Holy wars. As a Kurdish soldier, Saladin found himself in enviable position to rule the Egyptian caliphate. From there he made astonishing efforts to consolidate anew Muslim cities and to arrange military invasion on the Kingdom of Jerusalem. After the death of caliph Nur ad-Din who gave Saladin huge support, he conquered Damascus as a result of renewed turmoil which happened in an attempt of other dynasties to acquire power. Damascus became the central spot for diplomatic and military operations which aimed to obtain support of other cities on their side. Having succeeded in his ambition, he built a powerful military device which, from 1186 was ready to confront Christian army. The Fatal Battle of Hattin caused that turning point which significantly influenced further development of events. Consequently the majority of the cities and fortresses collapsed- between them was Jerusalem. While taking over the Holy city he showed his great humanity when he let Christian population to pass through when leaving the city. With the arrival of English and French kings and their huge armies – the third Crusader war started accompanied by bloody as well as gruelling conflicts. Despite grave situations in which he found himself- Saladin never lost Jerusalem. Using his ingenious diplomatic and military strategies he inflicted a hard blow to Christians marking out this period with considerable progress in Muslim world.

SALADINO – VITA E OPERA

La seconda metà del XII secolo fu un momento cruciale per la storia delle Guerre sante. Saladino, da soldato curdo, si ritrovò in una posizione favorevole per la conquista del califfato egiziano. Da quel momento iniziarono i suoi tentativi di unificazione di tutte le città musulmane e i prepartivi di un'invasione del Regno di Gerusalemme. In seguito alla morte del califfo Nur ad-Din, che fu suo grande sostenitore, Saladino conquistò Damasco, spinto dai disordini creatisi in questa città durante i tentativi delle altre dinastie di salire al potere. Damasco diventò il punto focale delle operazioni diplomatiche e militari con lo scopo di ottenere l'appoggio delle altre città. Riuscendo nel suo intento, costituì un apparato militare molto forte che nel 1186 fu pronto per affrontare l'esercito cristiano. Lo scontro fatidico di Hattin del 1187 causò dei cambiamenti che influenzarono fortemente gli avvenimenti a venire. In seguito allo scontro cadde la maggior parte delle fortezze e delle città, tra le quali anche Gerusalemme. Durante la presa della città, Saladino dimostrò la sua magnanimità lasciando andare la popolazione cristiana che stava lasciando la città. Con l'arrivo del re inglese e di quello francese seguiti da un grande esercito, iniziò la terza guerra crociata, contrassegnata da scontri sanguinosi ed estenuanti. Malgrado la situazione difficile nella quale si era trovato, Saladino non perse Gerusalemme. Grazie alle sue strategie argute applicate in diplomazia e in guerra, egli inflì un duro colpo al mondo cristiano e in vita garantì un grande sviluppo del mondo musulmano.

Željka Ferenčić

IVANA ORLEANSKA – GENIJ ILI FIGURA?

Ivana Orleanska, poznata i kao Djevica Orleanska, pravog imena Jeanne D'Arc, francuska je junakinja XV. stoljeća koja je bitno utjecala na tijek povijesti svoje domovine i naroda. Ni o jednoj se ličnosti srednjega vijeka nije toliko pisalo koliko o njoj. S jedne su je strane prikazivalo kao vješticu, a s druge strane kao sveticu. Njezin je lik stoljećima inspirirao mnoge književnike, likovne umjetnike i glazbenike, a već su za njezinu života stvorene mnoge legende o njoj. No, tko je ona stvarno bila i kakvu je ulogu odigrala?

U doba Ivane Orleanske obnovljeni su ratni sukobi između Francuske i Engleske. Naime, 1413. na englesko je prijestolje stupio Henrik V. Lancaster s kojim je započeo vrlo dinamičan period Stogodišnjega rata. U velikoj bitci kod Azincourta 1415. francuska je vojska bila teško poražena, a Englezi su zauzeli cijeli sjever Francuske i Pariz.¹ Osim toga, burgundski je vojvoda postao saveznik Engleza što je bio težak udarac ionako oslabljenoj Francuskoj.² Također, 1420. je potpisani ugovor u Troyesu prema kojem je odlučeno da će se Henrik V. oženiti Katarinom, kćeri Karla VI. i nakon njegove smrti preuzeti francusku krunu.³ No, ubrzo su umrli i Henrik V. i Karlo VI. te se situacija zakomplikirala. Pretendentni za prijestolje bili su Henrik VI. (jednogodišnji sin Henrika V.) i Karlo VII. Iako je engleski položaj sada bio slabiji, Francuzi su jako malo napredovali. Francuska je bila pogodjena ratom, kugom, gladi i unutarnjim krizama, a ljudi su bili potpuno izgubljeni.⁴ No, u toj bezizlaznoj situaciji pojavila se Ivana Orleanska. Junakinja koja će predstavljajući se kao božji poslanik uz pomoć hrabrih vojnika uspjeti otjerati Engleze, koja će kralja dovesti na krunidbu, i koju će na koncu neprijatelji zarobiti i osuditi na smrt.

Ivana Orleanska je rođena najvjerojatnije 1412.⁵ godine u selu Domremy u regiji Vaudèville u istočnoj Francuskoj.⁶ Vrlo se malo zna o njezinu djetinjstvu i mladosti. Prema izjavama svjedoka na suđenju, Ivana je kao dijete bila kao sva ostala djeca, jedino se isticala po svojoj pretjeranoj pobožnosti. Prema nekim je kroničarima Ivana živjela u skromnoj, a prema drugima u bogatoj obitelji.

1 Jean CAROENTIER, *Francois LEBRUN, Povijest Francuske*, Zagreb, 1999., 106.

2 "Stogodišnji rat", *Drvо znanja*, br. 48, god. V., Zagreb, listopad 2001., 41.-44.

3 Povijest, 7. knjiga, *Razvijeni srednji vijek*, Zagreb, 2007., 480.

4 J. CAROENTIER, F. LEBRUN, *Povijest Francuske*, 103.

5 Možda i 1414. godine. Točan datum se ne zna!

6 Povijest, 7. knjiga, *Razvijeni srednji vijek*, 462.

No, sigurno je da je njezin otac Jacques d'Arc bio seoski knez, stoga je njezina obitelj ipak dobro živjela. Legende prikazuju Ivanu kao jednostavnu pastircicu, međutim, Ivana je na suđenju tvrdila da nikada nije čuvala ovce. To je možda i zbog toga što su suci u Rouenu htjeli baš tom pričom o pastirici dokazati da je ona krivovjernica jer se u ono doba vjerovalo da se pastiri često druže sa zlim duhovima.⁷ No, vratimo se u Ivaninu mladost.

Život je ljudi u ono doba bio vrlo težak jer su bande vojnika harale zemljom, ubijale, ucjenjivale i pljačkale. Uvjeti života bili su jako teški te su ljudi

Jedan od portreta Ivane Orleanske,
naslikan oko 1485.

vidjeli spas u religiji. Nakon što je Ivanino selo bilo opljačkano i spaljeno, ona je počela imati vizije. Tvrđila je da joj se obraćaju arhanđeo Michael, sveta Katarina i sveta Margareta te da ju je Bog poslao da spasi Francusku od engleskih osvajača i da vrati prava francuskome kralju.⁸ Takva predanost kralju i vjeri ne iznenađuje jer se u tadašnjem životu Franca sve kretalo upravo oko crkve, njezinih svetaca i kralja. Također, mentalitetu njezina vremena posve odgovara vjerovanje u čuda. No, što se tiče njezinih vizija povjesničari imaju suprotna mišljenja. S jedne strane, oni vrlo religiozni povjesničari smatraju da su ti glasovi i vizije stvarno dolazili od Boga i njegovih svetaca, dok ostali tvrde da je Ivana imala ozbiljnih psihičkih problema i da je halucinirala. Bilo kako bilo, njezine su je vizije potakle

na akciju i ona je nakon nekog vremena zaista napravila čudo.

Jedan je od ključnih trenutaka njezina života bio taj kada je 1429. pobegla od kuće i dostigla kapetana Roberta de Baudricourta, vjernog zapovjednika francuskoga kralja. Govorila mu je o svojoj životnoj misiji te mu je rekla kako se želi sastati s kraljem u Chinonu. I uspjela je u svom naumu jer joj je Robert de Baudricourt povjerovao, dao joj konje i pratnju i poslao je kralju.⁹ Nevjerojatno je da je jedan moćni zapovjednik tek tako dao oružanu pratnju jednoj priprostoj seljančici. Naime, ako se već radilo o jednoj ženi s čudesnim moćima, ona je to

7 Anke KRÖNING, *Ivana Orleanska (osloboditeljica Orleansa)*, Zagreb, 1981., 24.–25.

8 Povijest, 7. knjiga, *Razvijeni srednji vijek*, 462.

9 Jean LE BEL, *Jean FROISSART*, Enguerrand DE MONSTRELET, *O stogodišnjem ratu*, Zagreb, 2003., 282.

njemu morala i dokazati - jednim božjim, tj. natprirodnim znakom. No, Ivani se očito vjerovalo na riječ.¹⁰

U svibnju 1429., preodjevena u muškarca, Ivana je stigla na Karlov dvor.¹¹ Zanimljivo je da je Ivana gotovo bez muke prevalila naporan put koji je trajao deset dana. No, moguće je da joj je otac imao nekoliko konja pa je ona bila naučena na konje odmalena.¹² Uglavnom, kada je stigla u Chinon kralj ju je nakon nekog vremena odlučio primiti. Prema legendi, u trenutku primanja Ivane Karlo se sakrio iza svojih ljudi ne bi li je iskušao, a jedan je vitez sjeo na njegovo mjesto, međutim, Ivana je među svima prepoznala kralja.¹³ No, ne postoji nikakvi dokazi za to jer ju nije potvrdila ni Ivana ni ostali sudionici primanja. Tu je priču kraljevska kancelarija vjerojatno širila iz propagandnih razloga. Također, postoji priča da je Ivana pričala s Karlom u četiri oka i da mu je tijekom razgovora pokazala neki Božji znak na temelju kojeg joj je Karlo počeo vjerovati i dopustio joj da djeluje. No, iako su neki povjesničari priznali tu priču, sama Ivana nije priznala da je predočila neki znak.¹⁴ Istina je da joj kralj i njegovi savjetnici isprva nisu vjerovali. Zato je i bila poslana u Poitiers na dugo ispitivanje ne bi li se otkrile njezine prave namjere. No, očito je da su joj tamošnji učenjaci dali zeleno svjetlo. Ivana je tamo jednom kraljevskom službeniku izdiktirala čuveno pismo namijenjeno engleskom kralju u kojem ga poziva da vrati sva osvojena i naslijedena područja u Francuskoj, inače će ih ona protjerati.¹⁵ Nadalje, nakon što su joj kraljevi ljudi pružili podršku, Ivana je dobila opremu te je prema njenim uputama izrađena zastava i stijeg. Zastava bijele boje simbolizirala je Ivanino djevičanstvo, a na njoj su bili prikazani Krist, anđeli i zlatni ljiljani. Kad su je suci na suđenju upitali zašto je nosila zastavu kad je išla u bitku – ona je odgovorila da ju je nosila kako nikoga ne bi morala ubiti.¹⁶ Iz toga se vidi da se Ivana klonila mača, iako se ne može sa sigurnošću reći je li ga u žaru borbe i upotrijebila.

Uglavnom, Ivana je kralja uporno nagovarala da joj prepusti zapovijedanje postrojbama koje će biti zadužene za obranu Orleansa, grada koji je već mjesecima bio pod opsadom Engleza i koji je svaki trenutak mogao pasti.¹⁷ No, ni francuski maršali ni kralj nisu niti pomicali da prepuste zapovjedništvo jednoj prijestoj seljančici, i to se može ispočetka uočiti. Naime, nakon dugih ispitivanja odlučeno je da Ivana krene u Blois zajedno s jednom četom koja je nosila živežne namirnice,

10 A. KRÖNING, *Ivana Orleanska*, 39.

11 Povijest, 7. knjiga, *Razvijeni srednji vijek*, 462.

12 A. KRÖNING, *Ivana Orleanska*, 46.

13 Isto, 56.

14 Isto, 58.

15 Isto, 63.

16 Isto, 70. – 71.

17 Povijest, 7. knjiga, *Razvijeni srednji vijek*, 462.

međutim, uz nju je bio nadbiskup Reimsa, stoga je njezina uloga već ovdje bila religiozne, a ne vojničke prirode.¹⁸ Nisu joj dali nikakve vojne punomoći, ali je ona stalno spominjući Boga stvorila jedan religiozni autoritet.

Nakon što su sretno stigli u Blois, vojnici su se okupili i krenuli prema Orleansu gdje ih je stanovništvo željno iščekivalo jer im je pojačanje u ljudstvu, opremi i namirnicama bilo prijeko potrebno. Engleska je vojska probala oteti pošiljku, ali su se Ivana i ljudi uz nju uspješno obranili i sigurno došli u Orleans, a žiteljstvo ih je s oduševljenjem dočekalo.¹⁹ Sve do tada, Ivana nije učinila nešto vrijedno spomena. No, nakon što je stigla u Orleans, cijela je zemlja brujala o njoj.

Orleans je bio važan grad zbog svog položaja²⁰, ali i zato što je bio duhovni centar. Obrana grada bila je prepuštena grofu Bastardu, kraljevu rođaku, jednom od najboljih tadašnjih zapovjednika. Kada je Ivana stigla u grad, rekla je Bastardu: “*Donosim vam bolju pomoć nego što je ikada jedan zapovjednik ili grad dobio: pomoć kralja na nebesima!*”²¹ No, kakvu je ulogu Ivana odigrala u obrani grada? Naime, Bastard i njegovi zapovjednici nikada nisu ozbiljno razmišljali o tome da bi Ivana sudjelovala u borbi niti su računali na nju. Ivana je svojom prisutnošću samo trebala hrabriti stanovništvo i podizati mu moral. No, njezina volja i upornost doveli su je pred zidine tvrđave Bastille Saint-Loup. Naime, unatoč nevjericu naoružani su zapovjednici i vojnici krenuli zajedno s Ivanom prema tom čvrstom dijelu engleskih utvrđenja. I dogodilo se čudo. Ubrzo su ubili, zarobili i ranili sve Engleze, a utvrđenje je uništeno i spaljeno.²² To je bio senzacionalan uspjeh koji je trgnuo Francuze i naveo ih na još odlučniji borbu protiv neprijatelja.

Zatim su uslijedila još dva uspješna napada na neprijateljske utvrde, a Ivana i francuski vojnici pretrpjeli su tek neznatne gubitke. Smatra se da je sva tri napada predvodila Ivana, međutim, uz nju je bio velik broj vitezova koji su bili u gradu tijekom cijele opsade. Oni su od 5. do 7. svibnja 1429., u te tri bitke pobili oko sedam ili osam tisuća neprijateljskih vojnika.²³ No, činjenica jest da je i Ivana ovdje odigrala veliku ulogu jer je svojom prisutnošću i hrabrošću dala snažan moralni poticaj Francuzima i na kraju uspjela otjerati Engleze. Njezina je slava zasjenila sve ostale zapovjednike i ljudi su je od tada počeli nazivati Ivanom Orleanskom, a njezina bijela zastava koja se vijorila u prvim redovima bojišnice

18 A. KRÖNING, *Ivana Orleanska*, 71.

19 J. LE BEL, J. FROISSART, E. DE MONSTRELET, *O stogodišnjem ratu*, 283.

20 Tko god je htio u susjedne provincije Touraine, *Anjou ili Berry*, morao je proći kroz taj grad.

21 A. KRÖNING, *Ivana Orleanska*, 73.

22 J. LE BEL, J. FROISSART, E. DE MONSTRELET, *O stogodišnjem ratu*, 284.

23 *Na ist. mj.*

postala je simbol oslobođanja Orleansa. Već su se tada počele širiti razne legende o njoj. To nije ništa neobično jer je ona u kratko vrijeme pokrenula kralja koji je dotad bio samo figura te je ljudima donijela vjeru, optimizam i veliku želju za oslobođenjem domovine.

Upravo je zbog njezina snažnog utjecaja na ljudе cijelu Francusku zahvatio val oduševljenja i patriotizma. U lipnju 1429. mobilizirani su svi muškarci sposobni za oružje te se krenulo u ponovno osvajanje područja sjeverno od Loire.²⁴ Kada se pročulo da Englezi dolaze iz smjera Pariza u namjeri da se sukobe s Francuzima, francuski maršali de Boussac, La Hire, Pothon i drugi zapovjednici krenuli su u izvidnicu, dok ih je glavnina vojske pod zapovjedništvom vojvode d'Alencona slijedila u blizini.²⁵ Kod sela Patay Francuzi su uhvatili neprijatelje "na spavanju" te je došlo do još jedne velike pobjede Francuza.²⁶ Ne zna se je li tamo Ivana imala priliku boriti se, međutim, zasigurno je bila uz vojnike te ih hrabrla i poticala na borbu.

Dan nakon te bitke položaj se Francuza iznenada promijenio. Engleska je vojska bila uništena, a Francuzi nikada prije nisu bili u povoljnijoj situaciji. Mogli su direktno krenuti na Pariz i zadati neprijateljima konačan udarac, međutim, kraljev je savjetnik Le Tremouille rekao Karlu VII. da ipak pričeka jer se nadao da će s Burgundanim sklopiti mirovni sporazum. No, zato je uslijedilo oslobođanje okupiranoga teritorija sve do Reimsa.²⁷ Kada su Francuzi došli u Reims, prestrašeni je gospodar Reimsa (inače saveznik Burgundana i Engleza) predao ključeve grada francuskome kralju.²⁸ I tako je u tamošnjoj katedrali Karlo VII. okrunjen, a njegova je legitimnost bila neupitna. To je posvećenje bilo od ogromne važnosti. Engleska je, naprotiv, za kralja imala dječaka od sedam godina koji još uvijek nije bio okrunjen u Francuskoj.

S druge strane, Ivana poslije krunidbe jedva da je išta značila. Bila je mariioneta u igri velikih. Mnogi povjesničari drže da je glavni razlog tome bila zavist i zloba kraljevskih savjetnika koji su se bojali njezina utjecaja na Karla VII.²⁹ Naime, nakon krunidbe Karlo VII. je uz pomoć svojih savjetnika počeo provoditi vlastitu politiku. Izgleda da se zadovoljio prihvaćanjem podložnosti onih građeva koje je pokorio bez borbe. Također, nije htio zaratiti s Burgundanim jer je očekivao da će se ubrzo potpisati prijateljski sporazum.³⁰

24 A. KRÖNING, *Ivana Orleanska*, 108.

25 J. LE BEL, J. FROISSART, E. DE MONSTRELET, *O stogodišnjem ratu*, 287.

26 Povijest, 7. knjiga, *Razvijeni srednji vijek*, 462.

27 *Na ist. mj.*

28 J. LE BEL, J. FROISSART, E. DE MONSTRELET, *O stogodišnjem ratu*, 291.

29 A. KRÖNING, *Ivana Orleanska*, 139.

30 J. LE BEL, J. FROISSART, E. DE MONSTRELET, *O stogodišnjem ratu*, 293.

No, Ivana je sama preuzeila inicijativu, okupila vojнике i uputila se prema Parizu kako bi Englezima zadala konačan udarac. No, tamo je doživjela svoj prvi vojni neuspjeh i osim toga, bila je teško ranjena. Budući da vojvoda d'Alencon nije sudjelovao u bitci, a kralj nije napuštao svoj stožer u Saint-Denisu, ispalio je kao da su namjerno naveli Djевичu da prvi put pogriješi.³¹

Nakon toga je Karlo VII. otisao u Gein i raspustio vojsku. Ivana je bila uz kralja koji ju je nadalje iskorištavao zbog svojih političkih interesa. Naime, uz pomoć njezine slave kralj je htio pridobiti pristaše u gradovima koji mu se još nisu podložili.³² Ivanu su iskorištavali i na druge načine. Primjerice, kraljevi su ljudi slali pisma potpisana njenim imenom, a da ona o tome nije ništa znala.

U međuvremenu je došlo do nesuglasica između Burgundana i Karla VII. Naime, prema sporazumu koji su potpisali grad Compiegne je trebao prijeći u vojvodine ruke, međutim, kako to nije provedeno vojvoda Burgundije je naredio da se grad zauzme.³³ Francuski vojnici su smjesta bili mobilizirani te su na blagdan Uzašašća Blažene Djevice, 24. svibnja 1430. zajedno s Ivanom napali Compiegne. Nakon nekog vremena Francuzi su se morali povući jer su njihovim neprijateljima počela stizati pojačanja. Ivana je tog dana ostala sa zaštitnicom, a kako su Burgundani znali da će im uskoro stići pomoć, iznenadno su napali francusku zaštitnicu. Pobili su sve Francuze te zarobili Ivanu.³⁴ Obuzelo ih je veliko oduševljenje jer se nikada nisu toliko plašili ni jednoga ratnog zapovjednika kao nje. Ivanu su zatvorili u tvrđavu Beaulieu-en-Vermandois u Beaurevoiru i tamo je ostala duže vrijeme. Nakon toga ju je Burgundanin Ivan Luksemburški predao Englezima za 10 000 funti.³⁵ Zatim su je odveli u ruenski zatvor te je pod pritiskom engleske politike protiv nje insceniran i vođen sudski proces koji je vodio biskup Beauvais Cauchon, saveznik Engleza. Ivani se sudilo kao krivovjernici i vještici, a Englezi su bili uvjereni da će njezina osuda potkopati Karla VII.³⁶ Ostaje neshvatljivo zašto Karlo VII. nije poduzeo ništa da spasi miljenicu svoga naroda. Suđenje Ivani bilo je ujedno i suđenje kralju jer bi osuda Ivane značila i nepriznavanje Karlova kraljevstva.³⁷ No, kralj je mirno sjedio u svom dvorcu, a Ivana nije imala nikakve šanse da neosuđena završi proces. Naime, unaprijed je određeno da ako je crkva ne osudi, sudit će joj engleski svjetovni sud. Dakle, Ivana je bila unaprijed osuđena na smrt, a njezino je suđenje bilo najveći i najneobičniji

31 *Isto*, 294.

32 A. KRÖNING, *Ivana Orleanska*, 157.

33 J. LE BEL, J. FROISSART, E. DE MONSTRELET, *O stogodišnjem ratu*, 294.

34 *Isto*, 295.

35 Povijest, 7. knjiga, *Razvijeni srednji vijek*, 463.

36 "Stogodišnji rat", *Drvo znanja*, 44.

37 A. KRÖNING, *Ivana Orleanska*, 178.

proces krivovjercima u cijeloj povijesti Crkve.³⁸ Kao prvo, Ivana je bila optužena što je uokolo hodala u muškoj odjeći jer je time prekršila crkvena pravila. Potom su je optužili da je lažno tvrdila kako ima osobni i vidni dodir sa svećima. Optužili su je i da je predvodeći vojne postrojbe činila nečovječne okrutnosti, da je potakla puk na pobunu i neposluh, da je ljude navela na krvokletstvo i praznovjerje, da je širila lažno učenje, da je remetila mir te da je dozvolila da je štuju kao sveticu.³⁹ Iako su joj suci savjetovali da se odrekne svih svojih grijeha, ona je ustrajno osta-jala pri svojim tvrdnjama (da je sve što je učinila bilo dobro, štoviše na zapovijed Boga i svetaca). Također, odbila je priznati bilo kakvu svjetovnu vlast osim vlasti Boga tako odbivši mišljenja Pape i Katoličke crkve.⁴⁰ No, zanimljivo je da je netom prije odluke sudaca ipak promijenila mišljenje. Izgleda da ju je cijelo to suđenje na kraju slomilo. Usamljena, iscrpljena i okružena neprijateljima, Ivana je odlučila vratiti se u okrilje Crkve pa se javno odrekla svojih grijeha i potpisala popis svojih odricanja te je pokajanje trebala izvršiti u strogom ropstvu. No, ubrzo se vratila ‘‘starim grijesima’’ pa je završila na svjetovnom судu koji ju je na koncu osudio na lomaču. Ivanu su tako živu spalili na trgu u Rouenu 30. svibnja 1431. godine.⁴¹ Time je nestao najveći neprijatelj Engleza i Burgundana koji im se tih godina našao na putu. No, ni njezino zarobljavanje ni njezino pogubljenje nisu mogli zaustaviti djelo koje je započela. Francuski se narod i dalje borio u njezinom duhu. Iako je 1431. Henrik VI. u Parizu okrunjen za kralja Engleske i Francuske, ratna je sreća sve više bila na strani Francuza. Ojačao je nacionalni osjećaj, a i sam Filip Burgundijski sjetio se svojih francuskih korijena te se okrenuo Francuzima. Tako je 1435. godine došlo do francusko-burgundijskog mira, a sljedeće je godine pao i Pariz.⁴² Poslije primirja Francuzi su osvojili Normandiju. Engleski se otpor na jugozapadu slomio, a ponovno osvajanje više nije bilo moguće jer je Englesku zahvatio Rat dviju ruža. Stogodišnji rat okončan je 1453., a Englezi su zadržali samo Calais. Osim toga, iz ovog su rata Engleska i Francuska, dotad feudalna kraljevstva, izašle kao nacionalne države.⁴³ Dakle, sve ono na čemu je Ivana uporno ustrajala na koncu se i ostvarilo.

Karlo VII. je 1449. godine otvorio istragu o Ivani, međutim, i taj je proces imao političku pozadinu. Naime, ponovnim suđenjem trebalo je ispraviti veliku nepravdu koja je učinjena, ali i proglašiti Englesku glavnim krivcem. Godine 1456. druga je istraga dovela do revizije suđenja i Ivana je proglašena

38 *Isto*, 186. – 187.

39 J. LE BEL, J. FROISSART, E. DE MONSTRELET, *O stogodišnjem ratu*, 296.–297.

40 *Isto*, 298.

41 *Isto*, 299.

42 A. KRÖNING, *Ivana Orleanska*, 243.

43 ‘‘Stogodišnji rat’’, *Drvo znanja*, 44.

nedužnom.⁴⁴ Francuzi su je počeli štovati kao mučenicu. Ivana je postala junak-injom oslobođene Francuske i simbol domoljublja. Zbog toga je i danas svaka druga nedjelja u svibnju posvećena njoj te se u Francuskoj slavi kao nacionalni praznik.⁴⁵ Također, Ivana je početkom XX. stoljeća beatificirana, a 1920. Katolička ju je crkva proglašila sveticom.⁴⁶

Povjesničari se nikad nisu uspjeli složiti oko toga je li Ivana Orleanska bila genij ili samo figura, međutim, njezina je kratka karijera bila nedvojbeno izuzetna. Zahvaljujući njezinoj velikoj volji i moralnom doprinosu Francuska se oporavila te na koncu izrasla u nacionalnu državu. Ivana je postala francuskom nacionalnom heroinom, no njezin lik predstavlja primjer svima koji se bore za istinu, pravdu i slobodu duha pa je u tom smislu njezin lik genijalan.

44 Povijest, 7. knjiga, *Razvijeni srednji vijek*, 463.

45 “Djevica Orleanska”, *Opća enciklopedija*, sv. 2., Zagreb, 1977., 362.

46 Povijest, 7. knjiga, *Razvijeni srednji vijek*, 463.

JOAN OF ARC - A GENIUS OR A FIGURE?

Ivana Orleanska, also known as Virgin Orleanska, her real name Jeanne D'Arc (Joan of Arc), was a 15th century French heroine who significantly influenced a course of history of her homeland and its people. In her period, war conflicts renew between France and England. France was struck by a Hundred Years' War, plague, hunger and internal crisis, while its people became desperate. However, in this hopeless situation, Joan of Arc appeared. She claimed that Archangel Michael, St. Catherine and St. Margaret addressed her and that God sent her to recover France from English conquerors as well as to bring back his rights to the French King. This kind of devotion to a king and religion does not surprise as in that period in the lives of French exactly everything was moving around a church, its saints or a king. Besides, believing in miracles entirely fits the mentality of her era. In fact, it was Joan of Arc who accomplished miracles. In a brief period of time, helped by brave soldiers, she succeeded in defending Orleans, repelled the English from many cities and brought Karl VII to the throne where he belonged. But, following kings coronation, Joan became a puppet in a game of noblemen. Many historians reckon that the reason for this was envy and rancour of king's advisers who feared her influence on Karl VII. After the enemy captured her, under the pressure of English politics, a court case was staged and she was tried by it. She was tried as a heretic and witch; moreover the English were convinced that her conviction will undermine Karl VII. But neither her capture nor her execution could put a stop to what she initiated. French people continued to fight with her same spirit. War luck turned in favour of French and terminated in 1453; the English kept just Calais. In the end all for which Joan toughly fought for, got accomplished. Historians never managed to agree whether Joan of Arc was a genius or just a figure, though her brief career was undoubtedly exceptional. Thanks to her great spirit and moral contribution, France managed to recover and in the end overgrew in an national country. Joan became national heroine of France, whereas her image stands as an example to all those who are fighting for the truth, justice and freedom of spirit, so in this sense she is represented as a genius.

GIOVANNA D'ARCO- GENIO O FIGURA?

Giovanna d'Arco, conosciuta anche come la Pulzella d'Orleans, dal vero nome di Jeanne d'Arc, fu un'eroina francese del XV secolo che influenzò fortemente il corso della storia del suo paese e del suo popolo. In quel periodo si era rinnovato lo scontro bellico tra la Francia e l'Inghilterra. La Francia venne colpita dalla Guerra dei cent'anni, dalla peste, dalla fame e da crisi interne, e il popolo si sentiva completamente perduto. E mentre la situazione si stava facendo sempre più disperata, apparve Giovanna d'Arco.

Lei sosteneva che l'arcangelo Michele, santa Caterina e santa Margherita si fossero rivolti a lei e che Dio l'avesse mandata a salvare la Francia, a difenderla dagli invasori inglesi, e a restituire al re francese i diritti che gli spettavano in quanto Delfino di Francia. Il fatto che l'uomo sia tanto devoto al re e fedele alla Chiesa non era sorprendente perché in quel periodo la maggior parte della vita dei Francesi si concentrava sulla Chiesa e i suoi santi e sul re. Inoltre, si confaceva alla mentalità di quel periodo la convinzione che i miracoli esistano.

E fu proprio Giovanna d'Arco che fece il miracolo. In poco tempo, con l'aiuto di coraggiosi soldati, era riuscita a difendere Orleans, respingere gli Inglesi da molte città e a condurre Carlo VII al trono, come gli spettava per diritto. Ma, dopo l'incoronazione del re, Giovanna divenne una marionetta nelle mani dei potenti. Molti storici considerano che il motivo principale ne furono l'invidia e la perfidia dei consiglieri del re, spaventati dell'influenza che esercitava su Carlo VII.

Dopo essere stata catturata dal nemico, venne inscenato e condotto contro di lei un processo giuridico, dovuto in parte alle pressioni della politica inglese. Fu accusata di eresia e di stregoneria, e gli Inglesi erano sicuri che la sua accusa avrebbe debellato Carlo VII. Nonostante ciò, né la sua carcerazione né la sua esecuzione poterono impedire l'opera da lei iniziata. Il popolo francese continuò a combattere con lo stesso spirito che possedeva Giovanna. La fortuna fu finalmente dalla parte della Francia e la guerra si concluse nel 1453. L'Inghilterra riuscì a trattenere solamente Calais. Tutto quello che Giovanna continuamente cercava di ottenere, si era avverato.

Gli storici non sono mai riusciti a convenire sull'interrogativo se Giovanna d'Arco fosse stata una persona geniale oppure solamente una figura, comunque sia, la sua breve carriera fu indubbiamente eccezionale. Grazie al suo grande volere e al suo contributo morale, la Francia si riprese e divenne uno stato nazionale. Giovanna diventò un'eroina nazionale francese, ma la sua figura funge da guida a tutti coloro che combattono in nome della verità, della giustizia e della libertà di spirito e dunque, in questo senso, la sua figura è geniale.

Sanja Orepić

POSLJEDNJI VLADAR NARODA SUNCA

*Na štitu, ona koju odrediše
porodi Velikog Ratnika.
Na Zmijskom Brdu on je kapetan,
zajedno s planinom nosi on
svoj okrugli štit kao masku.
Nitko se odista ne pokazuje
tako muževnim poput njega!
Zemlja se zatresla vrtoglavo:
Tko poneše njegov okrugli štit
poput maske?¹*

Aztečko je Carstvo krajem 15. i početkom 16. stoljeća bilo na vrhuncu moći u svim područjima života.² Usavršavali su svoj sustav vrijednosti, kako u društvenom, tako i u gospodarskom životu vjerujući da su izabrani narod, narod Sunca. Nakon smrti vladara Ahuítzotla koji je ostao zapamćen po vojnim pohvatima koji su dosezali do Gvatemala na prijestolje dolazi njegov nećak, posljednji vladar slobodnog Meksika, Moctezuma II.

Mladić dostojan časti ili Motecuhzoma Xocoyotzin, poznatiji kao Moctezuma II. (Montezuma II.), rođen je 1466. u Tenochtitlán-Tlatelolcu kao sin Axayácatla, šestoga aztečkog vladara. Od mladih je dana bio veliki *tlatimine*, učenjak. Volio je umjetnost, znanost, a naročito religiju. Školovao se za svećenika u hramu Huitzilopochtlija³, a bio je učitelj i nadstojnik Calmecaca, škole za aztečko plemstvo. Za vrijeme vladanja Ahuítzotla dokazao se u mnogim bitkama protiv Tlazcali, Huexotzinca i Cholulabija kao mladi odvažni ratnik, oprezan, ali i pomalo praznovjeran.⁴

Jedna legenda govori kako nije htio postati sljedeći *Tlatoani*, kralj, i da ga na dan krunidbe njegovi podanici nisu uspjeli pronaći. Nakon nekoliko sati

1 Radjanje Huitzilopochtlija (stihove prepjevao Jordan Jelić); Maria Teresa Toribio Brittes LEMOS, *Asteci i Inke: civilizacije koje su preživjele u šutljivom biću*, Zagreb 2004., 71.

2 Meksička dolina na središnjoj visoravni u kasnijim fazama postklasičnog razdoblja. Uključuje skupine plemena koje su se nazivale "Chalca", "Culhua", "Tepaneca" i "Mexica".

3 Huitzilopochtli ("Kolibrić Slijeva") krvožedni je bog rata i zaštitnik Mexica. Jedan je od Sunčevih božanstava kojeg su Mexice, *da bi osigurali svakodnevni izlazak i zalazak Sunca*, morali hranići ljudskom krvlju. Smatralo se da uspješni ratnici nakon smrti borave s njim, potom se vraćaju na zemlju kao kolibrići da ostatak vječnosti provedu u ispijanju divljeg meda.

4 Eric A. KIMMEL, *Montezuma and the Fall of the Aztecs*, New York 2000., 7.

bezuspješnog traženja pronašli su ga kako čisti jedan od mnogobrojnih hramova. Njegova hvalevrijedna skromnost ipak nije dugo trajala. Nakon stupanja na prijestolje godine 1502., odmah je za *calpulli*, važne političke dužnosnike, postavio svoje bivše učenike i otjerao s dvora sve ljude koji nisu bili plemićke krvi. Nazvao se *Tlacatecutli*, gospodar svih gospodara, i htio je da ga se neprestano slavi.⁵ Podanici su ga rijetko viđali jer je bio samotnjak, ali kada bi se pojavio njegova bi pojava bila veličanstvena. Nosio je dijademu od zlata i tirkiza te plavo-zeleni ogrtač, znakove vrhovne vlasti koji su bili u istoj obitelji od Axayácatla do Moctezume. Svaki bi mu dan ponudili više od tristo jela od kojih bi on izabrao što mu je po volji i jeo bi sam. Poznata je njegova ljubav prema *chocolatli* koja se proizvodila od kakaovca i vanilije (rasla je u ograničenim primorskim predjelima Meksika).⁶ U mjestu Tetzcotzincou nalazila se i njegova ljetna rezidencija gdje je njegovo veliko mnoštvo sluga hranovalo i njegovalo ptice svih vrsta.⁷

Za vrijeme vladavine uspio je ojačati Tenochtitlán-Tlatelolco i zagospodariti gradom Texcocom. Pokorio je veliki narod Mizteka što njegovim prethodnicima nije uspjelo. Bio je veoma velikodušan prema vojnicima koji su u bitkama dokazivali svoju hrabrost, naročito ako su donosili što više zarobljenih neprijateljskih ratnika za žrtvu na vrhu hrama posvećenog Huitzilopochtliju. Kolonijalni pisac i redovnik Diego Durán opisuje kako je Moctezuma jednom prigodom dijelio nagrade: "...naredio je da ih se odjene u fine ogrtače, halje i sandale... da im se da kukuruza, chian sjemenja i kakaovca u velikim količinama... sljedeći dan... kralj je darivao svoje plemiće finim ogrtačima, bogatim haljama, sandalam, nakitom za usnice i uši, štitovima, prekrasnim oružjem, znakovljem i zlatnim narukvicama. To su bile nagrade za muškarce koji su dokazali svoju hrabrost."⁸ Za pokon-

Montezuma II.

5 Hugh THOMAS, *Conquest: Montezuma*, Cortés and the Fall of Old Mexico, New York 1994., 94.

6 Jacques SOUSTELLE, *Azteci*, Zagreb, 2007., 44.

7 Isto, 53.

8 Göran BURENHULT, gl. urednik, *Velike civilizacije: ilustrirana povijest čovječanstva: zajednice i*

rene je narode uveo stroge poreze kojima se nisu usprotivili jer su bili obeshrabienci. Time se, uz ljudska žrtvovanja i brutalne vojničke odmazde koje su bile oduvijek prisutne, raširila velika mržnja prema Aztecima, posebice Mexicama što će imati velikog utjecaja na kasnije događaje.⁹

Do godine 1519. Aztečko je Carstvo bilo mozaik državica koje su se razlikovale, ali su i bile dovoljno autonomne i vojno pokretne. Porez i trgovina osiguravali su Moctezuminoj prijestolnici nepregledno bogatstvo.¹⁰

U Europi naravno nitko nije pretpostavio da postoji teritorij i civilizacija Meksika. Čak je i Kristofor Kolumbo, koji je 1502. nedaleko Yucatána srelo veliku pošiljku čamaca Maya u kojoj su bile tkanine, kakaovac i kožnate sjekire, prešao preko toga otkrića.

Prvi su pokušaji otkrića kontinenta prošli potpuno neprimijećeno u brodolomima i nestajanjima tako čestim za ono vrijeme. Tek je jedna ekspedicija pod zapovjedništvom Francisca Hernándeza de Córdobe 1517. krenula s Kube s tri broda i došla u dodir s Mayama s Yucatána i iz Campeche. Domoroci su ih s lakoćom odbili i Španjolci su se morali povući s ogromnim gubicima (više od polovice ih je umrlo uključujući i de Córdobu). Preživjeli su s divljenjem opisali gradove Maya koje su mogli vidjeti na obali, njihove građevine od kamena, hramove, bogatu odjeću i nakit domorodaca. Yucatán za koji su i dalje smatrali da je otok pojavio se kao novi svijet, nastanjeniji i civiliziraniji od Antila. Iduće godine, 1518., Juan de Grijalva je na čelu četiriju brodova otkrio otok Cozumel, plovio duž obale Yucatána, a zatim duž obale Meksičkog zaljeva. Nastavivši svoju rutu od Tabasca do Tuxpana napustio je zemlju Maya; prvi su se put Europljani susreli s pokrajinama Aztečkog Carstva. Za razliku od prethodne ekspedicije, doček od strane domorodaca bio je prijateljski. Španjolcima su poklanjali zlatne predmete, nebrojeno mnogo puta izgovorili su riječ "Meksiko", no osvajači nisu znali što to znači.¹¹

Hernán Cortés krenuo je na Kubu 10. veljače 1519. zaputivši se tragom de Grijalve, (godine *ce-acatl*, "jedna trstika" aztečkog kalendara). Na njegovih se jedanaest brodova ukrcalo 508 vojnika, 16 konja i 14 topova. U Tabascu su lokalni dostojanstvenici Španjolcima darovali nekoliko mladih ropkinja. Jedna od njih, plemenitog porijekla, govorila je jezik *maya* i *nahuatl*. Krštena imenom Marina, a poznata pod imenom Malintzin (Malinche), bivša je robinja postala najvrijednija i najvjernija suradnica konkistadora. Bila je i majka njegovoga sina Don Martína Cortésa, prvoga čovjeka mješovite rase koji je imao značajnu ulogu

kulture staroga svijeta, Rijeka 2005., 279.

9 Isto, 286.

10 Jacques SOUSTELLE, *n. dj.*, 30.

11 Isto, 107.–108.

u povijesti Meksika. Cortés je uz njezinu pomoć počeo razgovarati s domorocima, a pogotovo s onima koji su govorili službenim jezikom Aztečkog Carstva. To je bila velika prednost španjolskog konkvistadora.

Susret s Cortésom

Azteci nisu imali nikakvih saznanja o dolasku Europljana na Antile, ali su sigurno znali za ekspedicije koje su pohodile Yucatán i Tabasco. Bernard de Sahagún spominje kako je postojala tradicija koja je nagovijestila zlokobno znamenje. Osam je događaja kojima su predvidjeli dolazak Šanjolaca: neobjašnjiv požar Huitzilopochtlijevog hrama, svjetlost usred noći, udar groma na Tzonmlcov hram, svjetlucanje na nebu (najvjerojatnije zvijezda padalica), poplavljivanje rijeka, čudni ljudi s jednim tijelom i mnogo glava koji su se pojavljivali po Tenochtitlán-Tlatelolcu, plačljiv ženski glas koji pjeva posmrtnu

pjesmu Azteka i hvatanje čudne ptice u čijim je očima Moctezuma video dolazak Španjolaca.¹² Veoma religiozni, Moctezuma i njegovi savjetnici bili su začuđeni činjenicom da se godina “jedan-trska”, dakle 1519., poklapa s datumom koji dolazi svake 52 godine i koji može prema mitu o Quetzalcóatlu¹³ označiti povratak Pernate Zmije.¹⁴

Došavši u travnju na područje buduće države Veracruz, Cortés je primio posjet Montezumina izaslanika koji se pojavio u kostimima Tlaloca i Quetzalcóatla. Oba su azteška božanstva imala posebne karakteristike, a Cortés je s dugačkom sivom bradom iznenadjujuće podsjećao na Quetzalóatla. Iako znatiželjan, Moctezuma je odbijao susresti se s konkvistadorom koji je već bivao nestripljiv. Prema jednoj priči Hernanda Tezozómoca, Moctezuma je naredio da se pronađe legendarni враћ Huemac koji je po legendi najavio Quetzalcóatlov dolazak prije tisuću godina. Huemac ga je tri puta odbio i poručio mu da napusti sav luksuz Carstva pa će mu možda to pomoći da se obrani.¹⁵ Potom je Moctezuma ponovno poslao izaslanika,

12 Hugh THOMAS, *n. dj.*, 112.

13 Quetzalcoatl (“Pernata Zmija”) je božanstvo jutarnje zvijezde i mitski heroj od kojeg po legendi potječe gotovo svi srednjoamerički narodi, često opisivan kao božanski vođa Tolteka iz Tollana.

14 Jacques SOUSTELLE, *n. dj.*, 109.

15 Hugh THOMAS, *n. dj.*, 127.

azteškog *calpixquia*, uglednog čovjeka iz pokrajine Cuetlaxtlan kojega su pratili drugi dostojanstvenici i sluge. Oni su Španjolcima u ime Moctezume darovali hranu, prekrasnu luksuznu odjeću od pamuka i perja te zlatni nakit. Tada je konkvistador razgovarajući s aztečkom gospodom počeo nazirati nepreglednost bogatstva Carstva čiji se glavni grad uzdizao na visoravni okruženoj visokim planinama, daleko od vruće obale. Aztečki dužnosnici i glasnici nosili su vladaru opise i crteže osvajača, njihovih brodova, konjice i topništva.¹⁶

U međuvremenu je Cortés otkrio nešto što je bilo početak njegove pobjede: primijetio je mržnju lokalnih naroda prema Aztecima. To je bio slučaj s Totonacima čiji je glavni grad Cempoala, blizu obale, s oduševljenjem primio Španjolce. U kolovozu se Cortés zaputio prema centralnoj visoravni s 13 000 Totonaka, ratnika i nosača. Španjolci su 2. rujna 1519. na granici Tlaxcale naišli na nepotpustljiv otpor Tlaxalteka i njihovih otomskih saveznika. No, nakon nekoliko dana borbe tlakskaltečka je aristokracija nadahnuta stoljetnim neprijateljstvom prema Aztecima odlučila zatražiti savez s moćnim strancima protiv svoga meksičkog neprijatelja. Španjolci su ušli u Tlaxcalu zasipani kišom cvijeća. Od tada su osvajanja bila hispansko-tlakskaltečki pothvat. Uvećana kontingencijom iz Tlaxcale španjolska četa se uputila prema Cholulai gdje su saveznici masakrirali 6 000 domorodaca. Zatim su se uputili među vulkane i ušli na centralnu visoravan. Osvajači su proveli noć u Iztapalpanu u jednoj plemičkoj rezidenciji te prešli lagunu uzdignutim nasipom koji je spajao južnu obalu i naselje sojenica.¹⁷

Moctezuma je praćen mnogim dostojanstvenicima, među kojima je bio i kralj Texcocoa, dočekao Cortésa na ulazu u grad. Obratio mu se i rekao: "Neka ste dobrodošli, naš gospodine, pri povratku u vašu zemlju i među vaš narod, da biste sjeli na vaše prijestolje, koje sam ja na neko vrijeme u vaše ime zauzeo", i ugostio ih u palaču njegova oca Axayácatla, 8. studenog 1519. Moctezuma je ubrzo uvidio svoju veliku pogrešku. Španjolci nisu bili bogovi, nego ljudi žedni azteškog bogatstva. Ali već je bilo prekasno. Španjolci su se suprostavili kultu domaćih bogova i uzeli sve predmete od zlata, a Tlaxcalteci su pljačkali predmete od žada i dragocjeno perje.

Cortés je 14. studenog 1519. pozvao Moctezumu u palaču Axayácatla i u jednom trenutku zarobio kralja i primorao ga da se pokori Karlu V. i španjolskoj kruni. Također je naredio da se iz hramova uklone svi aztečki idoli i da se na to mjesto postave svetišta Djevice Marije. Svim je njegovim zahtjevima uđovođeno.

16 Jacques SOUSTELLE, *n. dj.*, 110.

17 *Isto*, 111.

Dok Cortésa nije bilo, jer je bio obavezan da se na brzinu vrati na obalu radi borbe sa svojim konkuretnom Narvaézom¹⁸ koji je došao s Kube, Španjolci su podmuklo ubili veliki broj aztečkih plemića koji su slavili svetkovinu Huitzilopochtlija. Usprkos Moctezumi koji je tvrdoglav bio protiv svakog otpora, cijeli se narod podigao na noge. Cortésov povratak nije smirio situaciju. Za "Tužne Noći" (*La Noche Triste*), 30. lipnja 1520. Španjolci i Tlaxcalteci jedva su uspjeli izaći iz Meksika pretrpjevši velike gubitke. Osvajači bi bili izgubljeni da im Otomi iz pokrajine Teotihuacán i Tlaxcalteci nisu priskočili u pomoć. Tlaxala je postala njihovo utoчиšte, a zatim i baza njihova djelovanja. Ixtlilxochitl, nesretni pretendent na prijestolje Texcocoa, stao je na njihovu stranu kao i plemena iz pokrajine južno od jezera. Uz pomoć domorodačkih saveznika Cortés je izolirao prijestolnicu. Dao je sagraditi brigantine, lake i brze brodove naoružane topovima, da postave požar u lagunu. Glad i nedostatak pitke vode satrli su opsjetnut grad, uz epidemiju boginja, do tada u Meksiku nepoznate bolesti koju je s Kube donio jedan crni rob.

Moctezuma je stradao za vrijeme borbi u lipnju 1520. godine. Ne zna se točno čija je ruka za to kriva, ali u literaturi se najčešće spominje jedan događaj. Nagovoren od Cortésa da istupi pred narod i pokuša ga smiriti, Moctezuma se pojavio ispred palače, a bijesni je narod počeo bacati kamenje na njega. Nekoliko je dana kasnije podlijegao ozljedama.

Njegov je nasljednik Cuitláhuac vladao samo 80 dana, do trenutka kada ga je odnijela epidemija. Zadnji je vladar bio Cuauhtémoc (Cuauchtémozin), "Orao Koji Pada", tj. sunce na zalasku. Vladao je jedva godinu dana i u tom su se razdoblju, usprkos hrabrosti cijelog naroda, Španjolci napokon iskrcali. Topovi su srušili zidine 13. kolovoza 1521. Cuauhtémoc se morao predati Cortésu. Bio je to kraj Carstva. Porazom Azteka nestala je i posljednja autohtonja civilizacija Meksika. Sjajna i krhkja, vladala je zemljom manje od jednog stoljeća; trajala je točno 93 godine.¹⁹

¹⁸ Pánfilo de Narváez (1470. – 1528.), *konkvistador*, vođa ekspedicija na Veracruz 1520. i Floridu 1527.

¹⁹ Jacques SOUSTELLE, *n. dj.*, 112.–13.

LAST RULER OF THE SUN NATION

‘Young man worth of honour’ or Motecuhzoma Xocoyotzin, better known as Moctezuma II (Montezuma II) was born in 1466 in Tenochtitlan- Tlatelolc as a son of Axayacatl- the 6th Aztec ruler. Since his juvenile days he was a big scholar, educated in Huitzilopochtli’s temple. During Ahuitzotl’s ruling he proved himself in many battles against Tlazcals, Huexotzincs and Cholulabits as a young courageous warrior, prudent but somewhat superstitious. He acceded to the throne in 1502 and named himself Tlacatecuhtli- ‘master of all masters’. During his ruling he strengthened Tenochtitlan- Tlatelolc and became a master of the city of Texcoco. Furthermore he subdued the great Miztec people, something his predecessors did not succeed. He was particularly generous towards his soldiers, especially the more captivated enemy soldiers they managed to bring as a sacrifice offering to a peak of the temple dedicated to Huitzilopochtli.

Hernan Cortes came to Mexico in 1519 and was properly welcomed by Moctezuma’s delegates. Though curious, Moctezuma was refusing to meet with the Conqueror who was already growing impatient. He associated with native tribes which were growing a century long hostility towards Aztecs, Totonacs and Tlaxcaltecs.

Moctezuma, accompanied by many dignitaries between whom the King of Texcoco, greeted Cortes at the city entrance. He invited him to stay as a guest in the palace of his father Axayacatl on 8th November 1519; soon realizing it was a big mistake. The Spanish opposed cults of native gods and took all golden items while Tlaxcaltecs looted jade objects and precious feathers.

While Cortes was away (obliged to get fast back to coast to fight his competitor Narvaez who came from Cuba), Spanish perfidiously killed great number of Aztec noblemen who were celebrating Huitzilopochtli’s jubilee. Regardless Moctezuma, who stubbornly stood against any resistance; the whole nation rose up.

Moctezuma got hurt during battles in June 1520. No one really knows whose hand is guilty of this, although most often it is mentioned that persuaded by Cortes to come out to quiet the people down, Moctezuma appeared in front of the palace and furious crowd started to throw stones at him. Few days later he died of his injuries. His successor Cuitlahuac ruled for 80 days only, while the last ruler Cuauhtemoc (Cauchtemozin), despite the whole nation’s bravery, surrendered to the Spanish. Cannons knocked down city walls on 13th August 1521. It was the end of Aztec Empire.

L'ULTIMO SOVRANO DEL POPOLO DEL SOLE

Il giovane degno dell'onore o Motecuhzoma Xocoyotzin, meglio conosciuto come Moctezuma II (Montezuma II), figlio di Axayácatl, sesto sovrano asteco, nacque nel 1466 a Tenochtitlán-Tlatelolco. Fin dalla sua giovane età si dedicò agli studi e venne educato nel tempio di Huitzilopochtli. Durante il regno di Ahuítzotl, nelle lotte contro i Tlazcal, i Huexotinc e i Cholulabí, aveva dimostrato di essere un guerriero intrepido e prudente, ma anche piuttosto superstizioso.

Salì al trono nel 1502. Si proclamò Tlacatecutli, signore di tutti i signori. Le cariche politiche più importanti erano rivestite da coloro che furono suoi allievi e vennero cacciati dal palazzo tutti coloro che non erano di origine aristocratica.

Hernán Cortés arrivò in Messico nel 1519 e venne accolto doverosamente dagli emissari di Moctezuma. Ricevette in dono cibo, vestiti bellissimi e lussuosi tessuti in cotone e piume, ornamenti in oro.

Il 14 dicembre 1519 Cortés invitò Moctezuma al palazzo Axayácatl, quindi lo imprigionò e lo costrinse a sottomettersi a Carlo V e alla corona di Spagna. Ordinò inoltre di rimuovere tutti gli idoli aztechi dai tempi e di sostituirli con santuari della Vergine. Le sue richieste vennero assecondate.

Mentre Cortés era costretto a ritornare sulla spiaggia per affrontare il suo concorrente Narváez che era arrivato dalla Cuba, gli Spagnoli uccisero crudelmente gran parte dei nobili aztechi che celebravano la festività di Huitzilopochtli. Malgrado la ferma opposizione di Moctezuma a qualsiasi tipo di resistenza, la popolazione insorse. Il ritorno di Cortés non riuscì a pacificarla. Durante „La Notte Triste” (La Noche Triste), il 30 giugno 1520, gli Spagnoli e i Tlaxcalteci uscirono dal Messico con molte difficoltà, contando molte vittime.

Moctezuma cadde in una delle lotte del giugno 1520. Non si può stabilire con certezza a chi è dovuta la sua morte, ma spesso viene menzionato che, persuaso da Cortés di affrontare il popolo per placarlo e una volta apparso davanti al palazzo, venne lapidato dalla massa furiosa. Alcuni giorni dopo, morì a causa delle ferite. Il suo successore, Cuitláhuac, rimase al potere soltanto ottanta giorni, mentre l'ultimo sovrano, Cuauhtémoc (Cuauhtémozin), malgrado il coraggio del suo popolo, si arrese agli Spagnoli. I cannoni spagnoli fecero crollare la muraglia della città capitale azteca il 13 agosto 1521. Questa fu la fine dell'Impero azteco.

Željka Kondić

"OTPORAN NA METKE": GERONIMO – RATNI VOĐA CHIRICAHUA APAČA

Okrutnije crte lica nikad nisu bile urezane, nos širok i velik, čelo nisko i naborano, brada puna i snažna, oči kao dva djelića obsidijana¹ iz kojih gori vatra. Ali ono što na njegovom licu prvo zamjećujete, to su njegove usne – tanke, ravne i stisnute kao da je netko nožem napravio oštar rez, bez ijedne meke crte.

Ovim je riječima jedan američki novinar 1886. god. opisao Geronima – velikoga vojnog vođu i plemenskog vrača Chiricahua Apača. Njegovo se apačko ime pojavljuje u nekoliko oblika: *Goyathlay*, *Goyahkla*, *Gojatle*, a karakterizira ga kao “onog koji zije”, tj. brblja. Naime, za poslovično je šutljive Chiricahua Apače ako je netko izgovarao više od nekoliko riječi na dan značilo da “ne zatvara usta”. Nadimak *Geronimo* prati ga od sukoba s Meksikancima koji se zbio na blagdan sv. Jeronima. Kako su ginuli od njegovog noža, tako su Meksikanci iz očaja počeli zazivati sveca: “Geronimo!”

Priča o susretu crvenog i bijelog čovjeka govori o narušavanju sklada između čovjeka i prirode što prema indijanskom vjerovanju uzrokuje bolest, siromaštvo i nesreću. Kada su se Europljani s mora približavali sjevernoameričkom kontinentu (16. st.), iz daljine su razabrali životinje kako se veru po granama nekolicine stabala. Došavši na otok, te su životinje postali ljudi. Uskoro je na obalu stigla grupa u kojoj je bio čovjek u dugoj svećeničkoj halji. Ti su stranci imali još iznenadenja kao što su puške, željezni i bakreni kotlovi i vuneni pokrivači.²

Kršćanski su misionari “otkrili” narode koje nisu mogli uklopiti u biblijsku povijest svijeta. Iako su te domorodačke kulture imale za sobom tisućljeća mudrosti i iskustva, pridošlice su ih smatrali primitivnim, gotovo neljudskim stvorenjima koje treba “civilizirati”.

Kako su Europljani istraživali i zaposjedali zemlju domorodaca, tako je bujica stranih ideja i materijalnih dobara koje su proizvodili ubrzo preplavila autohtone kulture, već desetkovane invazijom, širenjem stranih bolesti i prisilnog premještaja s njihovih ognjišta.³ No, demokratski je pristup potpuno zanemaren u rješavanju “indijanskog pitanja”. U sjevernoameričkoj mitologiji Vijeće životinja

1 obsidijan – kristal; potpuno crn obsidijan nosi naziv “suze Apača”, zbog svoje čvrstoće se koristio za izradu sjekira, noževa i vrhova strijela

2 David M. JONES, Brian L. MOLYNEAUX, *Mitologije Amerika*, Rijeka 2003., 70.

3 Isto, 76.

predstavlja zajednički postupak donošenja odluka. Kada postoji neki problem, nadnaravni "narod životinja" sazove vijeće, baš kao i ljudi. To odražava uobičajeno domorodačko uvjerenje da životinje imaju društvo slično ljudskom sa sličnim oblicima društvenog ustroja.

Poglavnica Deset Medvjeda iz plemena Yamparethka Comanche pokušao je osvijestiti bijelog čovjeka: *Rođen sam u preriji, gdje vjetar slobodno puše, gdje nema ničega što bi zaklanjalo svjetlost Sunca. Rođen sam tamo gdje nema ograda i gdje sve slobodno diše... Poznajem svaki potok i svako stablo između Rio Grandea i Arkansasa. Lovio sam po toj zemlji. Živio sam kao moji očevi prije mene, i poput njih, živio sam sretno.*⁴ Nažalost, ovaj je izraz dubokoga životnog iskustva bijeli čovjek doživio kao "domorodačku dosjetku".

Apači su naselili jugozapad Sjeverne Amerike najkasnije do 15. st.; stigli su s područja rijeke Mackenzie u zapadnoj Kanadi. Pleme Chiricahua Apača imalo je oko 2 500 pripadnika, a sastojalo se od tri glavne "bande": Chokonen, Gileño i Pinaleño. Geronimo je proslavio *Bedonkohe*, "dio bande" Gileño.

Chiricahua Apači su se kretali na velikom području današnje Arizone i New Mexica te sjevernih dijelova meksičkih država Sonora i Chihuahua.

Geronimo je rođen 16. lipnja 1829. nedaleko od rijeke Gila u tadašnjem Meksiku, danas državi Arizoni. Odgajan je prema plemenskim običajima, a svoje djetinjstvo opisuje ovako: *Dok sam bio dijete, majka mi je pričala legende o našem narodu; govorila mi je o Suncu i nebu, Mjesecu i zvijezdama, oblacima i olujama. Naučila me klečati i moliti Usenu⁵ za snagu, zdravlje, mudrost i zaštitu. Rečeno nam je da Usen ne mari za sitne ljudske razmirice.*⁶

Za njegovih mladih dana sukobi između Indijanaca i Meksikanaca prerasli su u krvoprolića. Sredinom 19. st. uslijedio je i susret s Anglo-Amerikancima koje su Apači nazvali *Bijele oči*. "Strani" apetiti i pohlepne namjere donijele su teške nedaće potlačenom narodu.

Godine 1858. meksički su vojnici napali logor Chiricahua Apača kod mjesta Janos. Ubili su velik broj žena i djece, među njima Geronimovu majku, mladu suprugu i njihovo troje djece. Nakon tog će napada Geronimo dobiti poruku od Velikog Duhu: *Nijedna te puška neće moći ubiti. Izvadit ću svaki metak iz pušaka Meksikanaca, u njima će ostati samo prah, a vodit ću svaku od tvojih strijela.*⁷ Otada je veliki враč vjerovao da ne može poginuti od metka, a na tome se i temeljila njegova hrabrost u bitkama. Guverner države Sonore prijavio je kako

4 *Mudrost indijanaca*, (ur. Andrija JONČIĆ), Zagreb 2004., 46.

5 Usen – Veliki Duh, Izvor; indijanski bog

6 *Mudrost..., (A. JONČIĆ)*, 21.

7 <http://www.voanews.com/croatian/archive/2007-11/2007-11-07-voa1.cfm>

je Geronimo sa svojih šesnaest ratnika u samo pet mjeseci ubio oko šesto Meksikanaca. Prkosio je bijelom čovjeku gonjen srdžbom zbog gubitka obitelji.

Apači su shvatili da je nemoguće živjeti u miru s "uljezima" kada je američka savezna vlada donijela rješenje o osnivanju rezervata. Geronima i njegovu skupinu Apača priveo je indijanski agent John Clum 1877. god. u rezervat u San Carlosu (Arizona). No, oni bježe iz "zatvora na otvorenom" te napadaju i ubijaju Bijele oči diljem Arizone. Geronimo nije znao rukovati oružjem, iako je nosio pušku, a svoje je ratnike dobro naoružao. Američka vojska uporno traga za "odmetnicima", ali hvatanje Apača standardnim tehnikama nije mnogo obećavalo.

Ipak, 1883. god. Geronimo se predaje na nagovor generala Georgea Croska te rukujući se s njim izriče slavne riječi: *Činite sa mnom što želite. Predajem se. Nekad sam bio vjetar. Sada se predajem i to je sve.*⁸ No, ponovno bježi iz rezervata. Konačna predaja zbila se tri godine kasnije u Kanjonu kostura gdje se "pokorio" generalu Nelsonu Milesu. Živio je u zarobljeništvu na Floridi, u Alabami i Oklahomi gdje je zarađivao prodajom svojih fotografija te izradom luka i strijela "s autogramom". Krajem 19. st. susreo je taštог generala Milesa te mu uputio ove riječi: *Već sam dvanaest godina daleko od Arizone. Žirevi, prepelice i divlji purani, divovski kaktusi i stabla...svi se pitaju gdje sam nestao, nedostajem im.* Na to mu je general hladno odgovorio: *Svi će oni morati dalje kako god znaju i umiju – bez tebe.*⁹

Geronimo se obratio i američkom predsjedniku Theodoreu Rooseveltu s molbom da Chiricahua Apačima dopusti povratak u Arizonu. Nažalost, molba nije uslišana, a Geronimo više nikada nije video rodno tlo.

U jednom je periodu života njegov neukrotivi duh primio kršćansku vjeru, ali ne miruje. Naime, Geronimo je izbačen iz crkvene zajednice zbog kockanja. Nimalo ne čudi što je pokleknuo pred izazovima modernog svijeta, događa se i vraćevima.

Geronimo 1887.

8 Na ist. mj.

9 Na ist. mj.

Dok živim, želim živjeti dobro, rekao je, znam da jednom moram umrijeti, ali ako će i nebesa na mene pasti, želim raditi ono što je ispravno. Samo je jedan Bog koji gleda dolje na sve nas, svi smo mi djeca jednog Boga. Bog me čuje. Sunce, tama, vjetrovi, svi oni čuju što mi sada govorimo.¹⁰ Umro je s 85 godina od upale pluća.

Bio je zadnji indijanski vođa koji se formalno predao, a njegova je hrabrost ovjekovječena u običaju američkih padobranaca da prije skoka iz aviona uzviknu "Geronimo!".

Koliko je snažna legenda o Geronimu svjedoči i nedavno održana dražba aukcijske kuće *Bonhams and Butterfields* u San Franciscu gdje se licitiralo za povijesno oružje istaknutih ličnosti. Domorodačka je legenda višestruko nadmašila sve oružje bijelaca i postigla vrtoglavu cijenu. Čuveni primjerak – karabin *Springfield* koji je proslavljeni apački ratnik Geronimo osobno dao u ruke generalu Milesu u Kanjonu kostura kada se predao, izlicitiran je za 100 000 dolara.¹¹

Da, Geronimo je postao legenda, ali najviše zato što se borio za očuvanje indijanskog duhovnog blaga i svoga doma – prirodnog prostora. Pružao je otpor bijelome čovjeku koji mu je želio uskratiti ono najmilije – slobodu. Bio je nepopustljiv i mudar, a kroz život ga je vodila indijanska tradicija te neraskidiva veza s prirodom što opisuje riječima:

*Kroz zrak
Letim na oblaku
K nebu, daleko, daleko, daleko
Da tamo nađem sveto mjesto
Velika me promjena obuzima.¹²*

Koliko istančan mora biti jezik bijelaca kada mogu postići da ispravno izgleda pogrešno, a pogrešno ispravno, pitali su se Indijanci. *Govorite jasno tako da vaše riječi mogu ući u naša srca poput Sunčevih zraka. Ja vama neću lagati, nemojte ni vi meni,* zaključuje poglavica Cochise iz plemena Chiricahua Apača.

10 *Mudrost..., (A. JONČIĆ)*, 23.

11 <http://klik.vecernji.hr/art/44576>

12 *Mudrost..., (A. JONČIĆ)*, 28.

“BULLETPROOF” GERONIMO – WAR LEADER OF THE CHIRICAHUA APACHE

Geronimo was a remarkable Native American military leader and a tribal medicine man of the Chiricahua Apache. His Apache name characterizes him as “one who yawns” i.e. chats. Nickname Geronimo originates from a battle with Mexicans which happened on a St. Jerome holiday. As they were perishing under his knife, despairing Mexicans started to plead to Saint: “Geronimo!”

Chiricahua Apache tribe counted around 2500 members and consisted of three major “bands”: Chokonen, Gileño and Pinaleño. He made famous *Bedenkohe*- a part of the “band” Gileño. Chiricahua Apache were moving around vast areas of modern-day Arizona and New Mexico as well as northern parts of Mexican countries Sonora and Chihuahua. Geronimo was born in 1829 not far from the Gila River - then part of Mexico i.e. in the modern-day state of Arizona. The avid intentions of Mexicans and North Americans brought painful grievances to his people.

After escaping a reservation for several times, Geronimo and a group of Apache finally surrendered in 1886 at Skeleton Canyon where they “were subjugated” by General Nelson Miles. Geronimo enters history as the last Native American leader who surrendered officially. He is remembered as a legend, for he fought for the preservation of the Native American spiritual wealth as well as for his home- natural vastness. He was giving resistance to a white man who wanted to deprive him of something he most beloved- the freedom. He was unrelenting and wise and throughout his life he was following one path: that of the American Indian tradition and the unbreakable connection with nature.

“RESISTENTE AI PROIETTILI” GERONIMO - CAPO DEI GUERRIERI APACHE CHIRICAHUA

Geronimo fu conosciuto come capo guerriero indiano e sciamano della tribù degli Apache Chiricahua. Il suo nome Apache lo caratterizza come “colui che sbadiglia”, ovvero il loquace. Il soprannome *Geronimo* gli venne affisso durante lo scontro con i Messicani, svoltosi il giorno di San Girolamo. Morendo per opera del coltello del guerriero Apache, i Messicani iniziarono ad invocare il santo nella loro lingua: “Geronimo!”

La tribù Apache Chiricahua constava di duemilacinquecento persone e includeva tre “bande” principali: i Chokonen, i Gileño ed i Pinaleño. Geronimo rese conosciuti i *Bedonkohe*, una “frazione” della “banda” dei Gileño. Gli Apache Chiricahua si muovevano su un territorio esteso, dall’odierna Arizona e dal Nuovo Messico alle regioni settentrionali degli stati messicani di Sonora e di Chihuahua. Geronimo nacque nel 1829 presso il fiume Gila in quello che allora era il Messico, nell’odierno stato dell’Arizona. Il suo popolo era oppresso da scontri causati dall’avidità dei Messicani e degli Angloamericani.

Dopo essere riusciti a fuggire dalla riserva alcune volte, Geronimo e un gruppo di Apache si arresero finalmente nel 1886 nel Skeleton Canyon, “sconfitti” dal generale Nelson Miles. Geronimo entrò a far parte della storia come ultimo capo indiano che si arrese formalmente. Viene ricordato come una leggenda perché si batté per la protezione del tesoro spirituale degli Indiani e della propria casa- gli spazi aperti, la natura. Si oppose all’uomo bianco che voleva negargli quello che aveva di più caro- la libertà. Fu irremovibile e saggio e in vita fu guidato dalla tradizione indiana e da un collegamento indissolubile con la natura.

POVIJESNI KOLORIT

Željko Cetina

POD UČKON KUĆICE BELE...

*Ničega se ne treba bojati,
već samo razumjeti.
Vrijeme je da više počnemo
razumijevati kako bi se manje bojali.
Marie Curie*

Od djetinjstva su me privlačili istarski spomenici, stare građevine, od pulske Arene i Kaštelja do rovinjske Sv. Fume, od porečke Eufrazijane i napuštenog Dvigrada do staroga Labina, ... Građevine, veće ili manje, i čitava mjesta neprocjenjivo su blago Poluotoka. Osim bogatih materijalnih ostataka kulturnu baštinu čine i ljudi! Svi ljudi su "stvaralačka" bića, to im je urođena osobina, s njom se rađaju i umiru. No, kod nekih to "stvaralaštvo" nije usmjereni samo na sebe, nego i na stvari za dobrobit zajednice. Takve je povijest zabilježila masnim slovima (bold)! Od vremena kada je čovjek u Šandalji ostavio trag (Tu je pronađen najstariji predmet izrađen ljudskom rukom na tlu Hrvatske!) sve do današnjih dana u Istri su se rodili i radili, ili samo rodili ili pak samo radili mnogi istaknuti pojedinci koji su još za života bili cijenjeni, pa zaboravljeni, pa nanovo cijenjeni...

Veoma često nismo ni svjesni da mnoge stvari ne pamtimosmo ili ih jednostavno zaboravljamo jer nas naprsto – ne zanimaju. Ulice, trgovci, parkovi s bistama koji nose imena pojedinih značajnih osoba predstavljaju svojevrsnu kulturu sjećanja. Na taj način utječu na naš odnos i doživljaj prošlosti te na načine kojima ćemo oblikovati naš identitet, prvenstveno onaj kolektivni. Namjera je ove rubrike slikom ispričati temu broja. Slika je sredstvo i njezino je značenje u tome što se najveći dio životnih okolnosti čovjekove prošlosti ne može neposredno promatrati. One (slike) su birane tako da dokumentiraju određeno razdoblje i pojave te da proširuju spoznaje i produbljuju utisak povijesnog razvoja.

Pisanje je na neki način nabranjanje imena. Nažalost, ovdje nema prostora za toliko značajnih imena istarske povijesti. Sljedećih nekoliko stranica posvećeno je rodnim kućama ili kućama u kojima su živjeli i radili značajni Istrani. Trebalо je krenuti zadanim putem, na neki način *random* odabirući kuće. Stopljene sa sadašnjošću izdvajaju se ponekim natpisom i zapravo ničim više. Put je započeo u Nezakciju, preko Raklja i Barbana, do Labina, pa dalje do Kastavštine¹, nastavljajući do Pićna, Ježenja i Kringe, završavajući u Vodnjanu.

¹ Slike sa Kastavštine ustupila mi je Ivana Vidović, te joj se i ovim putem zahvaljujem

Uzak u Nezakcij

Nezakcij i histarska nekropola u pozadini

Kuća Mije Mirkovića - Rakalj

Natpis

Kuća Pietra Stancovicha - Barban

Natpis

Zgrada Memorijalne zbirke Matije Vlačića - Labin

Natpis

Kuća Giuseppine Martinuzzi - Labin

Natpis

Kuća Matka Mandića - Mihotići

Kuća Vjekoslava Spinčića - Spinčići

Natpis na kući Vjekoslava Spinčića

Istarski trolist - Kastav

Kuća Matka Brajše Rašana - Pićan

Natpis

Kuća Jurja Dobrile - Veli Ježenj

Natpis

Kuća Bože Milanovića - Kringa

Natpis

Giovanni Andrea dalla Zonca -
kuća u Vodnjanu

Natpis

Karin Peruško

ANTROPOLOŠKA DEMOGRAFIJA

Svi dosadašnji istraživački rezultati povijesne demografije pokazuju da je znanstvena disciplina demografije proširila spektar istraživačkih pitanja te tako naglasila svoj utjecaj i doprinos analizi društvenih procesa. Aktualiziranje sadašnjosti povezano je s razumijevanjem mnogih društveno-povijesnih aspekata i uvjeta, a antropološka je demografija stoga svakako jedna od onih disciplina koje možemo okarakterizirati kao posebne s obzirom na njezin znatan interes u razumijevanjima interdisciplinarnih termina. Antropologija je sve donedavno bila sastavnica demografije, i kao takva u njezinu se okrilju i razvijala, no s jasnom tendencijom da njezina dostignuća i istraživanja obilježi multidisciplinarni pristup. Antropološka demografija počela se razvijati kao nova samostalna disciplina zahvaljujući kombinacijama kvantitativnih i kvalitativnih baza podataka koje su istraživači samostalno predstavljali u svojim ključnim projektima. Taj kontinuirani porast interesa prema novoj grani i znanstvenoj disciplini pratimo od 1980-ih kada i samo zanimanje za neka uže specijalizirana istraživanja dostiže svoj maksimum. To je razdoblje kada se naglasak istraživanja stavlja na odmak od tradicionalnih paradigmi. Danas se mnogi demografski stručnjaci i analitičari u svojim projektima služe teorijama etnografije i kulturologije u čije sfere postavljaju i koncepte tradicionalne antropologije. Dva su obilježja tradicionalne antropologije postala vrelo mogućnosti za nova istraživanja demografa, no uz jasnou stavku da oni ta dva obilježja prilagode svojim sklonostima i istraživačkim metodama. Prvi je od tih instrumenata bio povećani naglasak na široku mogućnost izbora odgovora pri, primjerice, standardiziranoj anketi. To je značilo da određeni set pitanja ne mora odgovarati statističkim obrascima ispitanika, odnosno ispitanik je mogao većinu pitanja objasniti svojim riječima koje su se, naravno, prilikom ispitivanja i snimale kako bi kasnije u procesu same analize mogle biti uklopljene u kategorije kvantitativne analize.¹ U takvoj su shemi kategorije odgovora poput "ne znam" ili "nemam komentara" postale vrlo bitne sastavnice koje su zahtijevale dodatno temeljito proučavanje za razliku od onih koje su bile isključene nazivljem ili posetkom. Ta je kategorija odgovora s vremenom postala izuzetno naporna, posebice

¹ Vidi detaljnije: Alaka BASU, Peter AABY, *The Methods and Uses of Anthropological Demography*, Oxford 1998., 134.-176., usp. Simon SZRETER, Hania SHOLKAMY, *Categories and Contexts: Anthropological and Historical Studies in Critical Demography*, Oxford 2004., 103.-108., vidi i: Kirsten HASTRUP, Peter HERVIK, *Social experience and anthropological knowledge*, New York 1994., 167.-171.

ako su se kategorije ticale i numeričkog aspekta. Primjerice, ispitivanje dobi ili godina vrlo je važan primjer na kojem je tradicionalna demografija bazirala mnoge podatke, rasprave i savjete. No, sve do nastupa antropološke demografije, bit ili sama jezgra svih tih podataka najčešće se sastojala od bezazlenih ili domišljatih načina popisivanja godina, najčešće umetanjem određenih podataka pri samom procesu analiza anketa ili upitnika.

Drugi problem same antropološke demografije jest i pretjerano uplitanje demografa u područje antropologije uopće.² Treba naglasiti kako je takvo uplitanje u jasne stavke timskog rada ponekad korisno, no dugoročno ipak odaje profesionalnu indiskreciju jer znatiželjni demografski stručnjaci, kao i oni koji su se spremni više posvetiti svojim istraživanjima, svoje profesionalne težnje za uspjehom moraju manifestirati na jedan više antropološki način. To svakako uključuje život u promatranom okružju, asimilaciju s okolinom, razgovor s ljudima i analizu ponašanja, dakako svih onih koji se na bilo koji način mogu imalo uklopiti u antropološko-demografsku paradigmu, pa makar i prividno.

Izvan takvih mogućnosti spoznaja povećanim interesom za samostalna zaključivanja, stvarnost sustavnim uklapanjem kvalitativnih i kvantitativnih, mikro i makro nivoa ili razina te ostalim metodološkim pristupima pridonosi znanstvenim istraživanjima.

Kvalitetniji doprinos samoj znanstvenoj razini antropološke demografije čine prave, bitne i svojstvene vještine samih istraživača nasuprot ponekad zaista uz nemirujućim brojčanim podatcima. Puno dosadašnjih radova napisanih na temu antropološke demografije krasi loša kvaliteta bazirana na malim uzorcima ispitanika koja dovodi do pojave površnog razumijevanja i analiziranja prave kompleksnosti samoga demografskog problema ili njegovih upitnih procesa. Svakako, takva teza za sobom povlači i pitanje dovoljne osposobljenosti za takav znanstveni rad pa se shodno tome može zaključiti da netko tko se bavi antropološkom demografijom mora imati određeno predznanje same demografije koja, eventualno, uklapljena u njegov obrazac antropologije može rezultirati kvalitetnim istraživanjem. Samo na taj način istraživanje nije obilježeno tradicionalnim pristupom i zastarjelim istraživačkim metodama, nego se temelji isključivo na novim pristupima multidisciplinarnosti i multiperspektivnosti uzimajući u obzir i druga znanstvena područja koja se bave istim kompleksnim pitanjem. No, jesu li takve vještine povezivanja doista svojstvene mnogim individualcima? Ili je svrha antropološke demografije zaista bolje objašnjena kroz grupna, a ne individualna istraživanja? No, ako postoji dovoljan senzibilitet između matičnih demografa i antropologa u

2 Vidi: Cris SHORE, Stephen NUGENT, *Elite Cultures: Anthropological Perspectives*, New York 2002., 56.-72., usp. Victoria Ana GODDARD, *Gender, Agency, and Change: Anthropological Perspectives*, New York 2000., 34.-41.

razumijevanju i vrednovanju obiju znanstvenih disciplina, njihov je komparativan timski rad zaista moguć i tada je jasna poveznica njihovih međusobnih interesa i ciljeva.

Jedno od područja istraživanja antropološke demografije koje zасlužuje posebnu pozornost metode su longitudinalnih studija stanovništva. Međutim, valja napomenuti kako su longitudinalne populacijske studije zapravo poveznica između dva osnovna antropološka pristupa, to jest između sustavne analize numeričkih baza podataka i sposobnosti razumijevanja demografskih procesa u okvirima društveno-kulturnih paradigmili modela. Nekoliko društvenih zajednica u Senegalu, Keniji, Tanzaniji, Zairu, južnoj Africi, Indiji i Bangladešu mnogo su godina popisivale osnovne demografske događaje poput vjenčanja, migracija, smrti ili rođenja. Kako je broj ispitanika varirao prema razdobljima provedenih anketa (od 5 i 1000 osoba pa sve do 200 000 ovisno o specifičnom razlogu provođenja ankete), tako je i njihov demografski obrazac bio točniji nego što je to uobičajeno u, primjerice, normalnim antropološkim područjima istraživanja.³ Longitudinalne studije najčešće započinju s nekoliko karakterističnih problema na kojima je moguće izgraditi cijelu rekonstrukciju u širem kontekstu i s jačim naglaskom na sam proces događaja nego što je to moguće objasniti u jednostavnim anketama. Metode longitudinalnih istraživanja osobito su popularne kod sociologa čije se područje interesa poklapa s pitanjima života i smrti, iako bi sasvim jednostavno mogle biti korištene i u analizama i studijama o braku, plodnosti i migracijama.

Važan element u razumijevanju antropološke demografije svakako čini i dostupnost antropoloških informacija, ali i njihovo ponovno analiziranje koje utječe na razumijevanje širokih demografskih skala i procjena pri čemu se područje interesa širi i tako omogućava istraživaču širi spektar u uvid problema. Ipak, ako je demografija jedna od onih znanstvenih disciplina koja samu sebe nije pretjerano zamarala svim vrstama epistemioloških ili spoznajnih pitanja, tijekom proteklih nekoliko desetljeća, a napose u zadnjih nekoliko godina, vidljiva je jasna praznina u razumijevanju pozitivističkog pristupa. U toj praznini određenu ulogu svakako ima težnja za preispitivanjem nacionalne demografije što dovodi do nedostatka pouzdanih informacija kada se takva sinteza preispituje u globalnim primjerima. Može li uopće netko tvrditi da ima određeno znanje o nekom demografskom procesu i njegovom učinku na društvo u cjelini kada ta određena osoba uopće nema gotovo nikakvu viziju o tom društvu, osim kompjuterski obrađenih datoteka i knjiga?

³ Vidi: Mark HOBART, *An Anthropological Critique of Development: The Growth of Ignorance*, New York 1993., 55.–57., usp. Simone ABRAM, Jacqueline WALDREN, *Anthropological Perspectives on Local Development: Knowledge and Sentiments in Conflict*, New York 1998., 213.–216.

Stoga valja zaključiti kako je populacija skupina koja živi na istom području gdje njezini članovi imaju zajednički sustav nasljednih faktora u sklopu toga genskoga prostora, a proučavati neku populaciju služeći se demografskim obrascima i standardiziranim testovima te pritom izgubiti iz vida čovjeka koji je sastavni dio te populacije zasigurno nije put kojim antropološka demografija kroči u području humanističkih znanosti. Ljudske su populacije okarakterizirane svojim sociološko-kulturnim i genskim razvojem unutar određenog okoliša, a svaki kvalitetan istraživač zna da kao uvod u određene modele mora biti govor o razvoju evolucije kao obrazac za razumijevanje komunikacije znanstvene misli s društvenim i kulturnim okruženjem zajednice. Jedino se tako može očekivati da će i posebna pažnja biti posvećena modelu prirodne selekcije koji ima i društvene konotacije.

Anita Buhin

MISAL PO ZAKONU RIMSKOG DVORA

Kada proučavamo hrvatsku srednjovjekovnu književnost nezaobilazni su biblijski i liturgijski tekstovi. Iako oni ne pripadaju književnosti u užem smislu, ostavili su dubok trag u kulturi i umjetnosti srednjeg vijeka. Ta je baština doprinijela stvaranju kulturnoga kruga ravnopravnog drugim humanističkim krugovima diljem Europe.¹ Nema sumnje da jedna duhovno i materijalno zaostala sredina ne bi bila sposobna ospozobiti pisce, kaligrafe i minijaturiste čija ostvarenja i danas izazivaju divljenje poznavalaca. Također, jasno je i to da takva sredina ne bi bila sposobna među prvima u Europi prihvatići tisak.²

Prve hrvatskim jezikom tiskane crkvene knjige pojatile su se samo nekoliko desetljeća nakon Guttenbergova izuma, točnije 28 godina kasnije. Hrvatski pr-votisak je *Misal po zakonu rimskog dvora* iz 1483. godine.³ Međutim, točnije bi bilo reći da je to prva knjiga tiskana hrvatskim jezikom, i još k tome glagoljicom. Naime, prva tiskana knjiga u Hrvata nije *Misal* iz 1483., već djelo biskupa Nikole Modruškog pod naslovom *Oratio in funere Petri cardinalis s. Sixti*, govor što ga je biskup Nikola održao u čast preminulog kardinala Pietra Riarija. Prvi put je tiskan 1474. godine u Rimu, a zatim još pet puta, u Rimu, Padovi i Rostocku.⁴ Upravo tom knjižicom počinje dugi niz tiskanja knjiga hrvatskih autora na latinskom jeziku. Samo tri godine nakon Nikole Modruškog, u Veneciji svoje knjige tiskaju i Juraj Šižgorić, Koriolan Cipiko i Šimun Hvaranin. Ubrzo hrvatski autori tiskaju svoje knjige i u drugim europskim gradovima, a uključuju se i u ostale tiskarske poslove kao korektori, tiskari, prerađivači, prevoditelji i izdavači. Hrvati su sudjelovali u objelodanjivanju oko 150 svojih i tuđih inkunabula.⁵

Ne čudi što je prva hrvatskim jezikom tiskana knjiga bila liturgijskog sadržaja, i to još napisana glagoljicom. Razlog tomu je taj što glagoljašima knjige na latinskom jeziku nisu bile potrebne ni u liturgiji ni u pastoralnom radu. Latinske knjige služile su im samo kao predlošci za pisanje svojih knjiga na starohrvatskom,

1 Slobodan PROSPEROV NOVAK, *Povijest hrvatske književnosti. Od početaka do Krbavske bitke*, Antibarbarus, Zagreb 1996., 315.–316.

2 *Povijest hrvatske književnosti, knjiga 2*, Liber, Mladost, Zagreb, 25. – 26.

3 U daljnjem tekstu koristit će se samo *Misal*.

4 Aleksandar STIPČEVIĆ, *Socijalna povijest knjige u Hrvata, knjiga II – Od glagoljskog prvočiska (1483.) do hrvatskoga narodnog preporoda (1835)*, Zagreb 2005., 10.

5 *Isto*, 12.

a kasnije i na živom hrvatskom jeziku. Zbog toga su se, čim se pojavila nova tehnologija, morali sami pobrinuti da nauče vještinu tiskanja knjiga, a kada su u Veneciji stekli potrebno znanje, u vlastitoj su zemlji osnovali tiskare za svoje specifične potrebe.⁶ Kada i gdje je osnovana prva tiskara u Hrvatskoj pitanja su koja su usko povezana s hrvatskim prvotiskom. Činjenica da u šturom kolofonu⁷ nije navedeno mjesto tiska *Misala* uzrok je velikih i žučnih rasprava znanstvenika, čak i danas.

Prvi opisi *Misala* datiraju u početak 19. stoljeća. Poljski je filolog Mihajlo K. Bobrowski 1821. godine pretpostavio da bi *Misal* mogao biti tiskan u Veneciji, a s njegovom su se tvrdnjom složili i Šafařík, Kukuljević, Jagić, Berčić, Strohal, Vajs, Hamm, Štefanić, V. Molin, i dr.⁸ To je mišljenje bilo uvriježeno sve do 1957. kada inkunabulist Mladen Bošnjak istupa s pretpostavkom da je *Misal* mogao nastati i na hrvatskom tlu, preciznije u Izoli.⁹ On iznosi sedam razloga koji po njegovom mišljenju pobijaju teoriju tiskanja *Misala* u Veneciji. Prvi je razlog već navedeni nedostatak kolofona, a u vezu s time možemo dovesti i činjenicu da se nakon tiskanja *Misala* više nije tiskala ni jedna knjiga istim slovima. Teško je vjerovati da bi tiskar uništio slova jer je lijevanje slova bilo skupo pa iz toga proizlazi da se tiskara nalazila na nekom nesigurnom mjestu što sigurno nije bila Venecija. Osim toga, usporedbom *Misala* s drugim glagoljskim knjigama tiskanim u inozemstvu Bošnjak dalje razrađuje svoju pretpostavku. Naime, druge glagoljske knjige tiskane u inozemstvu imaju inicijale s latinskim slovima, a u prvotisku su inicijali izostali. Latinska se slova javljaju i u kolofonu dviju hrvatskih inkunabula tiskanih u Veneciji: *Brevijaru* iz 1493. i *Evangelistarju* iz 1495. godine.¹⁰ Njegovo tezi u prilog ide i to što se u mletačkom Državnom arhivu do danas nije otkrio ni najmanji trag o tiskanju *Misala*. Pretpostavku da je u Veneciji tiskan *Misal* pobija i činjenica da su mletački tiskari prije i tijekom tiskanja neke knjige potpisivali niz ugovora s autorima, prevoditeljima, rezačima i ljevačima slova, slagarima, dobavljačima papira i drugima, a kada bi knjiga bila otisnuta slijedili bi ugovori s knjigovežama, trgovcima i knjižarima. Zbog toga se postavlja pitanje kako je moguće da se ništa nije sačuvalo o tiskanju jedne knjige na glagoljici.¹¹

Kao što smo već prije napomenuli, Mladen Bošnjak u svom djelu pretpostavlja da je prva hrvatska tiskara djelovala u Izoli. Takvo se shvaćanje opravdava zapisima žakna Jurja iz Roča u *Novakovu misalu*:

6 *Isto*, 19.

7 kolofon – bilješka na posljednjoj stranici rukopisa ili stare tiskane knjige s imenom autora, *izdavača*, tiskara i dr.

8 neki autori spominju i Rim kao moguće mjesto tiskanja

9 *Povijest hrvatske književnosti, knjiga 2*, Liber, Mladost, Zagreb, 211.

10 Mladen BOŠNJAČ, *Slavenska inkunabulistica*, Mladost, Zagreb, 1970., 48.–50.

11 A. STIPČEVIĆ, *Socijalna povijest knjige u Hrvata*, 14.

*Vita . Vita .
štampa naša gori g're
tako ē oću da naša gori gre
1482 meseca ijuna . 26 . d'nto be pisano v grade izule
to pisa juri žakan iz'roča
bog mu pomagai i vsem ki mu dobro ote 1482
to pisa on neki meseca novebra d'ni . 15.¹²*

Inače, smatra se da je *Novakov misal* poslužio kao tekstovni predložak redaktorima *Misala*, a njegov je kaligrafički duktus mogao predstavljati i jedan od predložaka za rezanje slova hrvatskog prvočiska, i upravo zbog toga taj zapis dobiva posebnu važnost.¹³

Izoli kao grad prve hrvatske tiskare prihvata i V. Putanec, međutim njegovo je mišljenje da je ona preseljena u Modruš. Svoju pretpostavku potkrepljuje zapisom na posljednjoj foliji primjerka prvočiska *Misala* iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Na toj se foliji nalazi šest glagoljskih slova *N-O-E-M-I-L* što Putanec dešifrira kao *Nicolaus Ordinis Eremitarum Modrussiae Impressit Locco* i iz toga iznosi zaključak kako je *Misal* tiskao Nikola, fratar reda pustinjaka sv. Pavla u Modruši.

Uz ove dvije pretpostavke javlja se i treća, kosinjska teza Z. Kulundžića. On pak smatra da je Kosinj mjesto prve hrvatske tiskare. To potvrđuje izvještajem-putopisom Sebastijana Glavinića iz 1691. godine u kojem se Kosinj spominje kao mjesto u kojem su se tiskali "ilirski brevijari", a tome dodaje i jedan niz dešifriranih slova iz *Misala* koja povezuje s krbavskim glagoljašem Brozom Kolunićem.¹⁴ Kosinjskoj teoriji pogoduje i činjenica što je *Misal* tiskan na papiru njemačkog podrijetla na kojem je također tiskan i prvi hrvatski brevijar u Kosinju.¹⁵ Ipak, taj brevijar može poslužiti i pobijanju iste teorije. Naime, *Misal* ima veća i manja slova, a brevijar samo jedna koja su za pola milimetra manja od manjih slova iz *Misala*. Uz to, ligature su različite, a i u brevijaru se javljaju neki znakovi kojih nema u *Misalu*.¹⁶

Isto kao što postoji znanstvena polemika o mjestu tiskanja *Misala*, tako postoji i polemika o inicijatorima i redaktorima hrvatskog prvočiska. Spomenimo samo da su kao mogući redaktori prepostavljeni Grgur Senjanin, Andrija Paltašić, Dobrić Dobrčević, Bartul Pelušić te već spomenuti pavlin Nikola iz Modruše,

12 *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 2, Liber, Mladost, Zagreb, 211.–212.

13 *Isto*, 86.

14 *Isto*, 212. – 213.

15 Mladen BOŠNJAK, *Slavenska inkunabulistika*, Zagreb 1970., 49.

16 *Isto*, 53.

žakan Juraj iz Roča ili pak žakan Broz Kolunić.¹⁷ Za pojedine izdavače uzimamo u obzir nekoliko velikaša, crkvenih dostojanstvenika i ustanova među kojima su istaknuti Nikola Modruški, Bernardin Frankapan, Luka Rinaldis i Krištofor Dubrovčanin.¹⁸

Do danas je sačuvano deset primjeraka Misala na različitom stupnju očuvanosti.¹⁹ To je i jedan od razloga zbog kojih postoji toliko nepoznanica. Ipak, važno je napomenuti da je za egzaktnu prosudbu svih pitanja potrebno povezati se s drugim znanostima poput lingvistike i tekstologije koje nekim svojim studijama već upućuju na sjevernočakavske istarske redaktore.

Tko god bio inicijator ili redaktor i gdje god bio tiskan, neosporno je da je *Misal po zakonu rimskog dvora* odraz društvene strukture, gospodarskih mogućnosti, umjetničke tradicije, ali i samosvijesti sredine koja nalazi sredstva za takav pothvat kao što je organizacija tiska u vremenu kada pored unutrašnjih feudalnih sukoba, mletačkog prodora u hrvatski prostor i “turski strah” postaje silnicom povijesnih kretanja.²⁰

17 *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 2, Liber, Mladost, Zagreb, 213.

18 M. BOŠNJAK, n. dj., 61.–62.

19 *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 2, Liber, Mladost, Zagreb, 217.

20 *Isto*, 210.

Sanja Orepić

BITKA KOD KADEŠA

Tek što je energični kralj Šupiluliuma I. preuzeo vlast, došla je hetitska država do punog razvoja. Šupiluliuma je osvojio čitavu Siriju sjeverno od Kadeša, a da ipak nije došao u otvoreni sukob s Egiptom. U to je vrijeme na prijestolju Egipta bio Amenofis IV. (Ehnaton). Egipat je izgubio Simiru, Biblos, Beritus, Tir, Sidon, Jeruzalem i Gazu. Nakon stupanja na vlast snažne dinastije Ramesida činilo se nužnim ponovno osvojiti izgubljene provincije.

1310. pr. n. e. Seti I. provaljuje u Palestinu, pokorava Amoritsko kraljevstvo na jugu, ali Kadeš još uvijek ne biva osvojen. Seti je otvorio karavanski put, ali nije poduzeo ništa da istisne Hetite.

Šupiluliumini nasljednici nastojali su svoju vlast proširiti prema jugu pa je pod Muvatalijem, kojemu je bilo jasno da je sukob dvaju sila bio neizbjegjan, Kadeš bivao utvrđivan. Tijekom sljedećih dvadesetak godina htio ga je pretvoriti u južni bedem svojega kraljevstva.¹

Do očekivanog razračunavanja s Egiptom u kojem je tada vladao Ramzes II. došlo je za vrijeme četvrte godine njegove vladavine, kod Kadeša na rijeci Orontu u Siriji oko 1290. pr. n. e. Ramzes je još početkom 13. st. pr. n. e. okupio golemu vojsku u namjeri da bogate zemlje Siriju i Palestinu učini svojim provincijama.

Hetitske su pripreme za bitku bile temeljite kao i egipatske. Iako se čini da je hetitska vojska bila malobrojnija, Muvatali je uspio na svoju stranu pridobiti brojne poluvazalne narode Male Azije koji su mu poslali svoje vojne kontingente u pomoć. S druge je strane Ramzes raspolažao plaćenicima iz Libije, Sirije, Nubijskog i Sudana.²

Ramzes je krenuo sa snažnom vojskom čije su postrojbe nosile imena bogova. Iz Per-Rameseja dolazila je postrojba Set, iz Memfisa postrojba Ptah, iz Heliopolisa postrojba Ra, a iz Tebe postrojba Amon koju je vodio sam Ramzes. Rasplagao je s najvećom vojskom koja je ikada prešla egipatske granice – otprilike 20 000 vojnika i 2 500 bojnih kola.³ Muvatali je raspolažao sa 17 000 vojnika i 3 500 bojnih kola s konjskom spregom i na svakom od njih s tri čovjeka naoružana sjekirama i teškim toljagama koja se spominju već u najranijim izvorima.⁴

1 Leonard WOLLEY, *Počeci civilizacije*, Zagreb 1966., 45.

2 Philipp VANDENBERG, *Ramzes Veliki*, božanski egipatski kralj, Zagreb 2000., 81.

3 Isto, 75.

4 Skupina autora, *Velika ilustrirana povijest svijeta*, drugi svezak (2500. pr. n. e. do 1200. pr. n. e.), Rijeka, 1995., 631.

Kada je Ramzes stigao u blizinu Kadeša čuo je od nekih nomada koji su vjerojatno bili hetitske uhode da je Muvatali pobjegao na sjever prema Halafu preplašen silinom njegove vojske. Ramzes je naivno pohitao sa svojom postrojbom u potjeru za njim dok je glavnina vojske ostala daleko u pozadini. Zaobišao je Kadeš sa zapadne strane i postavio je svoj logor u blizini grada. Hetitska je vojska za to vrijeme zaobišla Kadeš s istočne strane i našla se između Ramzesa i ostatka njegove vojske. Postrojba Ra napadnuta je i potpuno uništena, dok je Ramzes sa svojom postrojbom ostao odsječen od ostatka vojske.

Tada je izgledalo kao da će hetitska pobjeda biti potpuna. Hetiti, opijeni pobjedom, počeli su pljačkati egipatski tabor i iznenadio ih je napad male postrojbe Egipćana⁵ koja je išla sasvim drugim putem, stigavši kod Kadeša priobalnom cestom prema sjeveru i zatim dolinom rijeke Nahr el-Kebir na istok.⁶ U tom se trenutku Ramzes s malobrojnom gardom, ako je vjerovati egipatskim izvorima, uspio probiti do glavnine svojih snaga, iako napušten od svojih najvjernijih časnika.⁷

U međuvremenu je na bojište došla i postrojba Ptah te preuzela borbu. Sada se Muvatalijeva vojska našla u sličnom položaju kao i egipatska na početku bitke, s obje strane okružena neprijateljima – na jugu postrojba Ptah, a na sjeveru Ramzes i tek pridošla postrojba. Kada se spustila večer, Hetitima je preostalo povlačenje. Nastojali su se sa svojim kolima domoći druge strane obale gdje bi ih zaštitilo pješaštvo koje se još uvijek nije bilo uključilo u bitku.

Ramzes je odlučio pričekati sljedeći dan i tijekom noći su se preostale postrojbe prestrojile. Po egipatskim izvorima, nenaoružano se hetitsko izaslansvo pojavilo toga jutra da bi uručilo poruku hetitskoga kralja koji šalje Ramzesu mirovnu poruku (koja ipak nije očuvana). I faraon se odlučio za povlačenje.

Bitka kod Kadeša završila je nezadovoljavajuće za obje strane, iako je obje slave kao pobjedu, naročito Egipćani. Najprihvatljivija je tvrdnja je da je sukob završio bez odluke jer ni Ramzes ni Muvatali nisu osvojili ni komad zemlje. Kadeš je ostao u rukama Hetita, a obje su strane pretrpjеле velike gubitke.

Napokon je 1270. pr. n. e., sklopljen mir Ramzesa s Hatušilijem III. To je bio prvi mirovni ugovor u povijesti u kojemu su dvije sile dijelile među sobom posjed nad Sirijom.⁸ Dok je Asirija ostala izvan, Alashijska (Cipar), značajna kraljevina po izvozu bakra, pripala je Hetitima, a Babilonija je bila u savezu s obje sile.

5 R. MATASOVIĆ, *Kultura i književnost Hetita*, Zagreb 2000., 78.

6 P. VANDENBERG, *n. dj.*, 99.

7 R. MATASOVIĆ, *n. dj.*, 78.

8 Tekst sporazuma je kasnije zapisan na zidovima hrama u Karnaku.

Raskošna dinastička vjenčanja Ramzesa s dvije hetitske pinceze zapečatila su savez.⁹

Bitka kod Kadeša je prva bitka zabilježena u povijesti kao pouka iz strategije i taktike koju su nam ostavile kulture drevnog Bliskog Istoka.¹⁰

9 Skupina autora, *Povijest svijeta od početka do danas*, Zagreb 1977., 134.

10 R. MATASOVIĆ, *n. dj.*, 78.

Ivan Hrastovčak

OKOLNOSTI BITKE KOD HASTINGSA

Englesku su kroz čitav rani srednji vijek pratile mnogobrojne promjene na vlasti počevši s izmjenjivanjem hegemonija pojedinih, netom osnovanih germanских kraljevstava (kraj V./početak VI. st.), nastavivši s usurpacijom Normana (vikinga) te se nastavilo konstantnim anglosasko-normanskim sukobima za prijestolje.¹ U jedanaestom stoljeću primat na teritoriju engleskog kraljevstva imaju Normani (točnije Danci) koji su poslije jednog od sukoba za prijestolje kompromisnim rješenjem 1042. godine za kralja postavili *Edwarda Ispovjednika*, potomka engleskog kralja Ethelreda, koji je, međutim, odrastao i živio u Francuskoj, u pokrajini Normandiji. Upravo nakon njegova dolaska na tron Normani dobivaju visoke svjetovne i crkvene položaje u njegovu kraljevstvu. Time je utro put budućem normanskom osvajanju.²

Njegova se vladavina ne može smatrati posebno važnom. U biti, samo je protežirao Normane, dok je engleske plemiće i puk zapostavlja. Protiv toga se pobunio *Godwin*, earldorman Wessexa. Njegovi su prvotni pokušaji bili ugušeni te je zajedno sa svojom obitelji bio prognan. Poslije izbjeglištva protuudarom je pod svoju vlast stavio cijeli jug Engleske, a njegovi su pristaše dobili visoke javne službe. Nakon njegove smrti naslijedio ga je sin *Harald*.³ Edwardova se zaštitnička politika prema Normanima održala do 1066. godine kada umire poslije bolesti. Budući da nije imao potomstva, u smrtnoj je postelji imenovao Haralda svojim zakonitim nasljednikom. U skladu s tim činom, tu je odluku potvrdio i *Witan* (savjetodavni organ u službi kralja, “vijeće mudracu”). “Anglo-Saxon Chronicle”⁴ bilježi: “Te je godine posvećena crkva u Westminsteru, na božićno jutro. Kralj Edward umrije u večer Dvanaestog dana od Božića; istog je dana i pokopan u tek posvećenoj westminsterskoj crkvi. Nasljednikom postade Harald, uz dopuštenje Witana i svih ljudi”⁵ Harald tada biva okrunjen za engleskog kralja ni ne znajući za posljedice koje će ta krunidba prouzročiti.

Naime, na vijest o krunidbi Haralda Godwinsona za kralja Engleske reagiraju dva, otprije “zakonita” pretendenta na prijestolje: *William*, normandijski

1 Miroslav BRANDT, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvijatka*, Zagreb 1995., 142.–165.

2 George Maculay TREVELYAN, *Povijest Engleske*, Zagreb 1960., 123.–124.

3 Isto, 125.–126.

4 “Ango-saske kronike” – skup anala pisanih po engleskim opatijama koji su se skupljali od 9. do 12. stoljeća

5 Christopher GRAVETT, *Hastings 1066.*, The Fall of Saxon England, London 1992., 37.–61.

vojvoda, te *Harald III. Hardrada*, kralj Norveške. Prvi, dalji rođak Edwarda Ispovjednika, svojatao je prijestolje upravo zbog rodbinskih veza s bivšim kraljem, ali i zbog činjenice da je Edward obećao Williamu pravo na tron. To isto usmeno obećanje bilo je preneseno preko Haralda Godwinsona; došavši na Williamov dvor, Harald je kleknuo pred njega te se pred dvorskim službenicima i pred Bogom, s rukama položenim na relikvije jednoga svetog mučenika, zakleo Williamu na *savezništvo i pravo na prijestolje koje mu daje njegov gospodar, kralj Edward*.⁶ Drugi pretendent, Harald III., mislio je pak da ima pravo da zasjedne na mjesto engleskoga kralja zbog toga što su njegovi preci i rođaci vršili istu dužnost.⁷ Dva su vladara tako započela svoju misiju osvajanja onoga za što su vjerovali da je zapravo njihovo.

William je u rano proljeće počeo s prikupljanjem vojne snage, brodova za prijevoz preko mora te sredstava za vojsku (hrana za vojнике i konje, oružje, drvo za izgradnju utvrda nakon dolaska u Englesku). Vojnike je skupljao po teritoriju Normandije, Flandrije i Bretanje te je unajmio mnoge plaćenike iz ostalih francuskih pokrajina i Italije.⁸ Upravo je u Italiji sklopio savezništvo s tada vrlo važnim čovjekom – papom Grgurom VII. Njega je privolio time što je za Haralda govorio kako se u njegovim crkvama tumaći krivovjerstvo te da se bogohulno ponio prema relikvijama jednoga normandijskog mučenika, relikvijama koje su prenesene za vrijeme vladavine Edwarda Ispovjednika. Čuvši to, Papa je energično podupro Williamovu misiju te mu je poslao sredstva u obliku novca i nešto vojne snage, a kao znak savezništva poslao mu je i papinski barjak kojim će mahati pred vojskom Haralda Godwinsona.⁹ Nakon što je skupio sva potrebna sredstva za vojnu, zaputio se na obale Normandije kako bi otplovio u Englesku. Planove su mu pomrsili loši vremenski uvjeti (nepovoljan vjetar) pa je morao odgoditi pohod na dva mjeseca. Sreća mu se osmjehnula 27. rujna 1066. te je uz povoljan “južnjak” prešao preko Kanala.

U to je vrijeme kralj Harald III. Hardrada već bio na teritoriju engleskoga kraljevstva te se sa svojih 15 000 vojnika suprotstavio istobrojnoj vojsci Haralda Godwinsona. Zanimljivo je primijetiti kako je na strani Hardrade bio i Tostig, Godwinsonov brat, koji mu je zamjerio što mu je oduzeo zemlju koju je dobio od oca Godwina. U bitci kod Stamford Bridgea 25. rujna 1066. Hardrada biva ubijen, norveške su snage potučene do nogu te bile primorane vratiti se sa svojim lađama u domovinu. Sama činjenica da su Norvežani došli s vojnom snagom koja je ispunjavala 300 brodova, a vratili se s popunjениh 25 brodova

6 Larsen, Douglas, *The Bayeaux Tapestry*, London 2003., 110.–115.

7 G. M TRAVELYAN, *Povijest Engleske*, 128.

8 Steven BECK, *The Battle of Hastings: armies, weapons and strategy*, London 1999., 22.–29.

9 C. GRAVETT, *Hastings 1066...*, 88.

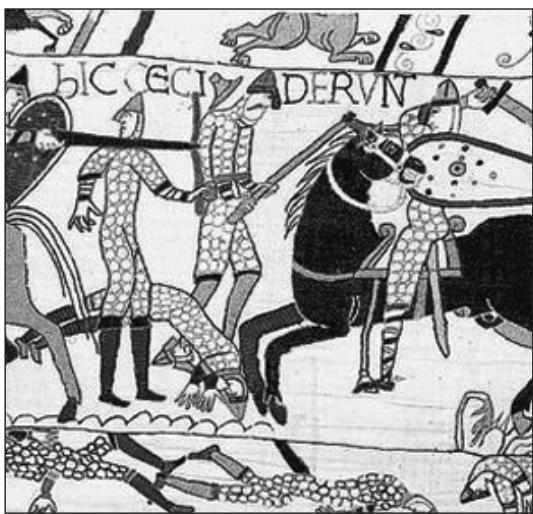
govori koliko je velik i bolan bio njihov poraz, ali u isto vrijeme govori i o jačini engleskih snaga koje su činile dva tipa boraca: *fyrd* i *housecarls*. U to je vrijeme Engleska imala najjače i najspasobnije pješaštvo u Europi. Njihovo umijeće (pogotovo housecarla) baratanja mačem, kopljem, a pogotovo ratnom sjekirom, bilo je na najvišoj mogućoj razini. *Housecarli* su bili vrlo istrenirana i disciplinirana kraljeva osobna garda osnovana za vrijeme kralja Knuta Velikog, malobrojna, međutim, u ratnom smislu bili su neprikosnoveni. Njihova se oprema sastojala od željeznoga kolutičastog odijela, okrugloga štita i, najčešće, ratne nordijske sjekire kojom su zadavali najteže ozljede. Vojna jedinica *fyrd* su u biti bili stanovnici zemlje, točnije pokrajine koja bi bila napadana te im je bila obaveza da se odazovu na sudjelovanje u ratu. Prolazili su samo osnovnu vojnu obuku, a morali su se sami opskrbiti oružjem.¹⁰

Nakon povratka u London 6. listopada Harald Godwinson saznaće vijest o iskrcavanju normanskih snaga na englesku obalu kod lučkog gradića Pevenseya te kako ga očekuju da se sa svojim vojnicima pojavi u borbi za prijestolje. Budući da je u sukobu s norveškim kraljem izgubio dosta svojih ljudi, on se sa svojim plemićima, vazalima i podanicima u "samoubilačkoj" misiji uputio prema Williamu i njegovoj vojsci. Govorilo se kako je Engleza bilo svega 4000 – 5000 te da je gotovo sigurno kako mu prijeti propast u sukobu s gotovo dvostruko većom vojskom. Englezi su se 13. listopada smjestili na brdu povrh Hastingsa i tamo u strahu iščekivali protivnika.

U zoru, oko šest sati ujutro, Normani izlaze iz svojega utvrđenog kampa i odlaze na sat i po dug marš prema Godwinsonu. Obje su vojske bile raspoređene u tri formacije, međutim, Normani su bili ti koji su imali prednost i u broju i u raznolikosti vojnika. Naime, za razliku od engleske ustaljene pješadije, Normani su raspolagali trima oblicima vojnika: *pješaštvom*, *strijelcima*, i onima što će donijeti prevagu – *konjicom*. *Konjanici* su bili dobro zaštićeni sa željeznim kolutičastim odijelom, kožnom podstavom, željeznom kacigom te štitom zmajolikog oblika. Koristili su dva oružja: koplje koje bi u formaciji od pet konjanika pri napadu bacali na neprijatelja, te mač koji je konstruiran tako da je bio namijenjen za odrubljivanje glava i nogu, a ne za ranjavanje neprijatelja. Konji pak nisu bili pretjerano zaštićeni. *Pješaštvo* je bilo po izgledu, tj. oklopu, slično housecarlima, međutim, koristili su mač, a ne ratnu sjekiru. *Strijelci* su bili najslabije oklopjeni, ali s razlogom – trebali su biti najmobilniji. Od oklopa su imali kacige s nosnim produženjem te kožnu podstavu. Koristili su lukove duge 150 – 180 cm, a imali su domet ubijanja od 100 metara. Za svaki slučaj

10 S. BECK, *The Battle of Hastings...*, 33.–47.

imali su i noževe ili bodeže. Uz tako raznolike borce i zbog veličine vojske Williamov uspjeh bio je neminovan.¹¹

Djelić tapiserije iz Bayeuxa s prikazom bitke

normanski pješaci jurišaju prema tek napadnutim fyrdsmenima koji su činili prve redove. Fyrdmeni su i taj napad suzbili te su Normanim zadali prve štete u ljudstvu. Tada “na scenu” stupaju pripadnici normanske konjice što je bio iznenadujući faktor za Engleze koji se s takvim ratnicima još nisu susreli, iako je za vrijeme vladavine Edwarda Ispovjednika postojala inicijativa normanskog grofa Ralfa da nauči engleske pleme umijeće ratovanja iz sedla te da se formira i konjica u sklopu vojske.¹² Kako bilo, Williamovi su vitezovi, postavljeni u odredima od pet konjanika, prodirali duboko u glavninu suparničke vojske te pomalo smanjivali njihov broj. Izmjenjujući napade pješadije i konjanika te uz nekoliko intervencija strijelaca, ratovalo se do podneva kada je uslijedila jednosatna stanka kako bi se s bojišta pokupila trupla palih vojnika, a ranjenike osposobilo za nastavak ratovanja te da se osvježe ili eventualno promjene strategije.¹³ Kada je stanka završila, strategije s obje strane ostaju nepromijenjene, a jedino što se mijenjalo tijekom borbe bio je sve veći broj mrtvih vojnika, što zbog iznemoglosti, što zbog loše sreće. U svom tom ratovanju, pred zalazak sunca, i sam William biva ranjen te u normanskim redovima dolazi do panike, pomutnje i straha što housecarli neumoljivo iskoristavaju. Uspjevši se s konjem uspeti na obližnji obronak, dajući znak da je živ, Nor-

U osam je sati uz zvukove trublji započeo prvi val napada Normana smještenih u podnožju brda na kojem je bila smještena vojska Haralda Godwinsona. Imajući bolji borbeni položaj Haraldova je takтика bila jednostavna – braniti se što je god više moguće te kad se ukaže prilika napasti vojnike koji su zaostali za glavninom.

Prvi su s napadom počeli strijelci koji su kišom strijela pokušali oslabiti engleske redove, no oni su se uspješno obranili formirajući zid štitova. Nakon povlačenja strijelaca

11 *Isto*, 50.–92.

12 G. M TRAVELYAN, *Povijest Engleske*, 128.

13 C. GRAVETT, *Hastings 1066...*, 93.–95.

mima se vraća hrabrost, žed za krvlju i volja za pobjedom.¹⁴ Taj je trenutak bio presudan za poraz vojske Haralda Godwinsona, ali i njega samoga. U jeku borbe normanska strijela pogađa Godwinsona u oko koji tako ranjen pada na koljena te mu u naletu jedan normanski vitez odrubljuje glavu.¹⁵ Smrću engleskoga kralja dolazi i do definitivnog poraza vojske. Ono malo preživjelih pobjeglo je po šumama Hastingsa.

William je tom teškom, ali zasluženom pobjedom postao novi vladar Engleske. Ipak, to je bio samo prvi korak u dominaciji nad željenim teritorijem. Trebalo je još suzbiti otpore glavnih pobunjeničkih gradova. To se i dogodilo te je već 1070. godine na Božić William bio i službeno okrunjen za kralja. Time je započela nova era engleske povijesti. Osim što se ustoličila nova dinastija, dolazak Normana dobiva na težini jer uvođenjem njihovih institucija jača feudalizam u toj zemlji te dolazi do promjena u društvenom, gospodarskom i kulturnom smislu. Bitka kod Hastingsa pokazala se jednim od ključnih događaja u cijeloj engleskoj, ali i europskoj povijesti jer će postupnim jačanjem Engleska postati jedna od najvećih sila na svijetu.

14 D LARSEN, *The Bayeaux Tapestry...*, 130.–133.

15 Isto, 133.

Vedran Bileta

KATASTROFA KOD MANZIKERTA

Bitka kod Manzikerta, tj. događaji koji su uslijedili nakon nje, jedna je od najvažnijih prekretnica u europskoj povijesti. U dalekoj temi Vaspurakan, na samim granicama Carstva, Turci Seldžuci nanijeli su Bizantincima težak poraz, a zarobljen je i sam car Roman IV. Diogen. Bizantski je otpor bio slomljen čime se otvorio put seldžučkom useljavanju na prostore Anatolije – žitnice i vojarne Carstva.

Godine 1025. umire Bazilije II., ostavivši veliko, dobro organizirano i moćno Carstvo koje se protezalo od ravnica južne Italije do armenских planina. No, njegovi su se nasljednici pokazali slabim i nesposobnim vladarima koji su više vremena provodili u raskošima carske palače, nego na bojištu. U strahu od moguće pobune carevi su namjerno oslabljivali vojsku smanjujući njenu veličinu i utjecaj. Takva vojska više nije bila u mogućnosti nadzirati granice, i to upravo u vrijeme kada se povećavala vanjska opasnost. Za vladavine Konstantina IX. Monomaha u bizantski su teritorij prvi put upali Turci Seldžuci.¹ Umjesto da se vojno obračuna s tim nomadskim narodom, Konstantin IX. je sklopio primirje.² No, ono nije dugo potrajalo. Novi sultan Alp Arslan nastavio je upade u Armeniju. Seldžučka je opasnost djelomično zaustavljena za kratkotrajne vladavine Izaka II. Komnena koji je započeo obnovu vojske, ali sav je Izakov napredak poništila nesposobna politika njegova nasljednika Konstantina X. Duke. Za njegove je vladavine Carstvo izgubilo sve posjede u Italiji izuzev teritorija oko Barija, a Seldžuci su os-

Diptih s prikazom cara Romana IV. Diogena i carice Eudokije

1 Za Konstantinove je vladavine 1054. godine došlo i do crkvenog raskola između pravoslavne i katoličke crkve što je dodatno pogoršalo odnose između Bizanta i europskog zapada.

2 Konstantin IX. iskoristio je Seldžuke u borbi za armensko prijestolje, no uništenjem Armenije je slabo branjeni Bizant izravno graničio s seldžučkom opasnošću što će se pokazati kobnim za Carstvo.

vojili i armensku prijestolnicu Ani uvelike zahvaljujući tome da je Konstantin srezao vojni proračun i raspustio armenske graničare.³ Nakon Konstantinove smrti državnim udarom 1068. godine na carsko prijestolje dolazi Roman IV. Diogen koji je odmah nakon preuzimanja vlasti započeo prijeko potrebnu reorganizaciju vojske.⁴

Roman je uvidio da je gubitkom grada Ani znatno oslabljen sustav graničnih utvrda koji je branio Anatoliju od neprijateljskih upada još od sedmog stoljeća. Bila je potrebna odlučna vojna akcija, ali se vojska kojom je raspolagao drastično razlikovala od one Bazilija II. ni pola stoljeća prije. Nakon godina zanemarivanja postrojbe su bile nepotpune, a ljudi demoralizirani, neiskusni, slabo opremljeni i na rubu pobune. Devalvirajući vrijednost novca car je uspio povećati vojni proračun i popuniti redove plaćenicima te je za kratko vrijeme stvorena uvježbana i respektabilna snaga sposobna suprotstaviti se Seldžucima. Sljedeće je dvije godine ta vojska uspješno ratovala na istoku, pogotovo u Siriji gdje je zauzet važni granični grad Hieropolis.⁵ No, suočen s unutarnjim zavjerama, car nije mogao dugotrajno izbivati iz prijestolnice. Za njegova je odsustva došlo do pobune normanskih plaćenika određenih za obranu te je tek sam car uspio poraziti pobunjenike. Nakon gušenja pobune bizantska je vojska krenula na utvrdu Khliat planirajući stabilizaciju granice, ali su je Seldžuci porazili. U međuvremenu je izgubljena i važna granična utvrda Manzikert. Kada car 1070. nije poduzeo novi pohod, pokazala se prava veličina seldžučkog problema. Većina je bizantskih zapovjednika zahtijevala da se napusti obrana razorenih armenских tema, a da se sve raspoložive snage usredotoče na obranu Anatolije. Car se tome usprotvio te je od Arslana zatražio primirje i zamjenu Hieropolisa za Manzikert.⁶ Krhko primirje nije dugo potrajalo. Iste su godine, za careva ponovnog boravka u prijestolnici, seldžučki odmetnici porazili i zarobili zapovjednika Istoka Manuela Komnena te prebjegli s njim u prijestolnicu. Kada je Roman odbio izručiti dezertere Arslanu, Seldžuci su za osvetu poharali Anatoliju. Postalo je jasno da se Seldžuke mora zaustaviti te je započela organizacija velikog pohoda. Budući da je bilo nemoguće istovremeno voditi rat na istoku i zapadu, car se privremeno pomirio s gubitkom Italije gdje su u proljeće 1071. Normani zauzeli Bari, zadnje bizantsko uporište.⁷ Osnova Romanova plana bila je povratak utvrda na istoku dok je Arslan zauzet borbama s Fatimidima u Siriji. Nakon toga se bizantska vojska osiguranog zaleda trebala uputiti na jug i sukobiti s glavninom Arslanovih trupa za koje se car nadao da

3 Georgije OSTROGORSKI, *Povijest Bizanta 324 – 1453*, Zagreb 2006., 200.

4 Roman IV. zbacio je s vlasti maloljetnog Konstantinova sina Mihaela VII. nakon čega je u Konstantinopolu počela djelovati opozicija predvodena obitelji Duka.

5 John JULIUS-NORWICH, *Byzantium: The Apogee*, London 1993., 345.

6 Primirje je doista potpisano, ali do zamjene utvrda nikad nije došlo.

7 Warren TREADGOLD, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford 1997., 603.

će biti dodatno oslabljene borbama u Siriji. Okupljena je velika vojska od najvjerojatnije 70 000 ljudi koja je krenula prema bizantsko-seldžučkoj granici u Armeniji.⁸ Nakon dolaska u Teodoziopol glasnici su javili caru da je Arslan napustio opsadu Alepa te krenuo ususret Bizantincima. Romanovi su ga generali savjetovali da se utvrdi i pričeka Arslana, ali napisljektu je odlučeno da vojska krene prema Manzikertu. Kod jezera Van Roman je podijelio vojsku na dva dijela. 30 000 vojnika predvođeno generalom Tarhaneotisom trebalo je zauzeti Khliat dok je car s ostatkom vojske krenuo prema Manzikertu.⁹

Teško oklopljeno bizantsko konjaništvo - klibanophoroi, nakon

Sudbina Tarhaneotisa i njegovih vojnika ostala je misterij, najvjerojatnije su se napredujući prema jugu susreli s jakom seldžučkom vojskom. Procijenivši da je nadjačan, Tarhaneotis se nije upustio u borbu. Umjesto da se povuče prema Manzikertu i pridruži carevoj vojsci, on se vratio u Konstantinopol ne poslavši glasnike caru koji je za njegove poteze saznao tek nakon bitke.

U kasno je ljeto careva vojska zauzela Manzikert, a istovremeno su se približavale i Arslanove snage. Kada je čuo da je prethodnica Arslanove vojske u blizini, Roman je naredio savezničkom konjaništvu da je presretne. Ubrzo je stigao poziv za pomoć te je car otposlao veći vojni odred da im pomogne. Pokazalo se da je seldžučka prethodnica bila zapravo glavnina Arslanove vojske te je bizantska ekspedicija upala u klasičnu nomadsku zasjedu; u brzom protunapadu lake konjice zarobljen je bizantski zapovjednik, a ostatak se vojske povukao u

8 J. J. NORWICH, *Byzantium*, 346.

9 J. J. NORWICH, *Byzantium*, 348.

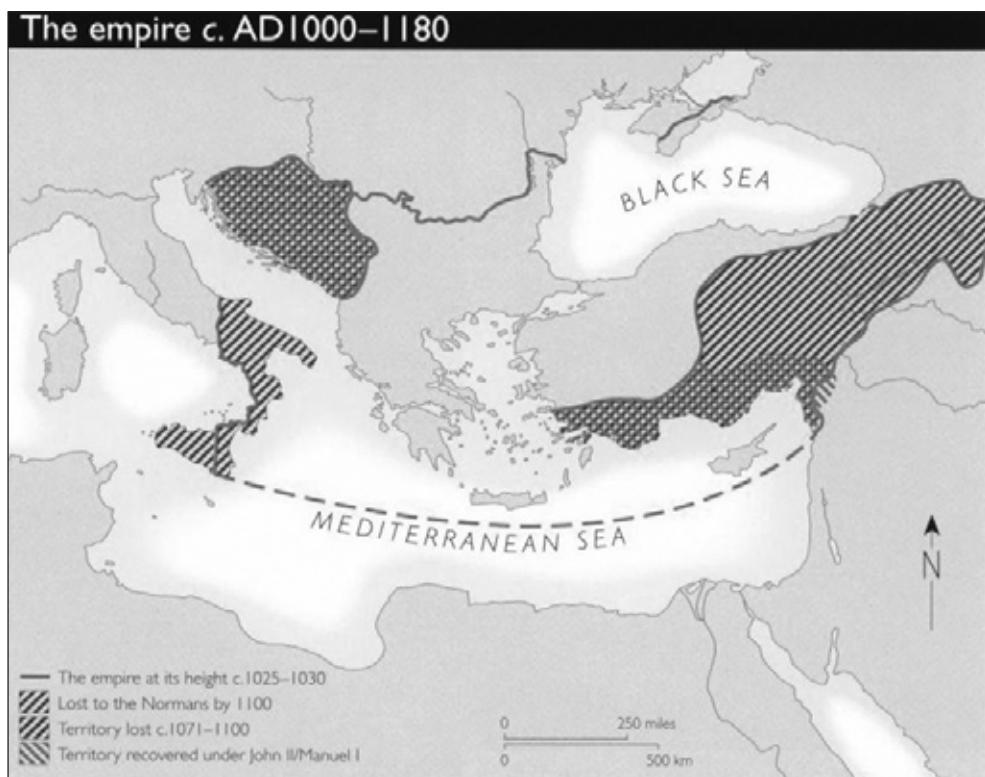
rasulu. Idućeg je jutra Arslan, žećeći što brže nastaviti rat protiv Fatimida, ponudio primirje Romanu što je ovaj odbio. Znao je da se seldžučki problem može riješiti jedino odlučujućom vojnom pobjedom, kao i to da će biti teško ponovno okupiti toliku vojsku. Pobjedom nad Seldžucima, osim što bi jako oslabio neprijatelja, utišao bi i jaku opoziciju u prijestolnici. Naredni je dan prošao u procjenjivanju protivnika. Seldžuci su pokušali odsjeći Bizantince od izvora vode u čemu nisu uspjeli. Tijekom noći Seldžuci su uspostavili kontakt sa svojim sunarodnjacima u bizantskoj vojsci te ih nagovorili da pobegnu. Nakon neuspjelih pregovora Roman je 26. kolovoza oko podneva postrojio svoju oklopljenu konjaničku vojsku u jedan široki red, a u pozadinu je postavio jaku zalaznicu. Prvu je liniju činilo teško konjaništvo tagmate – profesionalne vojske i mnogih tema pod izravnim carevim zapovjedništvom.¹⁰ Druga se linija sastojala od konjaništva maloazijskih veleposjednika, plaćeničke konjice iz njemačkih zemalja, normanske Italije i ostalih jedinica s istočnog bojišta pod zapovjedništvom Andronika Duke.¹¹ Suočen s napredovanjem teško oklopljene bizantske konjice, seldžučki se centar povukao, lako održavajući stalni razmak od Bizantinaca, stalno ih zasipajući strelicama, izbjegavajući borbu. Strelice su vjerljivo nanijele više gubitaka konjima nego njihovim oklopljenim jahačima, a nekoliko je normanskih vitezova bezglavo krenulo u potjeru da bi ubrzo poginuli u zasjedi. Bizantsko je napredovanje trajalo više sati, pregazili su i seldžučki logor, ali nisu uspjeli započeti odlučnu bitku. Kada se počela bližiti večer, Roman je umornoj vojsci naredio povlačenje prema bizantskom logoru. Centar je poslušao zapovijed, ali krila nisu primila naredbu na vrijeme, a kada jesu bilo je prekasno. Bizantinci više nisu mogli održati čvrstu formaciju, počeli su se pojavljivati otvori u liniji te su Seldžuci prešli u napad. Roman je tada naredio okret prve linije da se sukobi s neprijateljem. Isto je naređeno i drugoj liniji, ali se ona unatoč carevoj naredbi nastavila povlačiti. Andronik Duka, bratić svrgnutoga cara i jedan od urotnika, proširio je lažnu vijest da je car ubijen i naredio povratak u logor prepustivši tako Romana i ostatak vojske kao lak plijen Seldžucima. S približavanjem noći Seldžuci su iskoristili nestanak Dukine vojske i okružili preostale Bizantince. Romanovo lijevo krilo uspjelo je izvršiti proboj te se izvući gotovo netaknuto. Uslijed cjelodnevног napredovanja pod kišom strelica koje je izazvalo pad morala, desno se krilo vrlo brzo raspalo. Tada su se Seldžuci usmjerili na centar. Tamo je car okružen svojom varjaškom gardom nanio teške gubitke napadaču, ali je naposljetku okružen i zarobljen. Preostali su bizantski vojnici uspjeli pobjeći s bojišta iskoristivši zaštitu noći.¹²

10 Za razliku od Romana koji je sam predvodio svoju vojsku, *Arslan je bitku nadgledao iz sigurnosti seldžučkog logora*, smještenog na uzvisini udaljenoj od bojišta.

11 J. J. NORWICH, *Byzantium*, 351.

12 Više o samom tijeku bitke u: Brian TODD-CAREY, *Warfare in the Medieval World*, Barnsley 2006., 31.-39.

Iako je dugoročno značio katastrofu za Carstvo, poraz u bitci kod Manzikerta nije posve uništilo bizantski vojni sustav. Zapravo, bizantski su gubici bili rela-

Bizantsko Carstvo 1000.-1180.

tivno maleni, a Seldžuci nisu odmah nastavili napad na Bizant usredotočivši se na nastavak rata s fatimidskim Egiptom.

I sam je car ubrzo pušten, zauzvrat prepustivši Seldžucima nekoliko graničnih utvrda te se obvezao na plaćanje simbolične svote idućih 50 godina.¹³ Budući da je careva varjaška garda bila potpuno uništена, Arslan mu je dao i seldžučku pratnju za povratak do prijestolnice. No za njegove su odsutnosti carevi neprijatelji predvođeni izdajnikom Dukom izvršili državni udar i proglašili Mihaela VII. Duku carem. Uslijedio je građanski rat u kojem je Roman zarobljen i oslijepljen od čega je ubrzo i umro.¹⁴ Tek su nakon Romanove smrti Seldžuci započeli napade na Anatoliju. Tako se poraz kod Manzikerta pretvorio u pravu katastrofu. Carstvo je bilo oslabljeno građanskim ratom te su Turci Seldžuci tijekom samo jednog desetljeća i praktički bez borbe postali potpuni gospodari cijelokupne Male Azije i

13 W. TREADGOLD, *A History of Byzantine State and Society*, 603.

14 G. OSTROGORSKI, *Povijest Bizanta*, 201.

na tom prostoru stvorili vlastitu državu – Rumski sultanat sa sjedištem u Nikeji.¹⁵ Gubitkom Male Azije nepovratno je uništen tematski sustav koji je stoljećima bio osnova bizantske vojne moći. Istovremeno su, nakon gubitka Italije, započeli normanski prodori na Balkan. Rasulo u Carstvu potrajalo je do 1081. kada na prijestolje dolazi Aleksije I. Komnen koji je nakon teških bitaka uspio stabilizirati stanje u državi. Uvidjevši da bizantska vojska nije u stanju obračunati se sa Seldžucima sama, Aleksije se 1095. obratio papi Urbanu II. za pomoć. Taj je poziv doveo do pokretanja prvoga križarskoga pohoda kojim je vraćen dio izgubljenog teritorija. Aleksijevi su nasljednici nastavili osvajanja, ali nakon poraza kod Miriokefala postalo je jasno da je Anatoliju nemoguće povratiti.¹⁶ Situacija se drastično pogoršala kada je 1204. križarska vojska predvođena interesima Venecije osvojila Konstantinopol. Iako su Bizantinci uspjeli vratiti prijestolnicu, Carstvo je postalo samo sjena nekadašnje moći izloženo dalnjim vanjskim upadima i građanskim ratovima dok 1453. Osmanlije nisu zauzeli Konstantinopol, čime je Bizantsko Carstvo zauvijek nestalo s karte svijeta.

15 Perzijske i arapske vojske stoljećima prije ograničavale su se samo na pljačkaške upade u bizantski teritorij nakon čega bi se povukle, ali za razliku od njih, Seldžuci su započeli plansko naseljavanje Anatolije. Budući da su bili nomadski stočarski narod, oni su u narednom stoljeću zauvijek promijenili agrikulturnu sliku regije što se može vidjeti i danas.

16 Tadašnji bizantski car Emanuel I. Komnen proglašio je poraz kod Miriokefala identičnim onom kod Manzikerta. Ostavši bez Anatolije, Bizant je bio prisiljen oslanjati se na skupu i nesigurnu plaćeničku vojsku koja je potkopavala obrambenu i ekonomsku moć Carstva što će i dovesti do njegova konačnog sloma.

Hana Žerić

GRADINE GRADA PULE

Pula je jedan od gradova koji se može pohvaliti tritisučljetnom tradicijom stanovanja na istom prostoru. Na obroncima sedam pulskih brežuljaka možemo pratiti život i prije rimskog razdoblja koje je Puli dalo današnji vizualni identitet. Još u doba paleolitika i neolitika tu su obitavali naši prethodnici. Veli Vrh, uvala Veruda i Šandalja¹ pružali su zaklon i smještaj tadašnjim lovcima sakupljačima, no ne znamo jesu li imala urbani karakter.

Nastanak prvih naselja na uzvisinama, poznatijih u starijoj literaturi kao castelieri, a danas poznatija kao gradine, povezan je s bakrenim i brončanim dobom. Otkriće obrade metala u mnogočemu je promijenilo način života u prapovijesti. Možemo prepostaviti da su se poznavanjem izrade i obrade oruđa i oružja izdvojili pojedini narodi koji su započeli naseljavanje Europe. Došljaci su donijeli novi način života, umjesto naselja na otvorenom naselili su vrhove brežuljaka koje su prvotno pripremili za stanovanje. Vrh brda bi se izravnao i zatim ogradio zaštitnim bedemima. Pri odabiru brežuljaka veliku važnost imali su njegov strateški položaj i blizina pitke vode. Jedino što nam pomaže da rasvijetlimo to daleko razdoblje su materijalni ostaci. Uz njihovu pomoć možemo prepostavljati kako je izgledao život na gradini. Prilozi u grobovima, keramika, posude, noževi, oružja ukazuju nam na stanovništvo koje je bilo skljono trgovini i vično ratovanju. Ostaci utvrđenih gradova opasani kiklopskim zidinama nerijetko s labirintskim ulazima, smješteni na strateškim točkama plovnih putova tihi su svjedoci toga burnog i dinamičnog vremena.

Pulska je luka sama po sebi bila primamljiva za naseljavanje što nam je i arheološki potvrđeno. Prapovijesne tragove života u gradu i okolici prepoznamo u konfiguraciji terena, topografskim nazivima te materijalnim ostacima. Ostatke gradinskih naselja nalazimo na mjestima koja čine prvi prsten oko luke: Monte Zaro, Monte Ghiro, Sv. Juraj, Brdina ili Monte Grosso i Muzil. Drugi, unutrašnji prsten čine: Gradina kod Vintijana, prapovijesno naselje na otoku Veruda, Kućine kod Vinkurana, Kaštelir kod Štinjana, Bradamante, Vernal i Šandalja. Ne možemo isključiti ni postojanje prapovijesnih naselja na uzvisini

¹ Značajan paleontološki i arheološki lokalitet koji dokazuje prisutnost čovjeka na ovim prostorima oko 850 000 – 750 000 god. pr. Kr

Munida, Karbuner, Veli Vrh, Monvidal i Bosco Rizzi koja također pružaju dobre uvjete za naseljavanje.²

Najznačajnija i najstarija gradina je Kaštel u samom centru Pule čija je datacija brončano i željezno doba. Izgled gradine potpuno je izmijenjen gradnjom mletačke utvrde u 17 st. i dalnjim razvitkom grada. Smatramo da je gradina bila gotovo pravilnog kruga s dva reda obrambenih zidina. Na Forumu, iza Dijaninog hrama, ispod pločnika nađeni su ostaci suhozida za koje možemo prepostaviti da su bili dio prapovijesnog naselja. Materijalni ostaci s kaštela kao što su keramičke posude, keramički kolutovi, keramički pršljenci ukazuju na kućne aktivnosti. Tako su, primjerice, keramički kolutovi služili kao oslonci za posude, a keramički utezi za preslice i tkalačke stanove. Komadi gline na kojima su ostaci šiblja i drva daju pretpostavku da su na taj način gradili kuće na obroncima gradine. Stanovnici pulskog Kaštela pokapali su svoje pokojnike u prapovijesnim grobovima na istočnim padinama gradine. S unutrašnje strane gradskih zidina bila je smještena nekropola s 450 grobova sa spaljenim ostacima pokojnika. Upravo iz nekropole erpimo najviše podataka o prapovijesnom naselju. Urne iz nekropole, kao i ostali materijalni ostaci danas se čuvaju u Arheološkom muzeju Istra.³

U samom centru grada nalazi se još jedna gradina, južno od Kaštela i izvan starog grada, pod imenom Monte Zaro. Prema keramičkom materijalu i paljevinskim grobovima pretpostavljamo da je Monte Zaro gradina iz željeznog doba. Nažalost, prapovijesno naselje potpuno je devastirano kontinuiranom gradnjom od rimskog doba pa sve do danas.⁴

S druge strane pulskog zaljeva nalaze se dvije susjedne gradine koje također pripadaju prvom prstenu utvrda.

Prva uzvisina, Monte Ghiro, na dnu duboke pulske luke svojim položajem upućuje na naseljenost od najranijih vremena. Na naseljavanje je, uz dobar strateški položaj, utjecao i nekadašnji tok vode koji je tekao istočnim podnožjem brda. Danas se na ovom mjestu nalazi gradsko groblje zbog čega je mjesto devastirano. Nasuprot Monte Ghiru nalazi se gradina Sv. Juraj na kojoj su nađena dva ulomka prapovijesnih posuda. Za vrijeme Austro-Ugarske tu je izgrađena utvrda.

Uzvisina Brdina, zvana još i Monte Grosso, na kojoj se također nalazi austro-ugarska utvrda, gradina je smještena na sjevernom rtu pulskog zaljeva koja je služila kao osmatračnica s čijeg se položaja nadgledao ulazak u luku. Prilikom

2 Klara BURŠIĆ –MATIJAŠIĆ, *Luka Pula u prapovijesno i rimsко doba, Iz povijesti Pulske luke*, Pula 2006., 16.

3 Klara BURŠIĆ–MATIJAŠIĆ, *Gradine Istre, Povijest prije povijesti*, Pula, 2007., 92.–95.

4 *Isto*, 96.

izgradnje vojne utvrde pronađena je ostava brončanodobnih predmeta tako da samu gradinu datiramo kao brončanodobnu.⁵

Zadnja utvrda koja zatvara prvi krug prstena danas je vojna zona Muzil. Zbog toga danas nije moguć posjet tom terenu, no budući da je na uzvišenju u 19. stoljeću izgrađena austrijska utvrda, smatramo da je vojni značaj tog položaja mogao biti važan i za gradinu.

U drugom prstenu utvrda nalazi se impozantna gradina koja je danas ujedno i naselje Vintijan. U dnu dubokog zaljeva Veruda, u blizini neolitskog nalazišta prapovijesnom gradinskom naselju s dva vijenca zidina i posebno utvrđenim ulazom danas prijeti nova gradnja koja ga okružuje. Nalazište je pošumljeno brdo zaravnjenoga središnjeg platoa koji je recentnim suhozidom podijeljen u dva jednaka dijela. Glavni plato je okruglog oblika koji je, smatra se, bio okružen suhozidom visine preko 6 metara. U prvoj fazi izgradnje naselje je imalo gotovo pravilni kružni oblik, a oko središnjeg platoa nalazila se prostrana terasa koja je također bila okružena bedemom. Glavni ulaz u gradinu nalazio se s istočne strane odakle je bio najlakši pristup, ali i najbolje branjen. Na gradini su se osamdesetih godina nalazili i okomito usađeni kameni stupovi koje povezujemo s obrambenim sustavom naselja. U samom naselju nađena je prapovijesna keramika i koštani materijali koji nam svjedoče o dataciji ove gradine. Oblicima i ukrasnom keramikom možemo datirati da je Vintijan srednje i kasno brončanodobna gradina. Također, nađeni su i grobovi od kamenih ploča ukopani u zemlju bez priloga što također svjedoči o starosti Vintijana.

Brončanodobna je i susjedna gradina Kućine koja se nalazi iznad južnog ruba Rimskog kamenoloma preko puta Vintijana. Prostor prapovijesnog naselja označavaju ulomci brončanodobne keramike te ostaci niskih zidova. Danas je središnji plato, kao i cijeli prostor ispresjecan gromačama i nasipima, a vidljivi su također i ostaci rimske keramike jer se na ovom prostoru nalazila i *villa rustica*, a kasnije i srednjovjekovno naselje.⁶

Na zapadnom rubu plodne ravnice nalazi se dominantna uzvisina Šandalja. Nažalost, vrlo vrijedno nalazište uništila je izgradnje vojne utvrde 1877. godine. Jugoistočno od utvrde radom kamenoloma pronađeni su brončanodobni grobovi s pokojnicima u zgrčenom položaju. Nalazište je vrlo kompleksnog karaktera s materijalnim ostacima postojanja čovjeka od najranijeg paleolitika pa sve do ranoga srednjeg vijeka. Na brončanodobnoj i željeznodobnoj gradini nađeni su još i ulomci prapovijesnih lonaca koji se čuvaju u muzeju.

Otok Veruda, danas poznatiji kao Fratarski, također je bilo naselje koje je pripadalo drugom prstenu utvrda i vjerojatno je služilo kao osmatračnica koja

5 Isto, 122.

6 Isto, 97.–98.

je čuvala ulaz u zaljev. Danas je nemoguće raspoznati gradinske karakteristike, ali na samom nalazištu nađeno je više ulomaka brončanodobne prapovijesne keramike koji su pohranjeni u Arheološkom muzeju.⁷

Kaštelir u Štinjanu zadnja je gradina kojom zatvaramo prsten utvrda oko Pule. Nalazi se južno od ceste Veli Vrh – Fažana i danas je vojna zona. Sama gradina devastirana je zbog izgradnje vojne utvrde i još uvijek nisu poznati materijalni ostaci koji bi nam mogli pomoći u rasvjetljavanju pitanja oko vjerodostojnosti gradine.

Pulske gradine danas su predmet različitih rasprava. Iako nam je mnogo toga razjašnjeno materijalnim ostacima još uvijek se ne znaju neki važni odgovori. Primjerice, kako i zašto je život na nekim gradinama u brončano doba prestao dok se na drugima nastavio u željezno doba pa čak i kontinuirano do srednjeg vijeka? Neke gradine su hipotetičke (Sv. Juraj, Bosca Rizza, Stoj) što bi značilo da iako imaju konfiguraciju terena koja bi mogla biti gradina još uvijek nema materijalnih dokaza. Pitanje jesu li i to bila naseljena područja ili samo osmatračnice te sva ostala pitanja još uvijek čekaju svoj odgovor.

Možemo zaključiti da je izgradnjom gradina udaren temelj, kako vojnom tako i urbanom graditeljstvu, budući da na većini položaja gdje je nekad prapovijesni stanovnik boravio i živio i danas buja život.

⁷ *Isto*, 100.

Toni Morić

SVETI MAURO

Već je u drugom stoljeću kršćanstvo dopiralo u Poreč, Pulu, Rovinj, Umag i Novigrad. Kršćanstvo je dolazilo iz Rima, a širilo se preko trgovaca, činovnika, vojnika i različitih vjerovjesnika. Kada bi u nekom gradu porastao broj kršćana, oblikovala bi se općina. U većim je mjestima predsjedao biskup, a u manjima arhiđakon. Uz biskupa je bio tu i ostali kler: svećenici, đakoni, lektori i ostali. Rimski su carevi¹ progonili kršćane, a u prvom redu službenike crkve. Oni koji su pritom izgubili život dobili su naslov mučenika.²

U Poreču je u 3. stoljeću postojala crkvena zajednica na čijem je čelu bio biskup Mavro (Maurus), a uz njega su u Poreču bili i ostali službenici crkve: đakoni, lektori, akoliti.³

Porečka se biskupija smatra najstarijom i prvom u Istri. Biskupija se na početku poklapala s porečkim agerom koji se od mora protezao u unutrašnjost između Mirne i Lima obuhvativši Motovun, Pazin i Žminj.⁴

Spomandan sv. Maura je 21. studenog. U srednjem je vijeku, budući da nisu znali za mučeničke spomen-kapele na ranokršćanskem groblju i ploču koja je otkrivena tek 1847., došlo do toga da se zaboravilo da su sv. Mauro i ostali mučenici ljudi domaće crkve pa su sv. Maura slavili kao svetog monaha, mučenika iz Afrike, čiji je spomandan 22. studenog.⁵

Pasija sv. Maura Afričkog

Sv. Mauro je rođen u prvoj polovici ili oko sredine 3. stoljeća kao dijete kršćanskih roditelja. Bio je redovnik te se uputio iz Afrike hodočastiti u Rim na grobove apostolskih prvaka gdje je od rimskih pretorijanaca nukan da posveti žrtvu caru. U to je doba vladao Numerijan, a Mauro nije želio predstavljati žrtve nikome osim jedinomu Bogu te je u svojoj ustrajnosti mučen i ubijen odsijecanjem glave. Njegova je rodbina došla po njega i nastojala ga brodom odvesti u rodni kraj. Pretorijanci su otkrili nakanu njegove obitelji i brzo su ih sustigli. Bogato

1 Počevši od Nerona pa do Dioklecijana

2 Dragutin NEŽIĆ, *Iz istarske crkvene povijesti*, Pazin 2000., 151.

3 Na ist. mj.

4 Marijan BARTOLIVIĆ, *Ivan GRAH, Crkva u Istri : osobe, mjesta i drugi podaci porečke i pulske biskupije*, Pazin, 1999., 21.

5 D. NEŽIĆ, *n. dj.*, 151.

ukrašeni kameni sarkofag u kojem je bilo smješteno Maurovo tijelo okružen je snopljem i zapaljena je vatra koja je sve trebala uništiti i povući na morsko dno. Kristovom se intervencijom požar ugasio, a sačuvano tijelo sv. Maura u sarkofagu doplovilo je, govore jedne pasije, u Istru, a druge, u luku spasa (Parentium), a čitav niz identičnih, u Gallipoli, Fondi Lovello i Fleury-sur-Loire.⁶

Dokazi da je sv. Mauro domaći mučenik

Sv. Mauro podnio je mučeničku smrt u Poreču za vrijeme Decijeva progonstva (249. – 251.) kako zaključuje dr. Šonje ili za Valerijanova (253. – 260.) ili Dioklecijanova (284. – 305.) kako misle drugi znanstvenici na temelju proučavanja arheoloških nalaza i hagiografskih svjedočanstava.⁷

M. Baldini ističe da je Ante Šonje po numizmatičkim nalazima ispod mozaika prvobitne crkve koja se nalazila u rimskoj privatnoj kući, kao i zbog drugih razloga, pretpostavio martirij sv. Maura u vrijeme Decija (249. – 251.). Drugi nisu prihvatali ovu tezu iz razloga što je, čini se, uz Maura stradala čitava porečka kršćanska općina, a to je bilo uobičajeno za vrijeme Valerijanovih progonstava te su smjestili njegovo mučeništvo i mučeništvo subraće za cara Valerijana (253. – 269.) ponekad precizirajući kasne pedesete kao konkretnije vrijeme za te događaje.

Određeni broj stručnjaka navodi mogućnost da se martirij sv. Maura dogodio za Dioklecijana (284. – 305.) što ipak više odgovara jednom drugom sv. Mauru, vojniku mučenom 303. u Rimu za Maksimilijana. No Numerijan, koji se spominje u pasiji sv. Maura Afričkog, gotovo da nije imao vlasti u zapadnom dijelu Carstva te se umjesto njegova imena nameće ono Dioklecijana.⁸

Kada je došlo do otkrića natpisa sa sarkofaga sv. Maura u oltaru svetišta Eufrazijeve bazilike 1847. Godine, postaje sasvim jasno da se radi o lokalnom mučeniku. Kako navodi M. Baldini, potpuno je jasno, promatraljući godove sv. Maura porečkog koji se slavi 21. 11., da nije identičan svetkovini sv. Maura Afričkog koji se uvijek slavlja 22. 11. Ipak, neki autori pokušavaju dokazati da se zapravo radi o istoj osobi. Pasije su u martiriju preuzele rimske mjesto događaja dodajući posebno u hrvatsko-glagoljskim primjerima češće Bizant kao grad iz kojeg isplavljava lađa te legenda o pasiji po čitavom nizu drugih elemenata odgovara istarskim i vanistarskim tekstovima koji su nastali u srednjem vijeku opisujući mučeništva. Drugi su primjeri pokušavali Maurovo afričko porijeklo tumačiti tako što je to kraj iz kojega u drugom i trećem stoljeću potječe ponajveći

6 Drago ORLIĆ, *POVRATAK = Ritorno : 1354-1934-2004*, Poreč 2004., 11.

7 M. BARTOLOVIĆ, *I. GRAH, Crkva u Istri*, 21.

8 D. ORLIĆ, *n. dj.*, 12.

broj kršćana u čitavom carstvu izvan Rima, a inače je bilo uobičajeno da se tamnoputi ljudi nalaze u svim dijelovima Carstva. Sam naziv Mavrus čest je među nadimcima koji označavaju porijeklo, ali i inače u osobnim imenima.

Postoji tako mogućnost da se značenje Maurova imena kao crn, vran, moro, vezuje uz Afriku. U Istri tradicionalno postoji čitav niz naselja u kojima obitavaju Moralci što dolazi od Mauro, a ti nešto tamnoputnici ljudi često su osnivali sela od kojih se većina zove Vranići, Afrići i sl. Imena u značenju moro, crn, ali i po svetom Moru (Mauru), bila su veoma raširena ne samo u sjevernojadranskom luku, već i u zaleđu.⁹

Mozaik u Eufrazijevoj bazilici

Postoji, međutim, čitava serija podataka po kojima se sv. Mauro sa sigurnošću može smatrati domaćim svecem po životu, mučeništvu te kultu i relikvijama koje od prvih vremena imaju svoje mjesto u Poreču. Glavni je dokaz nazočnosti sv. Maura tzv. Maurov oratorij, danas vidljiv kao niz arheoloških ostataka od kojih je najzanimljiviji podni mozaik prve javne bazilike koju se nastoji datirati od sredine četvrtog do samoga kraja stoljeća. Ona je sagrađena nad rimskom kućom u koju se ulazilo kroz jedan od *karda*, antičkih porečkih ulica. Ta je rimska kuća u najudaljenijim odajama od ulaza imala spominjanu kućnu crkvu gdje su u ranijem mozaiku tijekom sredine 3. st. (ili po nekim autorima kasnije), izvedene dvije ribe od kojih se do danas sačuvala jedna.¹⁰

9 *Isto*, 13. – 15.

10 *Isto*, 15. – 16.

Sv. Mauro u Poreču i Rimu

U staroj rimskoj kronici o papama, *Liber pontificalis*, stoji da je papa Ivan IV. dao po opatu Martinu 641. donijeti u Rim relikvije mučenika iz Dalmacije i Istre, a među njima su bile i relikvije sv. Maura. Neko je vrijeme postojalo pitanje kako su mogle kosti sv. Maura biti u Rimu i u Poreču. Sve se razjasnilo 1962. kad je papa Ivan XXIII. dopustio otvaranje sarkofaga s moćima dalmatinskih i istarskih mučenika koji se nalazio u oltaru kapele sv. Venancijana kod krstionice Lateranske bazilike u Rimu. Lako se moglo zaključiti da su 641. Porečani uputili po opatu Martinu u Rim samo manje relikvije te je tijelo sv. Maura moglo postojati i u Rimu i u Poreču.¹¹

Krađa i povratak relikvija

Porečani su posjedovali Maurove svete kosti od početka 4. st. do 1354. kad su ih Đenovljani oteli kao ratni pljen. U ratu između Venecije i Genove, zapovjednik đenoveške mornarice Paganus Auria (D’Oria) je 19. kolovoza 1354. sa svojom četom prodro u Poreč. Porobili su ga, palili i vrijednosti su odvezli svojim lađama. Tom su prigodom i svete kosti Maura i Eleuterija odvezli u Genovu. Čuvali su ih u opatskoj crkvi Sv. Mateja. Svetе kosti dragovoljno su vraćene u Poreč tek 1934. godine.¹²

Je li sv. Mauro rođen u Poreču, to je veoma teško tvrditi, no bio je Porečanin, i to biskup u 3. st. koji je mučen zajedno s članovima svoje kršćanske općine od kojih je barem jedan bio klerik.¹³ Danas se sv. Mauro slavi 21. studenog i isključivo za vrijeme trajanja svečane mise koju predvodi biskup i neposredno nakon nje vjernici mogu vidjeti kosti porečkog mučenika koje se čuvaju u srebrenoj škrinjici.

11 D. NEŽIĆ, *Iz istarske crkvene povijesti*, 152.

12 Isto, 169.

13 D. ORLIĆ, *n. dj.*, 21.

Andrea Vlačić

GOTIKA I GOTIČKA CRKVA SVETOG NIKOLE U PAZINU

Za gotiku možemo reći kako je to umjetničko razdoblje koje je trajalo negdje oko tri stotine godina. Ona se odnosi na doba kasnoga srednjega vijeka, tj. tijekom 13. i 14. stoljeća. Javlja se u Francuskoj i to sredinom 12. stoljeća. U graditeljstvu je izraženija u mletačkom dijelu Istre, a u slikarstvu i kiparstvu na cijelom poluostrvu.¹ Gotika se do kraja 14. stoljeća razvila u umjetnički smjer koji je poznat pod nazivom međunarodni stil ili internacionalna gotika. Gotička umjetnost je, osim u arhitekturi, najprisutnija u skulpturi, vitrajima, freskama, štafelajnom slikarstvu i u iluminiranim rukopisima. Vitraj² je prozor koji se sastoji od komada obojenih stakala koji su povezani olovnim okvirima. Freska je tehnika slikanja na zidu.³ Ona se po svježem sloju žbuke slika bojama koje se rastapaju u vodi.

Arhitektura

Gotička arhitektura teži visini, prozračnim formama i nedokučivom prostoru. Arhitektonski elementi poput rebrastoga križnoga svoda, preolmljenih lukova i snažnih kontrafora naglašavaju visinu građevina. Važnu ulogu u gotičkom prostoru imaju visoki prozori koji imaju ulogu da prostor crkve ispune svjetlošću. Rana gotika obuhvaća razdoblje 12. i početak 13. stoljeća. Obilježena je jasnoćom, čistoćom i disciplinom arhitektonskih okvira. U zreloj gotici dolazi do dominacije skulpture u odnosu prema arhitekturi. Kasna gotika nam donosi gubitak ravnoteže u odnosu konstrukcije i dekoracije. Ona je obilježena pretrpanošću ukrasima te se pojavljuju ukrasi u obliku plamena, cvjetova i sl. Što se tiče gotike u Istri, gotički graditeljski oblici javljaju se na monumentalnoj franjevačkoj crkvi u Puli.⁴ Komunalna palača⁵ u Puli također je imala značajke rane gotike. Gotovo svi gradovi mletačke Istre imali su obrambeni sustav visokih zidova koji su bili ojačani četvrtastim kulama. Što se gradskih kuća tiče, one su u 15. stoljeću izgrađene s urešenim pročeljima, i to po venecijanskim uzorima. Među značajnijim gotičkim crkvama bila je crkva sv. Nikole u Pazinu. Ona je dobila

1 "Gotika", *Istarska enciklopedija*, Zagreb 2005, 271.

2 Jadranka DAMJANOV, *Likovna umjetnost*, Zagreb 1991, 21.

3 *Isto*, 20.

4 *Isto*, 271.

5 Na ist. mj.

novo svetište te prostranu apsidu koja je bila presvođena zvjezdastim svodom s jakim rebrima.

Skulptura

Najvažnija klasična gotička umjetnost bila je prisutna na skulpturama koje su ukrašavale zidove katedrala. Skulptura se tijekom gotike oslobođa iz arhitektonskog okvira i dobiva sve veći značaj. Crkvena skulptura najčešće prikazuje tri glavna motiva: svakidašnji, moralni i misaoni život. Kiparski su motivi gotike prvenstveno ograničeni na crkvenu skulpturu s religijskim i moralizatorskim prizorima.

Slikarstvo

Obilježeno je isprva sporim razvojem. Ono se svodilo na umjetnost vitraja koja je potisnula prijašnje iluminacije samostanskih rukopisa. Preokret u slikarstvu donosi talijanski umjetnik Giotto di Bondone. Njegovo slikarstvo označava prekid s dotadašnjom ptičjom i obrnutom perspektivom, a također uvodi i novu narativnost u vjerske prizore.

Sveti Nikola u Pazinu

Najbolji je primjer gotike u Istri župna crkva sv. Nikole u Pazinu. Ona se spominje od 1266. Godine.⁶ Pazin je u to vrijeme bio jedan od posjeda koje su porečki biskupi imali u unutrašnjosti poluotoka, a kaštel je imao bitnu ulogu u njihovoj obrani. Pazin se spominje u ispravi cara Otona II.⁷ koja je izdana u Veroni 7. lipnja 983. godine na osnovi koje kaštel dolazi u posjed Porečke biskupije.

Crkva je podignuta kao jednostavna romanička građevina s preslicom za zvona. O tome nam svjedoči latinski natpis⁸ na glavnem pročelju gdje se također može vidjeti najstariji grb Pazina. Crkva je u prošlosti bila nadređena župama Porečke biskupije na području habsburške Istre. Prije izgradnje te crkve postojala je manja u kaštelu koja je bila dovoljna za potrebe stanovništva. Međutim, od nje su nam ostali samo zapisi u ispravama i nekoliko kamenih fragmenata. Smatra se kako je ta crkvica postala pretjesna pa je odlučeno da se izgradi nova. Lokacija za izgradnju nove crkve bila je zemljiste udaljeno od tadašnjega Pazina oko kaštela i jame. Prvobitna župna crkva bila je mala, jednostavna, jednobrodna građevina oko koje

6 "Pazin", *Istarska enciklopedija*, Zagreb 2005, 573.-576.

7 www.mvpei.hr/MVP.asp?pcpid=114, 16. 3. 2008.

8 www.pazin.hr/index.php?id=72,0,0,1,0,0, 16. 3. 2008.

Pročelje crkve Svetog Nikole

se prostiralo groblje za pripadnike pazinske župe. Crkva je s vremenom proširivana te obogaćivana vrijednim umjetničkim inventarom. Najstariji dio arhitektonski karakterističnih svojstava je apsida iz 1441. godine, nadsvođena mrežastim svodom i od broda odvojena šiljato završenim trijumfalnim lukom. Po grafičkom prikazu Pazina objavljenom 1679. godine može se zaključiti da brod nije bio nadsvođen jer mu je krovni niže nego na apsidi te da je u pročelju imala toranj s desne strane. Takva se svodna konstrukcija ranije nije mogla vidjeti pa je u ono doba predstavljala pravi građevinski pothvat. Ta će se novost u crkvenoj arhitekturi iz Pazina proširiti cijelom Istrom te će ostati tu do kraja 16. stoljeća. Slobodna su polja unutar kamenih rebara oko 30 godina stajala prazna i neoslikana. Upravo je zbog toga svod djelovao nedovršenim. Međutim, vještog majstora koji bi oslikao plohe različitih i komplikiranih oblika nije bilo lako pronaći. Oko 1470. godine na zidovima i svodu svetišta naslikane su zidne slike velike likovne vrijednosti. Nacrtao ih je nepoznati južnotirolski slikar iz kruga Jakoba Suntera (Leonard iz Brixena). On je u svom svetištu naslikao jedan od najvažnijih ciklusa istarskoga kasnogotičkoga zidnog slikarstva. Na svodu je ciklus "Stvaranja svijeta" i borba anđela, a u središnjem polju lik sv. Mihovila. Velika je kompozicija raspeća zaklonjena baroknim oltarom. Za neke su kompozicije na zidovima iskorišteni ostaci

izdanja “Biblie pauperum”⁹ (knjiga ilustracija u drvorezu) iz 15. stoljeća. Na zidove crkve uzidana su dva reljefna epitafa obitelji Mascon. Takva župna crkva, još uvijek jednobrodna s naglašenim poligonalnim svetištem i malim zvonikom iznad ulaza, dočekala je sredinu 17. stoljeća, tj. doba barokizacije.

Godine 1659. crkvenoj su lađi pridodane bočne kapele koje su u velikoj baroknoj rekonstrukciji 1765. spojene u bočne brodove. Kada se kaže da crkva ima donatorske kapele¹⁰ (kapele koje su izgrađene sredstvima pojedinaca), to više kazuje o povijesti gradnje i namjeni nego o samoj arhitekturi. Donatorske kapele mogu biti istodobne s izgradnjom crkve ili kasnije prigradađene. One nisu pouzdan oslonac u određivanju arhitektonskih svojstava. U župnoj crkvi sv. Nikole u Pazinu donatorske su kapele tako uključene u arhitektonsku cjelinu kojoj pripadaju tako da bitno određuju njezina temeljna svojstva. Što se tiče prigradnje kapela, prve su dvije do svetišta bile izgrađene 1635. i 1637. godine¹¹. Na zaglavnim kamenovima sve četiri uz godine imaju uklesane natpise cijelom dužinom nadvoja koji spominju posvete i donatore kapela.

Župljani Pazina su bili potaknuti pićanskom katedralom pa su odmah pregradili svoju crkvu sv. Nikole. Radove na crkvi završili su 1764. Godine.¹² Brod su oblikovali jednako kao i u pićanskoj katedrali. Međutim, u zidnoj su plastici provedena još jača sažimanja. Bočne kapele su nadsvodene bačvasto, nemaju odsječene kutove pa se stupci ne sužuju konusno. Za vrijeme pregradnje kapele su povezane tako da su im pregradni zidovi probijeni velikim otvorima te je dograđen još jedan par. Zadržani su kameni okviri otvora kapela prema brodu. Nije uklonjena ni stuba kojom su povišene od broda. Ostale su osvijetljene kroz stare razmaknute prozore između kojih su oltari.

Crkva je opremljena vrsnim mramornim oltarima. Početkom 18. stoljeća izgrađen je novi glavni oltar. Oltar sv. Nikole pripisuje se Pasqualu Lazzariniju, a oltar Ružarice A. Michelazziju.¹³ Sakristijski ormar s figuralnom intarzijom potječe iz 18. stoljeća. Orgulje su također vrijedan inventar iz 1780. godine, a djelo su poznatoga graditelja Gaetana Callida. Od crkvenog srebra ističu se gotička pokaznica i renesansni ophodni križ. Zvonik kraj crkve izgrađen je 1705. godine.¹⁴ Pazinski zvonik tipološki pripada skupini istarskih zvonika koji su izgrađeni po uzoru na zvonik u Aquileji. Prolaz u njegovom podnožju svjedoči o vremenu kada je prostor oko crkve bio ograđen kamenim zidom.

9 “Pazin”, *Istarska enciklopedija*, Zagreb 2005, 573.-576.

10 Vladimir MARKOVIĆ, *Crkve 17. i 18. st. u Istri – tipologija i stil*, Zagreb 2004, 20.

11 *Isto*, 24.

12 *Isto*, 62.

13 www.pazin.hr/index.php?id=72,0,0,1,0,0, 16. 3. 2008.

14 www.istra.com/pazin/cro/pov01-3.html, 16. 3. 2008.

Alen Drandić

ISTARSKA NARODNA NOŠNJA

Vrijedan su prilog rekonstrukciji i prezentaciji tradicijske kulture crteži i tekst o istarskoj narodnoj nošnji Mihe Orlića. Zahvaljujući svojem sveobuhvatnom prikazu muške i ženske narodne nošnje ovaj tekst može biti podloga za njezinu rekonstrukciju.¹ Daleke 1966. god. napisana je doktorska disertacija o ženskoj narodnoj nošnji, a prema opisima koji se nalaze u njoj mogu se izraditi vjerne kopije (teža dostupnost rada). Kada se usporede nošnje iz muzeja te podaci iz literature, može se ustanoviti da Orlićeva nošnja pripada tipu nošnje jugoistočne Istre (najznačajniji elementi Raklja i Medulina), no takva je nošnja u većini sastavnih dijelova prije stotinjak godina zaista i postojala u gotovo cijeloj Istri.

Narodne su se nošnje Raklja i Medulina također razlikovale kod ukrašavanja vezovima. Razlike među nošnjama manje su se uočavale u šarenom vezu na *modrni*, a više u bijelom vezu na košulji i *facolu* te u ukrasu ostvarenom pletenjem na ženskim čarapama. Nedostatak nošnji neće predstavljati to što se više neće čitava modrna ukrašavati ručnim vezom, već se može ukrasiti strojnim vezenjem ili pak prišivanjem napravljene tvorničke čipke ili vrpce. Zbog teškoće nalaženja i nepogodnosti odgovarajućeg sukna kao zamjenu se može koristiti tamno-smeđi kamgarn ili sroдno tkanje, ali ne pretanko.² Za izradu košulja umjesto konoplje i lana dozvoljeno je uzeti bijelo tvorničko pamučno platno. Zbog raznih varijanti (širina) i kombinacija (boja) trebalo je odabiru pojasa-kanice dati veliku pažnju. Na području Labinštine bile su samo jednobojne kanice: mlađe osobe nosile su svjetlocrvene, a starije osobe tamnije, dok su boje kanica na području Ćićarije i zapadne Istre svjetlozelene i tamnozelene.³

Za opremu folklornih skupina tri predmeta iz ženske narodne nošnje koje je uključio Orlić nisu neophodna, a to su *čerma*, opanci i *traversa*. Čermu su zimi nosile starije žene, ali kod plesanja nije ju se nosilo. Opanci za folklorne skupine nisu obavezni jer su izašli iz uporabe – imućnija sela su ih napustila prije otprilike 150 – 200 godina, dok su ih siromašniji seljani nosili svakodnevno, a za svetkovine i plesove imali su cipele. Posljednji neophodni dio je traversa, često je rađena od tvorničkog platna različitih vrsta i boja. U početku je traversa bila uska, rađena (šivana) je od polovice tkanine da bi krajem devetnaestoga stoljeća

1 Josip MILIČEVIĆ, „*Istarska narodna nošnja po Orliću 2*”, *Jurina i Franina*, sv. 54, god. 1993., 62.

2 Kamgarn – češljana tkanina od vune

3 ISTI, n. dj., 63.

postala šira – najčešće ju se nalazi jednobojnu ili s malim uzorkom cvjetića ili točkica. Prema podacima se traverša počela nositi polovicom devetnaestoga stoljeća, ali nalaze se opisi koji pokazuju da nije uvedena u svim mjestima ni početkom dvadesetog stoljeća. Može se naići na podatke koji kažu da ako su folklorne skupine koristile traveršu, kanica (pojas) im nije bila potrebna, i obrnuto. Sastavni dio nošnje bio je nakit, te su se prije nosile ogrlice od crvenog koralja i zlatni lančići s različitim zlatnim privjescima te više tipova zlatnih naušnica; za folklorne skupine dolazi u obzir samo imitacija tog nakita pa uz pomoć originala treba naći adekvatnu zamjenu.⁴

Za izradu muške narodne nošnje potrebno je naći adekvatan materijal. Košulja se izrađuje od tvorničkoga bijelog pamučnog platna, a prsluk i kapa od smeđeg ili mrkog kamgarna. Hlače su izrađivane od istog materijala, ali uz smeđe i mrke ima i bijelih. Za izradu *jakete* bilo je potrebno sukno (ne koristi se za plesanje); čarape bi morale uvijek biti bijele (dopuštena je tvornička izrada), a cipele su niske i crne boje. Dječja narodna nošnja izrađuje se po prihvaćenoj praksi, tj. izrađuje se umanjena muška nošnja.

Dijelovi muške narodne nošnje su: *brnaveke* (*brnavreke, brageše*), *kašulja* (košulja, *stomanja*), *krožat* (krožet), *klabuk* (klabuk, klabu-čić), *bicve* (*holjevi*), *pastoli* (*postoli, panki, cavati, gumarice*), *cokuli* (*drivenjaki*), *jaketa* i *kapot*.⁵

Dijelovi ženske narodne nošnje su: *modrna*, *modrna na kline*, *kašulja* (*stomanja*), *facol*, *traverša* (*traveša, travesa, trversa*), *kanica* (pas), *bicve* (čarape, *holjevi*), *pastoli* (cipele), *panki* (*opanki*), *čerma* (*ječerma*), ukrasni *facol*, ukrasni *facolić*, *pumparice* (*mudanti, budanti*).⁶

Modrna /”Handiwork”

Eruptivno djelovanje Čakavskog sabora početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća razbudilo je istarsko zavičajno biće, potaknuti njime ljudi su u svakodnevni govor opet vratili narodne instrumente, ples i domaći *kanat* (pjесму).⁷ Moglo se vidjeti mnogo mladih u nošnjama za vrijeme seoskih zabava, za održavanja sajmova, ali i za državnih i drugih blagdana. Još prije početka Drugog svjetskog rata nadaleko poznati *meštari* (majstori) iz Žminjštine i Cerštine, a bilo ih je i u Šainima i Premanturi, svi su oni masovno prestali proizvoditi narodnu nošnju.

4 ISTI, *n. dj.*, 64.

5 Vidi detaljnije za svaki dio nošnje u: *Jurina i Franina*, sv. 54, 65.–67.

6 Vidi detaljnije za svaki dio nošnje u: *Jurina i Franina*, sv. 53, 44.–47.

7 Aldo KLIMAN, “*Modrna /”Handiwork”*”, *Jurina i Franina*, sv. 53, god. 1993., 42.

Da bi se sačuvao ovaj dio tradicionalnog života barem kroz folklorne aktivnosti mnogi su posegnuli za škrinjama svojih djedova i baka gdje se još može naći poneki komad muške, ženske i dječje narodne nošnje. Nažalost, slika nije bila baš bajna, nova odjeća istiskivala je onu seosku – zato su upravo sačuvane nošnje ili njihovi dijelovi estetski dragulji od kojih su poneki stariji preko sto godina; poput onih od obitelji Fabac iz Juršići. Višegodišnjim istraživanjima suradnici etnografskog muzeja u Pazinu Josip Miličević i Zlatko Mileustić pronašli su niz reprezentativnih primjera koji nedvojbeno pokazuju umijeće starih izrađivača odjevnih predmeta i drugih rukotvorina koje uz njih idu. Zbog mijenjanja društvenog i gospodarskog načina života uporaba je narodne nošnje nažalost među prvima izgubila bitku s “novom modom”. No unatoč tome znalo se sašiti poneku nošnju što je bilo više iz tradicionalnih i sentimentalnih razloga nego iz praktičnih razloga. No, kao da se dogodilo čudo; potreba za nošnjom postaje velika – razlog tomu je postojanje sve većeg broja folklornih društava koja svoju garderobu ne uspijevaju upotpunjavati tako da skupljaju nošnje po terenu – postojala su dva razloga: nije ih bilo dovoljno, ali ih ni ljudi više nisu htjeli otuđivati.

Tada stvar u svoje ruke uzima jedan od zaslužnih promicatelja istarskog folklora – Miho Orlić te se posvećuje izradi nošnji. Od daleke 1972. pa do danas izradio je preko šezdeset kompleta jedne i druge nošnje (muške i ženske) što nedvojbeno pokazuje da je danas možda jedini istinski nastavljač tog zanata koji prodom suvremene civilizacije naglo izumire.⁸ Vođen više intuicijom narodnog čovjeka, nego što je imao stručno znanje etnologa, začeprkao je po povijesti istarske narodne nošnje. Zbog svoje želje da se dočepa istinskih tragova izvornosti obišao je mnoga sela i zaselaka u Istri – na taj je način otkrivao “sjaj baštine”, uspoređivao je sličnosti i razlike, raspitivao se o svakom, naizgled beznačajnom detalju kako bi ta iskustva što autentičnije prenio na izradu narodne nošnje usprkos vremenu.⁹

Zbog praktičnih razloga Orlić se u izradi narodne nošnje nije mogao posvetiti detaljima – to su činili stari majstori ili seoske švalje, brižne *none* i *matere* radeći odjeću za svoje kćeri i unuke ručno, danima i noćima, *punat* po *punat* (šav po šav). Prema podacima, ponekad je te ukrasne detalje s koncima jako dugo izradivalo više osoba, a *piturivali* (farbali) su se u Veneciji. No za potrebe onih koji bi željeli sašiti istarsku narodnu nošnju na istarski način, za potrebe folklora ili nekih narodnih svečanosti, vrlo korisne i instruktivne bit će Orlićeve stručne upute s crtežima.

⁸ ISTI, *n. dj.*, 43.

⁹ ISTI, *n. dj.*, 43.

Ursula Rabar

500 GODINA ROĐENJA MARINA DRŽIĆA

Jednom je slavni dubrovački komediograf Marin Držić rekao da je život pun iznenađenja, »pa otud u njemu tolika važnost nestale fortune, zaoštreni sukobi među osobama u antagonističkom odnosu i životnost društveno vrlo konkretnizirane komike njegova teatra, po čemu nam se Držić čini superioran gotovo svim komediografima svog stoljeća.«¹

Marin Držić, nećak također poznatog Đore Držića, rođen je 1508. godine u Dubrovniku u jednoj trgovackoj obitelji koja je imala mnogo djece. »Sama godina njegova rođenja nije osnovana na dokumentima koji bi nju izravno bilježili, već je izvedena pomoću godina rođenja njegove braće Nika, Vice, Vlaha i Ivana.«² O njegovu osnovnom obrazovanju nema podataka. Najstariji dokumenti o Držiću povezani su s njegovim imenovanjem 1526. godine na mjesto jednog od dvojice rektora crkve Svih Svetih (zvane Domino) u Dubrovniku. Pretpostavlja se da je morao biti punoljetan da bi preuzeo rektorat i posjede bolesnog strica Andrije koji je malo nakon toga i umro. Dakle, do travnja 1526. godine Marin je imao 18 godina. Nigdje u biografskim podacima koji se mogu pronaći nema čvrste točke koja bi nas približila ovom književniku. Mnogi su naši povjesničari s vremena na vrijeme predbacivali Marinu to što se nije bavio »ozbilnjim i napornijim« radom. Pod tim terminima podrazumijevaju trgovinu, a ne književnost. Postoji određena doza ispravnosti u toj tvrdnji, da se on bavio ozbiljnijim poslom imali bismo zasigurno više arhivskih podataka o njemu. Od ostalih podataka koji se daju izvući iz tadašnjih dokumenata možemo sazнати da je obitelj Držić izgubila plemstvo 1348. godine za vrijeme kuge jer su protiv volje senata napustili Dubrovnik. Ekonomski kriza koja je pratila život Marina Držića i njegovu obitelj ostavila je na njemu duboke tragove. Postavlja se pitanje je li on svojom voljom pristao na imenovanje za rektora crkve Svih Svetih te zašto je baš on bio žrtvovan svećeničkom pozivu. Ekonomski je slom započeo pred njegov odlazak na studije 1538. godine. Njihova se rodna kuća našla na dražbi, pregledavale su se poslovne knjige ne bi li se našao bilo kakav izlazak iz krize dok su njegova braća Vlaho i Vice gubili sve bitke koje su vodili s notarijatom. Te iste godine Marin je izabran

1 Frano ČALE, *Marin Držić*, Zagreb 1971., 6.

2 Živko JELIČIĆ, *Marin Držić Vidra*, Zagreb 1961., 44.

za orguljaša u katedralnoj crkvi sv. Marije te je uz potporu dubrovačke vlasti htio u Sienu na studij. Vodile su se žustre rasprave je li pametno Marinu dati novac za potporu, hoće li on taj novac doista i upotrijebiti za studij. Svota koju je dobio bila je ponižavajuća, a Vijeće je od njega tražilo jamca. Sve je to Marinu pokazalo nepovjerenje Vijeća. Ipak Marin uz potporu koju je dobio odlazi u Sienu. »Na tamošnjem je sveučilištu bio imenovan rektorom studentskog doma i vicerek-torom sveučilišta što su bile značajne i ugledne dužnosti koje otvaraju put u javni život.«³ Ipak, našeg je književnika više od školskog programa zanimala kazališna umjetnost o kojoj je na takvoj poziciji i na takvom mjestu mogao saznati sve što ga je zanimalo. Godine 1542. sudjeluje u predstavi neke komedije u kojoj je imao ulogu ljubavnika. Ta godina označava početak njegova puta u svijet komedije te napušta studij da bi se vratio kući. Jedan od razloga zašto je napustio studij bio je i novac. »Kako se rektor tih godina nije birao, naš je Marin Držić vršio dužnost rektora univerziteta čitavu godinu dana, pa čak bio delegiran da pozdravlja velikodostojnike (među njima i samog papu Pavla III.). Usprkos svim počastima, isti taj rektor koji će veoma živo sudjelovati u studentskom životu, koji će pred policijom i senatom veoma oštro optuživati administratore konvikta branеći prava studenata otkrivajući pri tome svu vrelinu svoga temperamenta, nema sredstva da plati konvikt i prvi njegov korak u konviku prati opomena za neplaćeni dug, a dvostruki obrok dobiva na račun smanjenih obroka svojih pomoćnika.«⁴ Na putu za Dubrovnik obilazi razne talijanske gradove dok se u Anconi zadržava duže vrijeme. U tom će razdoblju napisati svoja najvažnija djela i djelovati kao organizator kazališnih priredbi. U prosincu 1545. godine stupa u službu austrijskog grofa Kristofa von Rogendorfa s kojim putuje u Beč da bi se iduće godine vratio u Dubrovnik. No grof se pojavljuje u Dubrovniku te ga Marin prati u Carigrad da bi ga opet napustio i vratio se kući. Postoji anegdota kako je zapravo Marin došao u službu grofa. Kada se grof pojavio u Dubrovniku, Vijeće je odredilo dvojicu vlastelina da prate grofa kroz grad, no kako je grofu bilo dosadno sjetili su se Marina, pozvali su ga, a njegov je glavni zadat�ak bio nasmijati grofa. Do 1562. godine Marin Držić je postigao neka crkvena zvanja, potrošio miraz što mu ga je majka nakon smrti ostavila te se prihvatio službe pisara. U razdoblju od 1545. do 1562. godine razvija i svoju književnu i kazališnu djelatnost. Godine 1548. prvi se put prikazala komedija Pomet, a iste je godine napisao i pastirsku dramu Tirena. Godine 1551. U Mlecima su objavljene Pjesni Marina Držića ujedno stavljeni s mnozim drugim lijepim stvarmi od kojih nije sačuvan ni jedan primjerak, a postoji malo izdanja iz 1607. i 1630. godine. Držić je u toj knjizi na prvo mjesto uvrstio Pjesni ljuvene što je ujedno i jedini ciklus lirske poezije što nam ga je pjesnik

3 F. ČALE, *Marin Držić*, 9.

4 Ž. JELIČIĆ, *Marin Držić Vidra*, 50.

ostavio. Novela od Stanca je iste godine prikazana na piru Martolice Hajdinove. Marinovi su Pometnici izveli premijeru Dunda Maroja na istoj svadbi. Druge su skupine u narednim godinama predstavljale Marinova djela, primjerice Njarnjasu predstavljali Skupa, a Gardzarija je prikazala slabo sačuvanu komediju Džuho Krpeta. Družina od Bidzara 1559. godine prikazuje Hekubu koju je Držić sastavio prema Euripidovoj tragediji. Posljednje razdoblje života ovoga slavnog književnika počinje 1562. dok boravi u Veneciji u kući braće Primovića koji su mu pružili novčanu pomoć. Jedna od zanimljivijih godina života Marina Držića zasigurno je 1566. kada se nalazi u Firenci i šalje pisma toskanskom vojvodi Cosimu I. i poziva ga da mu pomogne srušiti dubrovački aristokratski režim te da vladanje nesposobne vlastele privede kraju. »Pisma vrijedi čitati kao jedan od najvažnijih hrvatskih političkih tekstova starijeg doba. Pozoran čitatelj Machiavelliјeve političke doktrine, čovjek kojega je bahatost dubrovačkih vlastelina više nego jednom povrijedila, odlučio je akcijom srušiti nasilje oligarhije.«⁵ Urotnička pisma predstavljaju možda naivnost i neizvedivost, ali prikazuju osudu i svjedočanstvo o društvenoj nepravdi, o diskriminaciji i tiraniji koja je, mislio je Marin, vladala Dubrovnikom. Ipak, Cosimo I. nije odgovorio na Marinova pisma te se naš pjesnik vratio u Veneciju gdje je umro 1567. godine. Pokopan je u Crkvi sv. Ivana i Pavla.

Najpoznatija djela Marina Držića su komedije *Pomet*, *Novela od Stanca*, *Dundo Maroje*, *Tripče od Utolče*, *Skup*; tragedija *Hekuba*; pastirske igre *Tirena*, *Pjerin*, *Arkuljin*, *Grizula* te lirske pjesme u zbirci *Pjesni ujedno stavljeni s mnozim drugim lijepim stvarmi*. Svako njegovo djelo posebno je na svoj način te sadrži vrijednosti koje treba spomenuti. Svakako treba upozoriti na karakterističnost njegovih pastirskih drama i na njihovu strukturu. „Osim mitoloških bića, vila, satira, boga ljubavi, pa idilične atmosfere, ljuvenih uzdisaja i čuvstvenih ugođaja u radnju se upleću seljaci iz dubrovačkog okoliša zaljubljeni u vile, pravi pastiri sa svojim stadom i sa svojim seljačkim govorom, sa svojim shvaćanjima i navikama.

⁵ Slobodan Prosperov NOVAK, *Povijest hrvatske književnosti, RASPETA DOMOVINA, Svezak I.*, Split 2004., 86.

U tom spoju komično-realističkih prizora i okvira izmišljenoga i nadnaranjvnoga vilinskog svijeta izrasta smiješan zaplet između privida i zbilje”⁶ Marin Držić je, dakle, spojio elemente pastorale i seljačke lakrdije koja se posebice razvijala u vrijeme njegova studija u Sieni te je svoja stečena književna iskustva prenio na naše tlo i dao im značajke naše sredine.

Komedija *Dundo Maroje* najslavnija je i najviše prikazivana i objavljivana komedija. Zašto je to tako možemo objasniti s više činjenica. Ovo je djelo izvor smijeha i raznovrsnih likova te pažnju posebno plijeni Prolog Dugog Nosa. U njemu se spominju dvije vrste ljudi: ljudi nazbilj i ljudi nahvao. Ljudi nahvao predstavljaju zle ljude, oligarhiju dubrovačke aristokracije koju treba silom oboriti dok su ljudi nazbilj dobri i pravedni ljudi. U ovoj je komediji prisutan jezik ulice, radnja se odvija u žurbi, a temelji se na neslušanju i nesporazumima. Likovi su smješteni u Rim koji je predstavljen kao obrnuti Dubrovnik. Ovo djelo možemo povezati s već spomenutim urotničkim pismima, povezuje ih autorovo nezadovoljstvo i vječna tema života u rodnome Dubrovniku. Nije ni čudo da je nakon premjerne izvedbe *Dunda Maroja* vlast trajno zabranila sve predstave u gradskoj vijećnici dok je Marinov kazališni svijet bio namjerno sužavan i onemogućavan.

“Premda je život završio kao nepoznati stranac na firentinskim i venecijanskim ulicama, bio je Marin Držić prvi hrvatski pisac s modernom odgovornošću.”⁷ Ovaj nam je autor ostavio golemi književni opus koji ga stavlja uz bok najvećih renesanskih dramskih autora. Bio je pjesnik vedre renesansne glume, dalek pobožnim preokupacijama. Znao je mane i poroke svojih suvremenika te svijet škratca, senilnih staraca, slugu, probisvjeta i rogonja nije stvorio samo za gospodsku zabavu i razonodu. Izrazio je draž pučkog govora, progovorio je prostonarodnim jezikom. Bio je vješt dramatičar, a njegov se komediografski opus održao sve do danas snagom nepatvorene umjetničke inspiracije.

6 F. ČALE, *Marin Držić*, 11.

7 S. P. NOVAK, *Povijest hrvatske književnosti*, 86.

Ivanka Sironić

UKINUĆE PIĆANSKE BISKUPIJE 1788.

Točna godina osnutka Pićanske biskupije nije nam poznata. Pretpostavlja se da je osnovana u kasnoj antici i sve do njezina ukinuća bila je jedina biskupija u unutrašnjosti istarskoga poluotoka. Tada je biskupija pripadala Tršćanskom ageru, a kada su se od njega odcijepili Kopar i Novigrad, vjerojatno je i Pićan dijelio istu sudbinu.¹

Osnutak biskupije vezan je uz brojne legende od kojih se najčešće spominju dvije vezane uz ime Nicefor koji je ujedno i zaštitnik biskupije. Prva je legenda o Niceforu mučeniku iz Antiohije koji se posvadao sa svojim sunarodnjakom svećenikom Sapricijem. Nicefor je Sapricija više puta molio za oprost, no ovaj ga nije slušao. U vrijeme Valerijanova progona kršćana svećenik je bio osuđen na smrt, no odlučio se prepustiti poganskim bogovima te je tako bio oslobođen, a Nicefor zauzima njegovo mjesto i mučeničku smrt. Kada je car Konstantin Veliki (306. – 337.) odlučio sagraditi novu crkvu, stavio je relikvije Nicefora na lađu i naredio da se crkva sagradi tamo gdje se lađa zaustavi. No, lađa se zaustavila na nepristupačnom mjestu pa su relikvije natovarene na konja koji je pušten na slobodu. Na mjestu kojem se konj zaustavio navodno je sagrađena crkva, a mjesto bi odgovaralo današnjem Pićnu.

Druga je legenda vezana za biskupa Nicefora, a vjerojatno je prilagođena legendi o sv. Geronciju, mučeniku iz 5. stoljeća u talijanskoj Cerviji. Prema ovoj je legendi biskup Nicefor poslan Papi u Akvileju zbog nećudorednog odnosa sa svoje dvije nećakinje. Čitavim je putem do Akvileje činio čudo za čudom te ga je Papa u konačnici oslobođio optužbi. Kasnije se nastanio i umro u Umagu, no prije toga obećao je Pićancima da ga mogu pokopati u Pićnu jedino kad za pokoru bosih nogu pređu preko trnja jedne kotline. Tek su tada mogli dobiti njegovu desnu ruku kao relikviju iz umaške crkve koja bi im konačno donijela blagoslov. Zbog toga se i danas za stanovnike Pićna kaže da su trnoplesari.²

Kao što smo već spomenuli legendi ima puno, a još jedna govori kako je Pićan nakon zauzimanja cara Konstantina Velikog postao peta biskupija u svijetu

1 Dragutin NEŽIĆ, *Iz Istarske crkvene povijesti*, Pazin 2000., 13.; ISTI, *Istarska crkva jedna: prosla-va crkvenopravnog ujedinjenja, travanj 1978.*, 17.

2 Elvis ORBANIĆ, *Katedra Svetog Nicefora: Povjesna skica Pićanske biskupije*, Pazin 2002, 12.–14.; Ivan GRAH, "Kratka povijest Pićna" (<http://www.biskupija-porecko-pulska.hr/index.php?option=content&task=view&id=14&Itemid=39>)

nakon Rima što pokazuje jezična osnova njegova latinskog imena Petina – pet. No, legenda je vjerojatno izmišljena radi podizanja ugleda te male biskupije.³

Pićanskoj biskupiji pripadale su župe Pićan, Gračišće, Lindar, Pazinski Novaki, Cerovlje, Gologorica, Brdo, Krbune, Čepić, Kršikla i Sveti Ivanac te kapelanije Zareče, Previš, Gradinje, Grobnik, Tupljak i Škopljak. Jedino je kapelanija Grimalda bila u mletačkom dijelu, dok su sve ostale župe i kapelanije pripadale Austriji. Nad selima Škopljak, Tupljak i Gologorica biskupi su imali svjetovnu vlast, a pravo patronata nad izborom biskupa imali su carevi.

Prvi poznati pićanski biskup prema povijesnim izvorima bijaše Marcijan koji se spominje 579. godine na pokrajinskoj sinodi u Gradu, no prepostavlja se da nije bio prvi jer je biskupija vjerojatno osnovana u vrijeme bizantske vlasti u Dalmaciji i Istri nakon 539. i prije 579. godine. Bizantski je utjecaj veoma izražen u legendi o Niceforu mučeniku.

Pićan je za vrijeme bizantskoga vladanja bio administrativno središte prostora u središnjoj Istri između Raše i prostora što su ga nadzirali Poreč, Buzet i Motovun. Car Oton III. je prepustio Pazin i Pićan akvilejskim patrijarsima koji su u 12. stoljeću dodijelili pićanski feud grofu Majnardu Schwarzenburgu, ute-meljitelju Pazinske grofovije. Godine 1374. kao dio Pazinske grofovije prelazi pod vlast Habsburgovaca pod čijom vlasti ostaje dugi niz godina, dok ga 1508. privremeno zaposjeda mletačka vojska.⁴

Biskupski grb na jednoj kući u Pićnu

3 E. ORBANIĆ, *Katedra svetog*, str. 8.; Istarska crkva jedna..., 17.; "Pićanska biskupija", *Istarska enciklopedija*, Zagreb 2005, 589.

4 "Pićan", *Istarska enciklopedija*, Zagreb 2005, 587.; Ivan GRAH, "Kratka povijest Pićna" (<http://www.biskupija-porecko-pulska.hr/index.php?option=content&task=view&id=14&Itemid=39>)

Vjerojatno najznačajniji pićanski biskup bijaše Antonio Zara kojeg je papa Klement VIII. potvrdio pićanskim biskupom 13. svibnja 1601. i tu je dužnost obavljao do svoje smrti 30. prosinca 1621. godine. Svoje je životno djelo *Anatomia ingeniorum et scientiarum sectionibus quattuor comprehensa* objavio 1615. godine u Veneciji. U toj se filozofskoj enciklopediji predstavio kao talijanski mislilac koji se odvojio od skolastičke filozofije. Pisao ju je u Pićnu koristeći literaturu iz vlastite knjižnice. Njegov grob s nadgrobnom pločom nalazi se iza glavnog oltara u župnoj crkvi.⁵

Za biskupa Francesca Massimiliana Vaccana 1653. godine izbila je buna kmetova. Desakralizirana je katedrala, provaljen je i opustošen biskupski dvor, a biskup je morao pobjeći iz Pićna.

Posljednji pićanski biskup bio je Aldrago Antonio de Piccardi iz Trsta, a nakon njegova premještaja u Senj 1785. godine biskupijom je upravljao kapitularni vikar.⁶

Car Josip II. je u svojim mnogobrojnim reformama dotaknuo i Pićan, pišući papi Piju VI. o potreba ujedinjenja austrijskih crkvenih pokrajina spominje spajanje Trsta i Pićna u novu biskupiju – Gradišku.

Zbog toga je papa Pio VI. 20. kolovoza 1788. bulom *Super specula militantis Ecclesiae* ukinuo Goričku, Tršćansku i Pićansku biskupiju te na tim prostorima ustanovio Gradišku biskupiju. U sastav novoosnovane biskupije nije spadala župa Grimalda. Godine 1791. ukinuta je Gradiška biskupija i uspostavljena Tršćanska biskupija. Nakon ukinuća biskupije Pićan postaje sjedištem dekanata što je ostao do danas.⁷

Kronološki pregled pićanskih biskupa

Biskupi koji su navedeni u knjizi Crkva u Istri : osobe, mjesta i drugi podaci Porečke i Pulske biskupije	Biskupi koji su navedeni u knjizi Katedra Svetog Nicefora : Povjesna skica Pićanske biskupije
Sv. Nicefor (524.)	-
Teodor (546.)	-
Marcian (579.)	Marcijan (oko 579.)
Orsinian (679.)	Arno (prije 790.)
Lovro I. (804.)	Lovro (oko 804.)
Fridebert (961.)	Fredebert (oko 961.)
Stjepan (1015.)	Stjepan (oko 1015.)

5 Elvis ORBANIĆ, *Katedra svetog*, 43.

6 Dragutin NEŽIĆ, *Iz Istarske crkvene...*, 13.; Istarska crkva jedna..., 18.

7 Ivan GRAH, "Kratka povijest Pićna" (<http://www.biskupija-porecko-pulska.hr/index.php?option=content&task=view&id=14&Itemid=39>)

Voldarik (1031.)	Voldarik (oko 1031.)
Kandian (1060.)	-
Ezzo (1070.)	Ezzo (oko 1070., 1079.)
Petar I. (1085.)	Petar (oko 1102.)
Gotpold (1136.)	Gotpold (...1136. – 1142...)
-	Ivan (1154.)
Konrad (1170.)	Konrad (oko 1170.)
Friderik I. (1176.)	Frederik (...1169. – 1178...)
Popone (1187. – 1231.)	Popon (...1181. – 1231...)
-	Petar II. (oko 1239.)
Oton iz Poreča (1247. – 1256.)	-
Henrik (1253. ?)	Henrik (oko 1252., 1253.)
Bernard (Arnold) (1262.)	Bernard (1262. – 1284...)?
Viscardo (1267.)	-
Bernardo (1275. – 1284.)	Bernard (1262. – 1284...)?
Ulrik (1295.)	Ulrik (...1288. – 1295...)
Odorisio Bertrami (o. 1300.)	Oderizio (...1309. – 1310.)
Enoch (1310.)	Enoch (1315. – 1322...)
Demetrio (o. 1324.)	Demetrije (...1324. – 1325...)
Guglielmo (o. 1339.)	Julije (Guglielmo) (oko 1339.)
Fra Amanzio (1343.)	Amancije (1343.)
Fra Stanislav iz Krakova (1343.)	Stanislav (1343. – 1344...)
Demetrio Matafari, iz Zadra (1345.)	Demetrio Matafari (1345. – 1354.)
Nikola (1354.)	Nikola (oko 1354.)
Lovro II. (1372.)	Lovro II. (oko 1372.)
Fra Andrija (Bono) (1394.)	Andrija Bono (1394. – 1396.)
Henrik III. Widenstein (1396.)	Henrik II. (oko 1396.)
Pavao II. de Nostero (1409.)	Pavao II. (1409. – 1416.)
Ivan Straus (1411.)	-
Fra Grgur iz Koruške (1418.)	Grgur (1418. – 1425...)
-	Pavao III. 1417. (nije potvrđen od Sv. Stolice)
Fra Pavao III. (1420.)	-
Nikola (1430. – 1434.)	-
Fra Petar Giustiniani (1434.)	Petar Giustiniani (1434. – 1446...)
Martin iz Ljubljane (1445. – 1447.). Nije nastupio.	Martin (1445. – 1456.)
-	Jakov (1457.)
Konrad Arensteiner (1461. – 1465.)	Konrad II. Arensteiner (1461. – 1465.)

Mihael (1465. – 1478.)	Mihael (1465. – 1478.)
Paskazije iz Gračišća (1478. – 1491.)	Paskazije (1478. – 1490.)
Duro I. Maninger de Kirchberg (1491.)	Juraj Maininger (1496. – 1501.)
Luigi Rugerio (1501.)	Ludovik Ruggeri (1501.)
Duro II. de Slatconja (1513.)	Juraj II. Slatkonija (1513.)
Nikola III. Creutzer (1523. – 1525.)	Nikola II. Craizer (1523. – 1525.)
Ivan II. Barbo, iz Trsta (1525. – 1547.)	Ivan II. Barbo (1525. – 1547.)
Zaharija Đivanić, iz Dubrovnika (1550. – 1562.)	Zaharija Ivan Đivanić (1550. – 1562.)
Jakob Cronberg (1562.)	-
Daniel Barboli, iz Cremone, dominikanac (1563. – 1570.)	Danijel Barbo (1563. – 1570.)
Duro III. Rautgartler (Reitgherlet), iz Gračišća (1573. – 1600.)	Juraj III. Reitgartler (1573. – 1600.)
Antonio Zara, iz Aquileje (1600. – 1621.)	Antun II. Zara (1600. – 1621.)
-	Karlo Weinberger (nije potvrđen od Sv. Stolice)
Pompeo Coronini (1625. – 1631.)	Pompej Coronini (1625. – 1631.)
Gaspar Bobeck (1631. – 1636.)	Gašpar Bobeck (1631. – 1634.)
Antun II. Marenzi (1637. – 1646.)	Antun III. Marenzi (1637. – 1646.)
-	Gašpar Gorizzutti (nije potvrđen od Sv. Stolice)
Franjo Maksimilijan Vaccano (1649. – 1663.)	Franjo Maksimilijan Vaccano (1646. – 1663.)
Fra Pavao IV. Jančić (1663. – 1667.)	Pavao IV. Jančić (1663. – 1667.)
-	Ivan III. Jakov dell' Argento (nije potvrđen od Sv. Stolice)
Fra Pavao V. Budimir (1668. – 1670.)	Pavao V. Budimir (1668. – 1670.)
Andrija Daniel von Raunoch (1670. – 1686.)	Andrija Danijel von Raunach (1670. – 1686.)
Ivan Marko Rossetti (1689. – 1691.)	Ivan IV. Marko Rosetti (1689. – 1691.)
Petar Antun Gauss (1693. – 1713.)	Petar IV. Antun Gauss (1693. – 1716.)
Grgur Fr. Ksaver Marotti, iz Rijeke (1713. – 1740.)	Juraj IV. Franjo Ksaver Marotti (p.b. 1713.), 1716. – 1740.
Fra Bonifacije Cecotti, iz Gorice (1741. – 1765.)	Ivan V. Josip Bonifacije Cecotti (1741. – 1765.)
Aldrago Antun de Piccardi, iz Trsta (1766. – 1778.)	Aldrago Antun de Piccardi (1766. – 1788.)

Cees Nooteboom,
Kako biti Europljanin?,
Fraktura, Zagreb, 2005.

Kada sam na Sajmu knjiga u Puli pretprošle godine na kartonskoj polici vidio knjigu Cesa Nootebooma *Kako biti Europljanin?*, isprve sam si pomislio: "Gle, još jedna knjiga o Europi i europejstvu! U vremenu kada smo sa svih strana "napadnuti" Europom, svim raspoloživim masmedijima (televizija, radio, novine, internet), u moru napisanih i prevedenih knjiga o Europi, evo još jedne... Samo je još ova nedostajala!" No, to je knjiga Nizozemca Cesa Nootbooma, jednog od ponajboljih europskih suvremenih pisaca.

U ove dvije kartice teksta potrebno je prikazati ovo vrijedno djelo, stoga krenimo redom. Godine 2005. izdavačka kuća Fraktura objavila je knjigu eseja Cesa Nootebooma *Kako biti Europljanin?* koju su s nizozemskoga preveli Anita Bračun i Johannes Hendrik Verschoor. U sedam eseja napisanih krajem 1980-ih i početkom 1990-ih koji se s lakoćom i užitkom čitaju, autor na duhovit i zanimljiv način opisuju probleme Europe, od kulture i mentaliteta do zakona i referendumu, od Skandinavije do Mediterana i Atlantika, od pojedinca do nacija, od prošlosti preko sadašnjosti prema budućnosti, ... Iako napisani prije petnaestak godina, dotiču se još i danas aktualnih problema u zemljama ujedinjene Europe, ali i onih zemalja koje, kao i Hrvatska, čekaju da postanu dio europske obitelji.

Nooteboom se osvrće na sve važnije probleme Europe i europejstva postavljajući pitanja, tražeći i dajući neke odgovore. Ispisuje svoje razloge i svoju opredijeljenost za ujedinjenu Europu, a u istom trenutku uočava proturječnost europskog mentaliteta koji prezire velike zemlje jer ne govore nijedan jezik pokušavajući ih izgurati u korist svojega, a u isto vrijeme plaču jer je izumrla neznačna vrsta ptica i smiju se kada vide nekoga u bavarskoj narodnoj nošnji

(možda posljednjega) te se osjećaju poniženima kada još jedan McDonald's pobjedi tanjur plućica u Švapskoj, tanjur tripica u Firenci, punjenu ovčju mješinu u Edinburgu ili ribu na ražnjiću u Navarri. Osvrćući se na europski regionalizam, autor ukazuje na činjenicu da se Europljani na njega rado pozivaju ako je njegova namjera očuvati ili potvrditi nešto što je bitno, dok mu se protive kada je usmijeren protiv drugoga. Istiće da se Europa ujedinjuje dok istodobno "bespomoćno gleda Europu koja se raspada u krvi". Tko će ostvariti fikciju ujedinjene Europe autor ne zna, kao ni kada će se to dogoditi, ali smatra da će "trebatи puno pisaca da smisle sretan kraj za 350 milijuna glavnih likova."

Autor u jednom od eseja piše kako je na Simpoziju o europskom identitetu održanom u Francuskoj, u Ministarstvu vanjskih poslova, najprije na vidjelo izašao francuski strah od Amerike (Coca-Cola, McDonald's, *Dallas* i *Dinastija*) te kako nitko od sudionika (i Nooteboom je jedan od njih) u međuvremenu, dok su pili vino iz Maison Descartesa, nije naručio Coca-Colu. U sljedećem eseju dotiče se i svojih deset najeuropskijih iskustava poput njemačkog napada na Nizozemsku u svibnju 1940., Budimpešte 1956., ili Praga 1968., ali i prvog posjeta Francuskoj i Španjolskoj koja će postati jedna od triju njegovih boravišta (uz Berlin i Nizozemsku). Nooteboom se pita nije li povijest naše misli svojevrsna povijest izmišljenih likova (Don Quijote, Jozef K., Ana Karenjina, ...) koji su u svim vremenima stvarnim likovima govorili ono što im je utisnuto u kôd svevremenske poruke? Jer, smatra, dok stvarni budu čitali, dotad će izmišljeni govoriti i nadživljavati stvarne, misliti njihove misli i dvojbe. Europa koja je svoje izmišljene i stvarne junake, svoje utjecaje i prepletanja odživjela, "odradila"; oni su Europu oblikovali, oni su je doveli u stvarnost iz koje množina danas postavlja pitanje za koje je teško reći tko ga je postavio prvi. Ovdje Nooteboom traži odgovore, vlastite i tuđe, a nalazi ih na svojem i drugim kontinentima. A odgovor na pitanje kako postati Europljanin morat ćete potražiti u Nooteboomovoj knjizi eseja *Kako biti europljanin?* koju bih preporučio svim eurofilima, onima koji će to tek postati i onima koji to nisu, ali i svima koji žele naučiti razmišljati Europu...

Klara Buršić-Matijašić,
Gradine Istre, povijest prije povijesti,
Žaka Juri, Pula, 2007.

Knjiga Klare Buršić-Matijašić *Gradine Istre* izdana je u nakladi Žakan Juri 2007. godine i nosi broj Povijest Istre VI.

Podnaslov *Povijest prije povijesti* uvodi nas u samu problematiku knjige. Autorica je na temelju arheoloških podataka sakupljenim u zadnjih dva stoljeća dala iscrpni pregled svih istraživanja na ovom polju. Knjiga je ujedno i svojevrsni *hommage* svim istražiteljima istarskih gradina, od Kandlera, De Franceschia, Burtona, Marchesettia, Gnirsa, Bataglia, Bačića do današnjih dana.

U samom uvodu navodi se da je knjiga izdana više od sto godina nakon monografije C. Marchasettija *I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia* u kojoj je dao prikaz zatečenog stanja tog vremena. Dok smo u knjizi

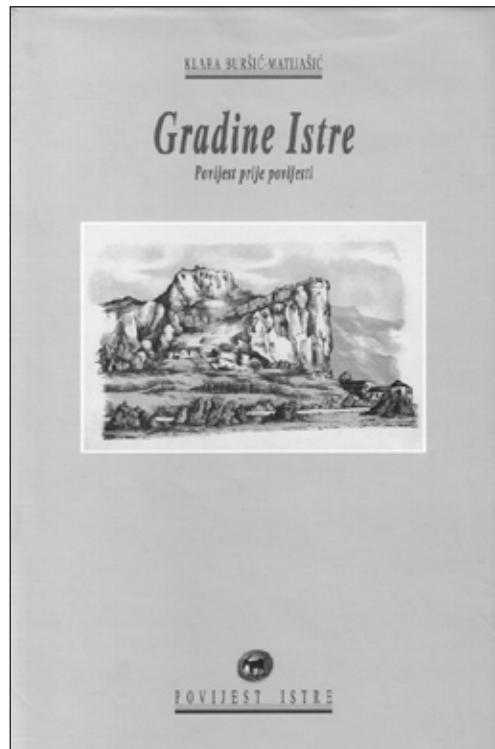
Gradine Istre dobili “impozantan registar svih poznatih gradina”, kako autorica kaže, s “osobnom kartom” smještene na topografsku mapu mjerila 1 : 25 000.

Knjiga daje prikaz 32 područja slijedeći podjelu prostora po kartama Geodetskog zavoda Hrvatske označenih rednim brojem i imenom nositelja mjesta cijelog područja.

Osim položaja, datacije i katastarske općine, gradine su opisane i navedeni su svi izvori, istraživanja, materijalni ostaci, literatura te pojedine osobne karakteristike ili legende o lokalitetu sakupljene od lokalnog stanovništva.

Nakon impozantnog popisa autorica donosi i opise i vrste gradina prema položaju, obliku i veličini te prema ustrojstvu. Opisani su elementi gradine: bedemi, zidovi i ulazi, navode se sustavi obrane te su opisani i sami stambeni objekti.

Djelo se bavi i gospodarstvom, stanovništvom i samim toponimima lokacija.

Možemo zaključiti da će ovo djelo naći primjenu u svim budućim istraživanjima ove problematike i da će biti svojevrstan vodič za sve one koji se barem u svojoj mašti mogu vratiti u prošlost i naslutiti svu osobujnost života ovih prostora prije više od tisuću godina.

Kada shvatimo da su prekrasni istarski pejzaži, Istrina brda, poljane, lokve, suhozidi nekada bili gradovi, moći ćemo osjetiti dah života i običaje, nadanja, strahove koji su se provukli kroz maglu tisućljeća do današnjih žitelja Istre.

**Miroslav Bertoša,
Kruh, mašta & mast,
Durieux, Zagreb, 2007.**

Kruh, mašta & mast Miroslava Bertoše tematski je slična *Podijeljenom gradu* Claudia Ugussija ili pak knjizi ‘Riva i druži’ Milana Rakovca. Sva se tri autora bave Pulom nakon svršetka Drugog svjetskog rata, i to gledano iz očiju djeteta. Naravno, to je samo po sebi razumljivo jer su autori i bili djeca u to vrijeme, ali to je ono što ih čini zanimljivim jednom povjesničaru. Dijete svijet gleda drugačijim očima. Ono ima objektivnost koju možda čak ni povjesničar ne može imati, pogotovo ako se radi o njegovu zavičaju. Sva tri dječaka, pa tako i mladi Miroslav Bertoša, ne razumiju zašto ti silni Talijani odlaze ili zašto je Giovanni postao Ivan te o tim događajima progovara iskreno. Pa po čemu je onda djelo Miroslava Bertoše posebno? Možda je dovoljno istaknuti

da je Miroslav Bertoša jedan od najznačajnijih hrvatskih suvremenih historiografa. Iako on ovdje piše “prizore i memorabilije o staroj Puli 1947. – 1957.” te više puta ističe kako se služio isključivo svojim sjećanjem, on ne može pobjeći od svojeg znanja i svoje struke. To možemo potkrijepiti i samim podnaslovima knjige: *Opasni žrvanj politike, Oblici gradske akulturacije, Gimnazija u Puli: između nacionalnih promicanja i znanstvenih saznanja, ...* On htio-ne htio svoja sjećanja može i mora smjestiti u neki povijesni kontekst. I upravo se zbog toga ovo djelo ističe. Bertoša u više navrata otvara mogućnost dalnjim povijesnim istraživanjima Pule pedesetih godina prošloga stoljeća.

Osim toga, on za razliku od Rakovca i Ugussija obuhvaća deset godina svojeg djetinjstva. Iz situacije u situaciju, od stranice do stranice, možemo pratiti razvitak Pule kao grada, a istovremeno i razvitak njega samoga. Vrlo hrabro razotkriva detalje iz svojega privatnog života, a ide toliko daleko da stavlja i svoje fotografije

iz djetinjstva. Čitajući ovu knjigu možemo shvatiti kako je ovaj grad utjecao na oblikovanje njegove ličnosti te ga na neki način “natjerao” u svijet knjiga.

U jednoj sam kritici ove knjige pročitala da jedino što smeta je to što Bertoša iz poglavlja u poglavlje uporno ponavlja da su to isključivo njegova vlastita sjećanja, i kao da se ispričava zbog toga. To ni ne čudi s obzirom na to da je ovo djelo zapravo nastalo iz kolumnе koju je Bertoša jednom tjedno objavljivao u *Glasu Istre* 2001.- 2002. godine. Osim toga, kako on sam kaže: “Upravo zbog individualne sastavnice takva se vrsta teksta ne može osporavati, ali zato otvara najšire mogućnosti iznašanja drukčijih stajališta.” Bilo bi možda previše nadobudno očekivati da će sada i drugi akteri tog razdoblja početi pisati i objavljivati svoje memoare i sjećanja, ali barem otvara mogućnost. Uostalom, kao što smo vidjeli, Pula tih godina već je bila inspiracija nekim književnicima.

Knjiga završava s prijelomnim događajem mladog Miroslava, odlaskom u Zagreb na studij u rujnu 1957. Godine. U Zagrebu su se javila neka druga razmišljanja: “kako se dokopati budućnosti, kako se spasiti od dosade, kako spriječiti sklerozu duha, kako napuniti akumulatore aktivnosti, kako nabildati intelekt, ...” I zaključuje: “No, to su već stranice neke druge knjige ...” Ja se iskreno nadam da će se to i ostvariti.

Petra Valković

SARMATI RATNICI STEPE

“Pauk se ponosi kad ulovi muhu, čovjek kad ulovi zeca; jedan se veseli kad mu dođe riba u mrežu, drugi kad odere vepra ili medvjeda; treći ako zarobi Sarmata. Zar nisu, ako gledaš namjere, svi oni zapravo zlikovci?”

- Marko Aurelije -

Tko su bili Sarmati i što je zapravo ponukalo slavnoga rimskog cara na ovu misao? Iako je rijetko tko čuo za njih, oni su ipak uspjeli pronaći svoje mjesto u povijesti kao vješti konjanici koji su kod svojih neprijatelja izazivali strah i divljenje. Prema legendi koju je Herodot zabilježio u svojoj *Historiji*, Sarmati su bili potomci skitskih mladića i Amazonki. Također spominje da su upotrebljavali skitski jezik koji “*od davnina govore iskrivljeno jer ga Amazonke nisu dobro naučile*”.¹ U kojoj je mjeri ova legenda istinita nije poznato, ali ovaj nomadski narod jest živio tamo gdje Herodot navodi – između Crnog mora i Kaspijskog jezera, a rijeka Don dijelila ih je od Skita. Tijekom stoljeća postupno se sele na zapad.

Sarmati (porijeklom iranski narod) su za vrijeme seobe prema zapadu asimilirali druge etničke skupine i, od tada nadalje, najbolje ih je opisivati kao federaciju plemena. Sarmatiju su, prema Strabonu², činile četiri skupine koje su živjele između Dnjepra i Dunava. Te su četiri etničke grupe simbolički odgovarale četirima stranama svijeta: Jazigi (na jugu; obale Azovskog mora), Urgi (na sjeveru; obale Dnjepra, u susjedstvu današnjeg Kijeva), kraljevski Skiti – drevno skitsko pleme koje je postalo najvažniji član sarmatske koalicije (istok Ukrajine) i Roksolani (kreću se prema zapadu). Uz ova “glavna” plemena, postojala su i druga kao npr. Aorsi, Oseti i Alani koji će u kasnijoj povijesti igrati važnu ulogu.

Zanimljivo je da je sarmatsko društvo u početku bilo matrijarhalno, ali je kasnije zamijenjeno sustavom muških poglavica, da bi naposljetu preraslo u patrijarhalnu monarhiju. Nasuprot aristokratskoj ratničkoj eliti (*agargantes*) bili su ostali podanici (*limigantes*). Pleme je bilo nomadsko, lutalo je stepama na leđima konja ili u natkrivenim kolima, tzv. *kibitkama*. Grčki i rimske promatrači često su isticali da se sarmatske žene nisu ponašale kako su očekivali: njihov je položaj bio bolji nego u mediteranskom svijetu. Grci su objašnjavali ovaj čudan

1 Herodot, *Povijest*, Zagreb 2000., 370.

2 Strabon – grčki geograf i povjesničar (o. 63. – o. 20. pr. Kr.), autor *Geografije* u 17 svezaka.

fenomen hipotezom da su Sarmati potomci Amazonki. U suprotnosti s povučenom, usamljenom ulogom domaćice, neudane su sarmatske žene, pogotovo u ranim razdobljima društva, uzimale oružje i išle u rat zajedno s muškarcima “*i nosile istu opremu kao i muškarci*”.³ Štoviše, kaže Herodot, “*Nijedna se djevojka ne udaje prije nego što ubije neprijatelja. Neke od njih ostare i umru, a da se ne udaju, jer ne mogu zadovoljiti ovu odredbu.*”⁴ Sarmatske su ratnice, uz njihove konjanike, najfascinantnija osobitost sarmatske kulture.

Sarmatski konjanici i njihovi konji bili su zaštićeni oklopom. Obično se oklop sastojao od brončanih ili željeznih pločica prišivenih na kožnu odjeću ili tvrđu podstavu. Prvo oružje napada bilo im je dugo koplje, a koristili su i dalekometni refleksni luk kojim su mogli rukovati i dok su jahali zahvaljujući tzv. četverorožnom sedlu koje im je omogućavalo različite manevre. Stvorili su konjaništvo koje je bilo sposobno oduprijeti se makedonskoj falangi i rimskim legijama. Sarmatima se pripisuje uvođenje oklopljenog konjanika, tj. viteza, na srednjovjekovni Zapad. Arnold Toynbee u svojoj knjizi *Mankind and Mother Earth* objašnjava: U XI. st. rimska vojna oprema koju su preuzeli barbarski osvajači Zapadnog Rimskog Carstva odjednom je odbačena na Zapadu u korist mnogo učinkovitije sarmatske opreme koju su Alani donijeli sa sobom u Galiju u V. stoljeću. Normanski vitezovi prikazani na tapiseriji iz Bayeuxa imaju svoje prototipove u crtežima konjanika sarmatskog stila u grobnicama I. i II. st. n. e. na Krimu i Tamanskom poluotoku, ali su Zapadnjaci XI. st. napravili jednu promjenu (prvu od mnogih) u toj posuđenoj vojnoj opremi. Zamijenili su sarmatski mali okrugao štit onim u obliku zmaja koji je pružao maksimalno pokrivanje s minimalnim površinskim slojem i težinom.⁵

Još je jedna zanimljivost vezana uz Sarmate, a to je upotrebljavanje *tamgi*. Tamge su bili znakovi koje su upotrebljavali stepski narodi na različite načine. Služili su kao žigovi za konje, oznake vlasništva na rukotvorinama i oružjima i općenito kao grafitti. Nadalje, sarmatski su ih kraljevi koristili kao svoje osobno znamenje. Svaki je kralj imao svoju tamgu kao svojevrstan heraldički znak, grb. U poljskoj⁶ su heraldici tamge čak ostale prisutne stoljećima i postale su dio poljske tradicije. Smatralo se da su tamge protkane mističnim moćima, vlastitim ili kroz povezanost s onim što predstavljaju. Na neki bi ih se način moglo nazvati runama⁷ istočnjačkih nomada.

3 V. bilj. 1.

4 *Isto*

5 Arnold TOYNBEE, *Mankind and Mother Earth: A Narrative History of the World*, London 1976., 441.

6 Poljska je dugo vremena (u razdoblju Rimskog Carstva do provale Huna) bila pod vlašću Sarmata. “Sarmatia” se ponekad upotrebljava kao literarni izraz za Poljsku.

7 Rune (germ. runa: tajna) – znakovno pismo (nastalo početkom nove ere) isprva starih Germana,

Prakticiranje religije bilo je dosljedno među sarmatskim nomadima. Postojali su klansko-plemenski kultovi i bogovi su bili personificirani. Ti bogovi prirode bili su nebo, zemlja i vatra. Bogu vatre prinosili su konje kao žrtve. Bogovi koji su se odnosili na društveni koncept bili su oni kućnog ognjišta (obitelji) i rata.

U povijesti se Sarmati spominju kao saveznici Skita protiv perzijskog kralja Darija (V. st. pr. Kr.). Tada su Sarmati još bili narod slabiji od Skita. Već sredinom III. st. pr. Kr. Sarmati su kontrolirali veći dio Skitije, a početkom II. st. pr. Kr. masovnim su ekspanzijama na zapad srušili skitsku prevlast na sjeveru Crnog mora. Skiti su više-manje nestali iz povijesti, a njihova je zemlja otada poznata kao Sarmatija. Sarmatska su plemena bila dovoljno jaka da bi zahtijevala danak od grčkih gradova na sjevernim obalama Crnog mora.

Na početku I. st. pr. Kr. spominju se kao saveznici kralja Mitridata, jednoga od najopasnijih neprijatelja Rima, a nakon njegova poraza nastavljali su podržavati proturimski savez s njegovim sinom Pharnasom, kojega je 47. pr. Kr. kod Zele porazio Julije Cezar.

Sredinom I. st. n. e. nastavili su sa seobom na zapad. U Rumunjskoj je kraljevstvo Dacije bilo u krizi i Jazigi su se naselili u blizini ušća Dunava prije nego što su krenuli dalje na istok današnje Mađarske. U posljednjem desetljeću I. st. Dacija je ojačala i udružila se sa Sarmatima. zajedno su 92. g. uništili čitavu jednu rimsku legiju (*XXI Rapax*). Da bi obranili svoje carstvo, Rimljani su bili prisiljeni osvojiti područja sjeverne obale Dunava. To se dogodilo između 102. i 106. kada je car Trajan pokorio Jazige, Dačane i Roksolane. Kada je on umro, njegov je naslijednik Hadrijan (117. – 138.) zadržao Daciju. Uz Hadrijana je vezan i slučaj roksolanskog kralja Rasparagana. Njega je Hadrijan krajem 117. ili 118. porazio i doveo, vjerovali ili ne, u Pulu! Rasparagan je bio prisiljen na doživotno zatočeništvo na otočiću Uljaniku. Na istom su mjestu, zajedno s Rasparagonom, živjeli i umrli svi članovi njegove obitelji, supruga i sin sa ženom. O tome nam svjedoče dvije nadgrobne ploče pronađene na Uljaniku.⁸ Nakon uhićenja je tretiran kao rimski građanin – carskim ukazom mu je dodijeljeno građansko pravo u onom trenutku kada se našao u rimske vlasti – svi su članovi njegove obitelji istim putem stekli rimsko građansko pravo, i suđeno mu je kao rimskom građaninu. Hadrijan je bez sumnje gajio poštovanje prema ugledu kralja barbarског naroda, postupivši prema poraženom protivniku onako kako se postupalo prema pripadnicima najviših rimskih staleža.⁹

Za vladavine Marka Aurelija (121. – 180.) Sarmati su ponovno postali opasni i Rimljani su morali voditi nekoliko krvavih ratova protiv Sarmata i njihovih

potom osobito Skandinavaca kojemu su se također pripisivale određene tajanstvene moći.

⁸ One se sada nalaze u Arheološkom muzeju Istre.

⁹ Alka STARAC, *Rimsko vladanje u Histriji i Liburniji I*, Monografije i katalozi 10/1, Pula 64.–65.

saveznika, germanskih Markomana. Naposljetu su 175. poraženi i prisiljeni na povlačenje iza granice Dunava. Uz to, po odrednicama mira, Sarmati su morali dati 8 000 svojih konjanika. Ti ljudi, uglavnom Alani, poslani su da služe Rimljanim u Velikoj Britaniji i Francuskoj gdje se njihova imena još uvijek mogu naći u lokalnoj topografiji.¹⁰ Kasije Dion navodi brojku od 5 500 sarmatskih konjanika koji su bili smješteni u utvrđama duž Hadrijanova zida. Najpoznatija takva utvrda bila je Bremetenacum (današnji Ribchester) gdje su smješteni konjanici tvorili posebno krilo u rimskoj vojsci nazvano *Ala Sarmatarum*. Ostali su služili u manjim konjaničkim bojnim redovima, klinovima (*cunei*).

Nakon gotovo pola stoljeća mirovanja, u III. st. Sarmati su okupirali Daciju i od tada nadalje ratovi protiv plemena na sjevernoj obali Dunava bili su iznimno opasni, no Rim je obično pobjeđivao. Dioklecijan (284. – 305.) je 289., nakon što je pobijedio Sarmate, dobio, uz ostale titule, i naziv *Sarmaticus*.

Konstantin Veliki (306. – 337.) je u svojoj dugoj vladavini, pored borbi za vlast, vodio i borbe za obranu državnih granica od barbari.

Dugo je ratovao s Gotima i Sarmatima. Iako ih je svladavao, držao je potrebnim udovoljiti njihovu traženju da se naseljavaju po rimskoj državi. Naselio je oko 300 000 Sarmata na sjeverni Balkan i u sjevernu Italiju.¹¹ Na dunavskom bojištu borbe sa Sarmatima nisu prestajale.

Prodom Hunu jedan se dio Sarmata asimilirao s osvajačima, a preostali manji dio (Alani) udružili su se s Vandalima i došli sve do sjeverne Afrike gdje su osnovali barbarsko kraljevstvo. To je kraljevstvo u doba cara Justinijana uništio bizantski vojskovođa Belizar. Otada Sarmati nestaju iz povijesnih izvora.

Sarmati su narod o kojem su se ispredale legende, mnoge od njih neistinite. Antički su ih ljudi obilježavali kao divljake i barbare istodobno osjećajući strahopoštovanje. Bili su cijenjeni zbog svojih konjaničkih i ratničkih vještina i nijedan ih car nije htio imati za protivnike. Hadrijan je ove kvalitete prepoznao u Rasparaganu i zbog toga mu je dao status povlaštenog zarobljenika, a Marko Aurelije je mogao zaista biti ponosan što ih je, makar prisilno, pridobio neko vrijeme na svoju stranu.

Prikaz sarmatskih konjanika

10 Primjerice u Francuskoj mjesta Allan, *Alaincourt*, Allainville-en-Drouais, Allan-aux-Boefs i dr.

11 Petar LISIČAR, *Grci i Rimljani*, Zagreb 1971., 494.

Mariana Derenčinović

KRČKI KNEZOVI FRANKAPANI

Otoc i istočne jadranske obale još su od antičkog razdoblja, a naročito kada su se našli na plovnom putu od Venecije prema Carigradu, odigrali bitnu ulogu kao mjesa koja su bila poprišta miroljubivih kolonizacija kao i ratom stečenog plijena. Otok Krk je zbog svog pomorskog pložaja, veličine i bogatstva bio i ostao kneževina kakvu su mnogi mogli poželjeti. U XII. stoljeću otok prelazi u mletačke ruke i odmah postavljaju lokalnoga hrvatskog uglednika Dujma¹ za krčkog kneza koji je bio odraz venecijanskih težnji da se veliki otok učini što pogodnjim i mirnijim za prikupljanje poreza i gospodarsko iskorištavanje. No Dujam će ubrzo postati knez kojeg će naslijediti njegovi sinovi, a njih njihovi sinovi i tako je stvorena dinastija koja će sa svoje prvoj postojbine protegnuti moć, vlast i ugled kao nijedna druga obitelj hrvatskog srednjovjekovlja. Snaga krčkih knezova Frankapana bila je njihova spretnost i prilagođavanje vječno promjenljivim prilikama između kralja i dužda, monarhija i protukraljeva. U neprekidnoj borbi za vlast, uz pretpostavljeno služenje Duždu i vojevanje uz hrvatsko-ugarskog kralja koji će njihovu odanost velikodušno nagrađivati brojnim posjedima, obitelj se vrlo brzo dokazala ne samo među domaćim stanovništvom već i kod europskih dvorova. Krčki su knezovi obilježili više od 350 godina krčke povijesti donoseći novo i čuvajući staro. Krku su donijeli sjaj, utjecaj sjevernjačke umjetnosti preko gotičkog stila, ekonomsku snagu i neovisnost, a čuvali su stare tradicije i običaje kroz dva zakonika donesena na Krku i u Vinodolskom posjedu, čuvajući pod svaku cijenu staro pismo glagoljicu i hrvatski jezik kao sredstvo prepoznavanja i potvrde svojih drevnih korijena.

Pokojni povjesničar Matija Mesić počeo je Frankopane pisati Frankapanima, i to s dobrim razlogom. Glavni je taj što su se i sami knezovi tako nazivali, pogotovo u XV. stoljeću. Tomu svjedoče njihove brojne isprave pisane hrvatskim jezikom i glagoljskim pismom, a izdane u zbornicima „Acta croatica“ (Listine hrvatske) Ivana Kukuljevića Sakcinskog i „Hrvatski spomenici“ Gjure Šurmina. Da su ih Frankapanima zvali i ostali suvremeni Hrvati svjedoči pismo senjskog biskupa Franje Jožefića pisano 13. ožujka 1527. godine „knezu Krištoforu Frankapanu“. U drugoj polovici XVI. stoljeća, kada je jača turska i mletačka sila počela potiski-

1 Dujam, otac porodice krčkih knezova, kasnije prozvanih Frankapanima. O njegovom porijeklu nemamo dokumentata, ali sigurno je da nije bio Mlečanin. Njegovo ime se prvi put spominje godine 1133. u zapisu o dogovoru održanom u biskupskom dvoru u Krku; Mihovil BOLONIĆ, Ivan ŽIC-ROKV, *Otok Krk kroz vijekove*, Zagreb 1977., 34.-37.

vati tu porodicu u sjeverne pokupske i posavske krajeve, počeo se u hrvatskim ispravama pisanim latinicom javljati i oblik Frankopani te su se posljednji članovi te porodice isključivo zvali Frankopanima.²

U skladu s humanističkim shvaćanjima i oduševljenjem za antičku književnost, umjetnost i poimanje vrlina i junaštva, europski su knezovi htjeli svoje loze spojiti sa što slavnijim korijenima iz prošlosti, osobito s onima slavnijih antičkih obitelji i loza. Tako postoji vrlo stara predaja da krčki knezovi nisu porijeklom Hrvati, već da su potekli od rimskih Frangepana koji potječu od starorimskih Anicija. Da bi ta “izmišljena” geneologija bila što uvjerljivija i konačno priznata bio je potreban Papin blagoslov. To je bio glavni razlog Nikolinog posjeta Rimu. Papa mu je utvrdio srodstvo sa starom rimskom patricijskom obitelji Frangipana čiji su korijeni protegnuti na antičku Kuriktu pa su prema tome krčki knezovi bili legitimni nosioci prastare loze. Premda u romaniziranom obliku legende ime Frankapan proizlazi od slavnoga rimskog Lucija Ancija, slavodobitnika iz trećega ilirskog rata koji je imao veze s antičkim Krkom. Kada je 717. velika poplava zadesila grad Rim gladnom je stanovništvu pomogao patricij Flavij Ancij Pierleone koji je sirotinji sam dijelio kruh drobeći ga rukama. Zahvalno ga je pučanstvo prozvalo FRANGIPANE (*frangere panem* – lomiti kruh). Naime, za sada nema nikakve podloge po kojoj bi se moglo ustanoviti koje je porodično ili plemsko ime bilo krčkim knezovima prije nego što su se prozvali Frankopanima, ali zasigurno možemo reći da nisu potomci rimskih Frangepana i Anicija, nego kako Vinciguerra tvrdi, domaći plemiči s otoka Krka.³ Njihov pradjet je knez Dujam I. koji vlada otokom u prvoj polovici XII. stoljeća te se iza njega zaredalo sedamnaest generacija njihova roda sve do 30. travnja 1671. kada je posljednji muški član Franjo II. Krsto izgubio glavu u Bečkom Novom Mestu.⁴

Iz imena Frangipane slikovito je nastao grb s plavim štitom s dva zlatna nasuprot postavljena propeta lava kako lome kruh. Novi se grb počinje javljati uz stari grb koji se sastojao od štita razdijeljena horizontalno na dva polja (bijelo i crveno) koji je u gornjem bijelom polju imao zlatnu zvijezdu. Paralelno egzistiranje oba grba traje kratko te se vrlo brzo spajaju bez dva grba u jedan. Krajem XV. stoljeća uglavnom se upotrebljava samo novi grb s lavovima, često puta okrunjenima, dok zvijezda zadržava samo dekorativni karakter. Frankapani su obilježavali svoje gradnje o čemu najbolje svjedoči frankapska kapela u sklopu krčke katedrale na čijem su svodu među ukriženim rebrima pojavljuju oba grba.

2 Vjekoslav KLAIĆ, *Krčki knezovi Frankapani*, Rijeka 1991., 9.–11.

3 Nada KLAIĆ, “*Knezovi Frankapani kao krčka vlastela*”, *Krčki zbornik*, Krk 1970., 148.

4 V. KLAIĆ, *n. dj.*, 30.

Nema kneževske ni grofovske porodice u Hrvata čije bi vladanje bilo tako ogromno i prostrano kao što je bilo krčkih knezova ili potomaka Frankapana. Nakon smrti silnog bana Nikole Frankapana vladavina Frankapana sezala je od Ozlja i Dubovca na Kupi pa sve do Sinja i Omiša na Cetini; od krčkog otoka na zapadu do Knina i Bihaća (na Uni) na istoku. Frankapani su mnoge oblasti i župe držali tek kratko vrijeme, a župe, kotari i gradovi nad kojima su trajno vladali i na kojima se osnivala moć i ugled porodice bili su Krk, Modruše, Vinodol, Senj i Gacka.⁵

U usmenoj su predaji sačuvane brojne legende i pjesme koje govore o Frankapanima, a krčko ih je stanovništvo stoljećima prikupljalo, slagalo i prenosilo s koljena na koljeno. Dio tih starih pjesama i legendi sakupio je krčki liječnik Kubić u XIX. st., a u Vijencu ih je krajem istog stoljeća objavio Ivan Milčetić.

Legende i pjesme najviše spominju kasno razdoblje Frankapana, dakle XV. st. koje je sigurno ostalo najjasnije zabilježeno u pamćenju otočana prije dolaska Venecije. Najviše je legendi sačuvano o knezu Ivanu, poput one da je dao umoriti svoju prvu ženu bacivši je kroz prozor svoje kule u Omišlju.

Postoji sačuvana legenda također o knezu Ivanu i njegovim zadnjim danima na otoku: Mlečani su opsjedali kneza u gradu Omišlju htijući ga dugim opsjedanjem izgladnjeti. Knez se dosjetio ugojiti tele najboljom pšenicom i potom ga je bacio s kule pred mletačku vojsku. Kada su ga Mlečani rasprišili, videći ga dobro uhranjena, povjerovali su da Frankapan ima hrane u izobilju i da je osvajanje grada nemoguće. Mlečani su zato sklopili mir s knezom, a on ih je da bi ojačao taj mir pozvao na večeru. Oni nisu htjeli ostati dužni pa su priredili veličanstvenu gozbu za kneza na svojim galijama usidrenim pod Omišljem. Dok je knez večeravao, Mlečani su odvezali konopce i otplovili prema Veneciji. Uskoro se knez uvjerio da je upao u zamku izašavši na palubu i ugledavši Omišalj u daljini i, sada već izgubljeni, otok Krk. Užasnuti je knez počeo bacati u more listiće na kojima je pisalo što mu se dogodilo, a njih je more donijelo do krčkih obala i tako su njegovi ljudi doznali za mletačku prijevaru.

Konačno, još su dvije interpretacije otočana vezane za Frankapane, a manifestiraju se u obliku njihovih portreta na oltarnim palama. Tako na poliptihu glavnog oltara košljunske crkve koji je naslikao venecijanski slikar Girolamo da Santa Croce 1535. među raznim svecima uz sv. Kvirina, zaštitnika Krka, prikazani su sv. Katarina Aleksandrijska i sv. Ivan Krstitelj za čija se lica smatra da su zapravo lica kneza Ivana i njegove kćeri Katarine.

5 ISTI, n. dj., 30.–32.

Isto je tako u župnoj crkvi u Vrbniku na drvenoj pali Gospe od Ružarija prikazana Bogorodica sa sv. Dominikom i prepostavlja se Katarinom, a ispod njih kleči donator knez Ivan Frankapan s članovima obitelji.

No bez obzira koji su stvarni uzročno-posljedični i politički razlozi frankapanske propasti na Krku, njihovo je razdoblje za svakog Krčanina bilo i ostalo doba romantično poimanog srednjovjekovlja u kojem je Krk prosperirao i bio zadnji hrvatski slobodni otok. Često se u šali znalo reći da krčki boduli nose crnu odjeću jer žale svoje Frankapane što jasno govori o neprekidnoj fascinaciji Krčana slavnom poviješću.

Nina Džeko

IVAN KAPISTRAN SVETAC, PROPOVJEDNIK, KRIŽAR

Njegov je lik popraćen mnogim naslovima i epitetima. Ivan Kapistran je apostol Europe¹, redovnik među vukovima, misionar križarske vojske i jedini svetac koji je umro u Hrvatskoj.

Rođen u Perugi, djelovao je po gotovo čitavoj Europi i svojim je djelima utjecao na našu povijest. Umro je u Iloku, gradu koji ponosno slavi njegov blagdan 23. listopada svake godine. Lokacija njegova groba nije otkrivena, oko njegovog života isprepletene su mnoge priče kao ona koja opisuje kako je saznavši za njegovu smrt čitava Europa proplakala. Ivan Kapistran odigrao je važnu ulogu u pobjedi nad Turcima čime se čvrsto utkao u povijest našeg naroda i u našu kulturnu baštinu.

Ivan Kapistran rođen je 1386. u Capestranu u Italiji, a u Perugi je studirao građansko pravo. U dvadeset i šestoj godini postaje dvorskim sucem u Perugi i Napulju. Plaćenik Braccio iz Montone harao je tim područjem i u jednom je od svojih pohoda ubio Ivanova oca. Po završetku studija njegovi su sugrađani ponukani strahom od plaćeničke horde zaključili da nisu dovoljno zaštićeni pod papinskom vlašću pa su doveli napuljskog kralja Ladislava i proglašili ga svojim kraljem. Mladi se pravnik predstavio kralju i zamolio ga za službu; oduševljen njegovom smionošću Ladislav ga poziva u Napulj u Kraljevsko sudsko vijeće. Kapistranova smionost može se povezati sa željom da osveti očevu smrt. U to se doba i oženio svojom dugogodišnjom zaručnicom čime je postao najimućnijim građaninom Perugie. Mlad, uspješan, imućan, zaljubljen..., tome je ubrzo došao kraj. Jednoga su trenutka građani posumnjali da ih mladi Kapistran pred kraljem ne zastupa pošteno te su ga utamničili. Na njegovo iznenađenje i žalost, iako blizak kralju, ovaj ga nije oslobođio. Tužan, usamljen, ostao je bez imovine i časti, a ubrzo i bez voljene supruge koja umire od žalosti spram njegove sudbine.² U tamnici donosi odluku da će se zarediti što i čini 1415. godine pristupivši redu Franje Asiškog.

Kao student Ivan nije bio sklon odlasku u crkvu i vjeri općenito. Bio je častohlepan, tvrdoglav i autoriteti mu nisu bili dragi; što zbog srdžbe i nepravde koju je osjećao zbog smrti oca, što zbog svojega dječačkog rasta zbog kojeg je

¹ Wilhelm HUNERMANN, *Redovnik među vukovima*, 1994.

² Stjepan BERETIĆ, *Svetac mjeseca*, Zvonik, br. 10, 1999.

često bio izložen podrugivanju. Njegov je prijatelj Cesarini jednom prilikom Ivanov komentar o Franji Asiškom prokomentirao: «Možda je tvoja duša, a da ti to i ne znaš, ugođena na isti ton kao i njegova».³ Čini se da je bio u pravu.

Godine 1415. odlazi na studij teologije gdje susreće sv. Bernardina Sijenskog. Ovaj će susret ostaviti duboki trag u životu sv. Ivana. Sveti Bernardin će Ivanu postati uzor teologa, asketa, mislioca, a nadasve dobra govornika i obnovitelja Franjevačkog reda. Kapistrana poglavari postavljaju za propovjednika i učitelja. Svojom je govorničkom vještinom u službi Evanđelja ubrzo postao tražen po čitavoj Italiji. Širio je štovanje imena Isusova i borio se protiv krivovjerja. Ovakav energični propovjednik nije mogao ostati nezapažen. Na svom putu kroz Italiju, Austriju, Njemačku, Češku, Poljsku i ostale zemlje mnoštvo ga je slušalo pod vedrim nebom jer su i najveće crkve bile premalene da prime silna mnoštva željnih slušatelja. U Beču se još i danas može vidjeti vani izgrađena propovjedaonica s koje je veliki propovjednik propovijedao narodu. Putovao je Europom u pratnji dvanaestorice braće noseći habit Bernardina Sijenskog kao relikviju i instrument kojim je činio čudesna ozdravljenja.⁴ Nijednome se svecu ne pripisuje toliko čudesnih ozdravljenja za života kao što je to slučaj s Ivanom Kapistranom.

U to je vrijeme Europi prijetila opasnost od Turaka pa je tadašnji Papa Kalist III. povjerio Kapistranu dužnost da pokuša ujediniti podijeljenu Europu. Stoga je obilazio europske kraljeve i velikaše moleći ih da se ujedine u obrani Europe. Na poziv carskoga kancelara sudjelovao je na saboru u Frankfurtu na kojem je tema bila obrana kršćanskog svijeta od nadolazeće osmanlijske sile, ali zbog neslaganja velikaša sabor je propao i dogovorio se novi u Bečkom Novom Mjestu 2. veljače 1455. godine. U međuvremenu je Ivan Kapistran i dalje propovijedao i strastveno pozivao na obranu kršćanskog svijeta. Zbog smrti dotadašnjeg pape sabor se nije održao, ali ga novoizabrani papa Kalist III. potiče na obranu kršćanstva i šalje mu crveni križ da ga nosi na grudima. Kapistran je tada propovijedao po Ugarskoj, Transilvaniji i Banatu, a križ je primio u Budimu 1456. godine nekoliko mjeseci prije bitke.

Beograd je bio «zlatni ključ Europe», njen ulaz i posljednje uporište. Sultan Mehmed II. krenuo je u osvajanje Beograda s brojnom i moćnom vojskom, ali s obzirom da nije postignut nikakav dogovor o zajedničkoj obrani kršćanske Europe, nju su branili odredi Janka Hunjadija i križari koje je po Europi sakupio Ivan Kapistran, njih oko 4000. Često se navodi da je Kapistran prije bitke ugledao vatrenu strelicu s neba uperenu prema neprijatelju što je njemu i njegovojoj kršćanskoj vojsci ulilo hrabrost. Kako su brojno moćniji Turci izgubili bitku i kako je njihova opsada razbijena spada u one povijesne događaje koji usprkos

3 W. HUNERMANN, *Redovnik među vukovima*, 1994.

4 S. ANDRIĆ, *Čudesna Svetoga Ivana Kapistrana*, Slavonski Brod – Osijek, 1999., str 176.

obilju izvorne građe ostaju relativno nepoznati.⁵ Kapistran je 22. srpnja 1456. Papi uputio kratko izvješće o pobjedi nad Turcima.

Turski minijaturist, 16.st. prikaz bitke kod Beograda

Nakon bitke Kapistran se uputio u Zemun pa u Slankamen iz kojeg putuje za Ilok u koji dolazi u rujnu iste godine. Bio je dočekan s velikim veseljem i klicanjem. Ovdje je i umro 23. listopada od kuge koja je harala u Beogradu nakon bitke zbog mnogih mrtvih tijela, no gdje je točno bio pokopan nije poznato.

Vjernici su hodočastili na grob ovoga velikog franjevca gdje su se događala ozdravljenja koja su sabrana i napisana 1460. godine u knjizi *Čudesu sv. Ivana Kapistrana* koja se čuva u Parizu. Ova mala knjiga na 22 stranice sadrži 188 čудesa koja su se dogodila po zagovoru sv. Ivana Kapistrana.

Zašto baš Ilok? Čini se da je ovo mjesto izabrao iz više razloga koji se otkrivaju u pismima koje je pisao jedan od braće u pratnji, Tagliacozzo:

Govorio je da se samostan u Iloku nalazi među shizmaticima i u blizini

Turaka te da ga je odabrao protiv opće volje braće; « i znam », kazivaše, « da su neka braća rekla da u tom samostanu treba ustajati sve dok ja budem boravio u ovom kraljevstvu. Kada se, dakle, moje kosti tu pokopaju, braća neće napustiti taj samostan i tako će braća, boraveći ondje, biti za svjetlo i obraćenje naroda.»⁶

Njegovo je tijelo bilo osam dana položeno u otvorenom lijesu koji su obilazili mnogi štovatelji i palili svijeće. Nakon toga se gubi trag o mjestu pokopa, tj. o njegovim relikvijama koje nestaju za vrijeme novih turskih najezdi. Ubrzo nakon njegove smrti započinje kanonizacijska kampanja, između ostalog i zbog pojave nekolicine zbirk i o njegovim čudesima. Službeno je proglašen svetim tek 1690. od strane pape Leona X.

5 Stanko ANDRIĆ, *Čudesu Svetoga Ivana Kapistrana*, Slavonski Brod – Osijek, 1999., str 35.

6 Isto, 57.

U godini kada se bitka kod Beograda dogodila, papa Kalist III. dao je naredbu da sve katoličke crkve zvone u podne kako bi se svi katolici potakli na molitvu protiv turske opasnosti; iako se zvonom ujutro, u podne i navečer poziva vjernike na Andeosko pozdravljanje, zvuk zvona u podne nas i danas, iako ne polazimo za tim, podsjećaju na pobjedu kod Beograda 1456. godine.

Miljana Hadžić¹

GORGONA

U hrvatskoj umjetnosti, nakon II. svjetskog rata javljaju se dvije neoavanguardne formacije, EXAT 51 i Gorgona, u kojima se upravo radikalizacijom pojma umjetnosti očituje odstupanje u odnosu na ostala umjetnička zbivanja.

Umjetnička grupa Gorgona djelovala je u Zagrebu od 1959. do 1966. godine.

Grupu Gorgona činili su slikari Marijan Jevšovar, Julije Knifer, Đuro Seder i Josip Vaništa, kipar Ivan Kožarić, arhitekt Miljenko Horvat, povjesničari umjetnosti Dimitrije Bašićević (Mangelos), Matko Meštrović i Radoslav Putar. Kao umjetnička pojava Gorgona je u hrvatskoj umjetnosti ostala jedinstvena, originalna i neobična, a izašla je na vidjelo deset godina nakon razilaženja njezinih članova, na retrospektivnoj izložbi u Galeriji suvremene umjetnosti 1977. god. koju je priredila Nena Dimitrijević. Ovako Nena Dimitrijević definira Gorgonu: *Gorgona je bila proces traženja duhovne i intelektualne slobode, ostvarivanje koje je samo sebi svrhom... Grupa ljudi okupljala se i komunicirala motivirana jedino prepostavkama duhovnog zajedništva i srodstva. Bez obzira na razlike pojedinačnih stvaralačkih koncepcija, članove Gorgone ujedinjavala je zajednička pripadnost duhu modernizma, što ga definira prepoznavanje apsurda, praznine, monotonije kao estetskih kategorija, sklonost nihilizmu, metafizička ironija.*²

Aktivnost Gorgone praćena je u tri usporedna smjera: u umjetničkoj produkciji njezinih članova, u izdavanju antičasopisa *Gorgona* koji se promatra kao preteča knjige kao umjetničkog djela i u upotrebi jezika kao umjetničkog materijala u gorgonskoj praksi.

Pripadnike grupe Gorgona ne ujedinjuje nikakav zajednički stilski pravac ili umjetnički program. Treba naglasiti da je njihovo prijateljstvo bilo među osnovnim i prvotnim razlozima njihovu okupljanju i oformljenju njihove družine. Josip Vaništa, kojega smatraju osnivačem Gorgone, ovako je definira: *Nekoliko mladih ljudi kojih je međusobna naklonost bila odlučujući faktor povezivanja, povremeno se sastajalo. Gorgona nije imala poruku. Bio je to određen tip djelovanja, samoironičan, pružao je osjećaj neobičnosti. Možda je donijela nešto*

¹ Miljana Hadžić stedentica je ruskog jezika i književnosti i povijesti umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu

² Nena DIMITRIJEVIĆ, „*Gorgona – umjetnost kao način postojanja*“, *Gorgona*, (ur. Marija Gattin), Zagreb 2002., 52.

novo, možda je rješavala svoje životne probleme, tjeskobna osjećanja. Možda, osim prijateljstva i duhovnih srodnosti, nije ništa drugo ostavila.³

Antičasopis gorgona

Gorgonu su nazivali antičasopisom kako bi istakli razliku spram onoga što podrazumijeva umjetnički časopis jer nije donosila informaciju o umjetnosti ni reprodukcije umjetničkih djela. Svaki je broj bio zamišljen kao jedinstveno djelo jednog umjetnika.⁴

Anti se može shvatiti i kao negiranje službenih likovnih tokova ili naglašavanje pojma anti-umjetnost i anti-slikarstva čemu su članovi Gorgone bili skloni.

Pojava knjiga i časopisa kao djela umjetnika seže u Hrvatskoj u rane šezdesete godine i paralelna je sličnim doprinosima u svijetu. Početkom šezdesetih godina u Zagrebu se javljaju prva dva časopisa kao djelo umjetnika: *Gorgona* (od 1961. do 1966. god.) koju izdaje Josip Vaništa i članovi grupe Gorgona, i časopis *A* (sedam brojeva od 1962. do 1964. god.) koji izdaje Ivan Picelj.⁵

Sveukupno je izašlo jedanaest brojeva. Josip Vaništa u prvom broju 1961. godine donosi sliku izloga prodavaonice rabljenom robom u Vlaškoj ulici koju je prikazao na devet stranica naglašavajući prazninu motiva njegovim monotonim ponavljanjem, statičnost, bezličnost. Knifer (br. 2, 1961.) je svoj meandar presavio unutar zadane dimenzije spojivši listove u "harmoniku" i dobio tako beskonačni tok. Jevšovar (br. 3, 1961.) pokušava rukom iscrtati pravilne geometrijske figure poput kružnice, paralelne crte, krivulje te pokušava svaku nesavršenost u liniji i formi dotjerati dok ne bude savršena. U *Gorgoni* br. 4, 1961. tiskana je serija serigrafija Victora Vasarelyja. Skulptura Ivana Kožarića „*Unutarnje oči*“ transponirana je na list papira (br. 5, 1961.). Lice i naličje stranice donose fotografije skulpture fotografirane s prednje i stražnje strane skulpture. Na taj se način problematizira reproduciranje trodimenzionalnog objekta u tiskanom dvodimenzionalnom mediju.

Besmisao kao tema proteže se u Vaništinom broju (br. 6, 1961.) u kojem je samo jedna stranica, reprodukcija Da Vincićeve Mona Lise. Za nju Vaništa kaže da ju je odabrao jer *reproducirati Mona Lisu isto je kao ostaviti praznu stranicu*. Na taj način otvara kritičko i analitičko pitanje o smislu reproduciranja umjetničkog djela.

3 Josip VANIŠTA, „*Gorgona, zapisi 1961. – 2000.*“, *Gorgona*, (ur. Marija Gattin), Zagreb 2002., 2 sv., 156.

4 N. DIMITRIJEVIĆ, *n. dj.*, 57.

5 Branka STIPANČIĆ, „*Knjiga i časopis kao djelo umjetnika*“, *Riječi i slike*, (ur. Branka Stipančić), Zagreb 1995., 115.

Dvije *Gorgone* su literarne. Ishodište *Gorgone* (br. 7, 1965.) Miljenka Horvata je u putopisu iz Danske Miloša Crnjanskog. U svaki primjerak publikacije umetnute su dvije fotografije mrtvog galeba na pješčanoj obali Skagena. *Gorgona* br. 8 prijevod je teksta Harolda Pintera *Na Čaju*. Islandanin Dieter Rot je za *Gorgonu* br. 9, 1966. poslao dvjesto različitih crteža obojenog rastera od kojih svaki prezentira portret nekog objekta koji može vidjeti u studiju, a svojom tehnikom nalik dječjoj igri postiže da je svaki primjerak časopisa jedinstven. Posljednja dva broja koja nastaju 1966. izvodi Josip Vaništa. On konstruira anti-časopis tako što između praznih korica umeće posjetnicu "Gorgona 10, 1966.", dok u broju 11 donosi fotografiju naslovne stranice.⁶

Josip Vaništa, U spomen Manetu, 1961.

Piero Manzoni⁷ je imao par prijedloga za model *Gorgone*: jedan da se nanižu slova abecede, drugi da se na sredini svake stranice povuče horizontalna crta, a treći, koji je trebao biti izведен, da se na svakoj od deset stranica tiska otisak jednog prsta umjetnikove ruke kako bi djelo bilo doslovno trag umjetnikove ličnosti.

Gorgona je paralelna s fluxus publikacijama i ostalim časopisima koje su izdavali umjetnici tih godina. Ako usporedimo Gorgonu s časopisima kao

što su: Rotova *Spirala* ili *Azimuth* Manzonija i Castellanija, koji su sadržavali radove više umjetnika skupljenih u jednom broju časopisa, vidjet ćemo da je razlika u tome što je svaka pojedina *Gorgona* bila djelo jednog umjetnika, konceptualno jedinstvena. Koliko je bila važna pokazuje i činjenica da je preko njujorškog izdavača i knjižara Georgea Wittenborna već 1968. godine stigla u knjižnicu moderne umjetnosti u New Yorku.⁸

6 N. DIMITRIJEVIĆ, *n. dj.*, 65.–70.

7 Piero Manzoni u suradnji s Enricom Castellanijem pokrenuo je u Milanu 1959. god. časopis *Azimuth*

8 B. STIPANČIĆ, *n. dj.*, 115. – 130.

Tiskanje je vodio sam Vaništa zaobilazeći strogu cenzuru koja je bila nešto slabija nego u drugim komunističkim zemljama. Gorgonu je distribuirao poštom.

Upotreba jezika kao umjetničkog u gorgonskoj praksi

Kao što smo već naglasili na početku, grupa se prvenstveno okupljala zbog sličnih sklonosti i intelektualnih poveznica, bez obveze stvaranja umjetničkog djela. Ideje i prijedlozi javljali su se za vrijeme šetnja "footinga" ili tzv. komisarskog pregleda godišnjih doba, razgovora, izmjena pisama, itd. Neke od tih ideja bile su za projekte, npr. Kožarićev "Neobični projekt" iz 1960. prema kojemu bi dio Sljemena trebalo odrezati ili Kožarićeva pomalo konceptualna ideja da se u "Studio G" postavi kugla koja bi potpuno ispunila prostor galerije. Postojao je i prijedlog da se načini boja "gorgonski crna" koja bi postala apsolutnim znakom grupe. Vaništa je predložio da se u izlogu "Salona Šira" priredi izložba u čast Manetu koju će činiti predmeti koji su obilježili slikarevu ličnost – cilindar, bijele rukavice i štap. Gorgonaši su se često služili poštom i štampom radi prenošenja umjetničkih poruka. Slali su pozivnice za prisustovanje priredbama koje se nigdje i nikada neće održati, objavljivali iskrivljene ili točne vijesti u malim oglasnicima, upućivali absurdne molbe na adrese uglednih ustanova. Ne možemo ne prepoznati specifičan smisao za humor i ironiju u gorgonskoj upotrebi pošte koji se uostalom protezao u svim gorgonaškim djelatnostima.⁹

Koncepti koje je promovirala Gorgona bili su, osim onoga o knjizi kao djelu umjetnika, i ponašanje kao estetska kategorija, upotreba jezika kao medija, itd.

Gorgona se javlja istovremeno s Fluxus pokretom i dijeli s njim mnoge zajedničke osobine. Najvažnija poveznica Fluxusa i Gorgone jest činjenica da su predstavljali stanje duha, umjetničko ponašanje distancirano od društveno prihvaćenih kanona koje je uključivalo stalno propitivanje granica umjetnosti i stvarnosti i njihovo međusobno prožimanje. Fluksusovci su se zalagali za neosobne, jednostavne, prirodne fluksdogađaje ispunjene igrom i mogućnošću preslagivanja. Istodobnost pojave Gorgone govori o odluci umjetnika da se posveti procesu traganja za duhovnom i intelektualnom slobodom (koja je sama sebi svrha) pridonoseći prepoznavanju energije zajedničke različitim stranama svijeta. Tendencija k prožimanju i suradnji internacionalnih umjetnika i članova Gorgone se očituje i u projektu koji je Manzoni osmislio za jedan broj antičasopisa *Gorgona*, ali koji nikad nije bio izведен, najvjerojatnije zbog finansijskih razloga. Konkretnе veze ostvarene su i s fluksovcem Dieterom Rotom koji objavljuje svoj

9 N. DIMITRIJEVIĆ, *n. dj.*, 57–62.

broj antičasopisa *Gorgona*, kao i s pripadnicima grupe Zero, Mackom, Pieneom i Uckerom koji su sudjelovali na prvoj izložbi Novih tendencija u Zagrebu 1961. godine.

Poslije 1966. godine aktivnost grupe dolazi u krizu. Ali, u onom esencijalnom i najosnovnijem obliku koji je podrazumijevao prijateljsko druženje, intelektualno i duhovno srodstvo članova, ona traje i danas.¹⁰

Kao umjetnička pojava, Gorgona je u hrvatskoj umjetnosti ostala jedinstvena, nikad prepoznata i vrednovana u tadašnjim kulturno-umjetničkim krugovima 60-ih godina. Gorgona je na zabavan i ironičan način, koristeći neumjetničke materijale i sredstva komuniciranja iskazala protivljenje tradicionalnom konceptu umjetnosti kao skupocjene, vječne i monumentalne.

10 Ješa DENEGRI, *Apstraktna umjetnost u Hrvatskoj 2*, Split 1985., 98

Darko Pereža¹

TREĆI JADRANSKI SUSRETI STUDENATA POVIJESTI

Tradicionalni treći Jadranski susreti studenata povijesti otvoreni su 28. ožujka u Splitu. Tema Susreta bila je „Jadranska svakodnevica kroz povijest“ podijeljena u tri radionice: Mračna strana Jadrana (Gdje temperament vlada malo je razuma), Vedra strana Jadrana (Igara i igara) i Stvaralačka strana Jadrana (Od zrna do pogače). Pozdravnu riječ uputili su predstavnici studenata te profesor Aleksandar Jakir u ime Odsjeka za povijest i Filozofskog fakulteta u Splitu. Na čelu studenata/ica povijesti iz Pule bio je Marin Percan, Riječane je predvodila Sara Vukušić, a predstavnik domaćina bio je Darko Pereža. Uvodna su predavanja na radionicama održali ugledni profesori i to: Tvrto Jakovina u Mračnoj strani, Ivo Goldstein u Vedroj strani te Joško Božanić u Stvaralačkoj. Radni se dio susreta odvijao u petak i subotu u jutro, 28. i 29. ožujka kada su u tri dvorane Filozofskog fakulteta u Splitu održane radionice uz projekcije i diskusije. U petak su domaćini poveli goste u obilazak gradskih znamenitosti, dok je u subotu popodne organiziran izlet na Klis i u Salonu. Iza toga se druženje premjestilo u autohtonu konobu na zajedničkoj večeri.

Kao cilj ovih Susreta zamišljeno je što sveobuhvatnije obraditi dinamiku tzv. malih povijesnih događaja i pomaka u jadranskoj povijesti, kao i ukazati na bogato kulturno-civilizacijsko naslijede jadranskoga obalnog i kopnenog prostora. To se i pokazalo u radovima kojima se pristupilo interdisciplinarno s uporištem u izvorima iz čega su proizašli neki novi pogledi na postojeće stavove o fenomenima jadranske svakodnevice ili su pak dane nove dijagnoze zbivanja na Jadranu. Split je tih dana bio mjesto iskaza nove i svježe historiografske misli usmjerene prema reinterpretaciji prošlosti, pogotovo onoga što nazivamo kulturna baština, s ciljem da bolje shvatimo našu sadašnjost i u konačnici izgradimo bolju budućnost.

Izbor tema bio je geografski ograničen po županijskom principu tako da u Pulu spada Istarska županija; Rijeku Primorsko-goranska i Ličko-senjska; Zadar Zadarska i Šibensko-kninska; Split Splitsko-dalmatinska i Dubrovačko-neretvanska. Sudionici su održali predavanje uz prezentaciju od 20 do 30 minuta iza čega bi uslijedilo dodatnih 15 minuta rasprave. Na Susretima su bili izlagani radovi koji su proizašli iz opusa određene literature, periodike, usmene predaje pa sve do arhivske grude i dr.

¹ Darko Pereža student je hrvatskog jezika i književnosti i povijesti na Sveučilištu u Splitu

U žaru izlaganja, pitanja i rasprava znalo se izaći van dogovorenog vremena. To samo pokazuje kako bi ovakvi i slični susreti i skupovi studenata povijesti trebali biti češći. Iako su bili pozvani, zadarski se studenti nisu odazvali ni ove godine. Takav bi negativni trend trebalo zaustaviti time da četvrti Susreti budu na razini Hrvatske, tj. nakon tri godine sazrijevanja uključiti sve studente povijesti sa svih sveučilišta. Jadranski bi se karakter mogao zadržati na jednoj od radionica.

Sudionici Trećih Jadranskih susreta održanih u Splitu

EPULON, TEHNIČKE UPUTE ZA PISANJE RADOVA

Svi radovi moraju biti pisani na računalu, u nekoj od inačica programa MS Word (od verzije MS Word 6.0. nadalje) te trebaju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenata (*.doc). Obavezno je korištenje fonta Times New Roman (odnosno Times New Romana CE), kako bi se izbjegli problemi s hrvatskim znakovima. U tekstu rada veličina slova je 12, a prored jednostruk (single). U bilješkama veličina slova je 10, prored jednostruk.

Rad pisan za temu broja poželjno je da bude veličine 4-5 stranica (8-10 kartica) te pola stranice (1 kartica) sažetka za prijevod na strani jezik. Radovi za ostale kategorije ne bi smjeli prelaziti 3 stranice (6 kartica).

Rukopise treba dostaviti na adresu **urednistvo@epulon.org** ili osobno uredništvu na CD-u.. Poželjno je predati rad tјedan dana prije isteka roka.

Uredništvo se brine za jezičnu lekturu i za prijevode sažetaka.

UPUTE ZA PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora – verzal (velika tiskana slova)

Naslov članka – kurent (obična slova)

Naslov djela – kurziv (udesno nagnuta slova)

Naslov časopisa – kurziv

isto = kurziv

isti = verzal

n. dj. = kurziv

Citiranje knjige :

Bogdan KRIZMAN, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu. Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb 1989., 71.-77. (kod broja stranica ne mora se koristiti skraćenica str. ili s., nego se samo piše broj stranice)

Isto, 60.

Kad se isto djelo ponovno navodi u tekstu na drugome mjestu treba upotrijebiti skraćeni naziv: Npr. B. KRIZMAN, *Hrvatska u I. svj. ratu*. Samo u kraćim rado-vima i s malo bilježaka može se upotrijebiti kratica n. dj. ako se od istog autora spominje samo jedno djelo.

Članci u časopisima:

Ivan JELIĆ, „O nastanku granice između Hrvatske i Srbije“, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), 23/1991., br. 1-3, 1.-33.

ISTI, n. dj., 30.

Citiranje priloga u knjigama ili zbornicima radova:

Igor KARAMAN, „Promjene nacionalne strukture pod utjecajem dvaju svjetskih ratova“, *Vukovar-vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, (gl. ur. Igor Karaman), Zagreb 1994., 311.-322.

Citiranje novina:

„Osobna borba u politici“, *Hrvatski branik* (Mitrovica), br. 81, 13. X. 1900., 1.

Citiranje arhivskih fondova:

Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), Predsjedništvo zemaljske vlade (dalje: PRZV), 6-14/54-17089/1920., kut 1.

Citiranje iz enciklopedija:

„Austro-ugarska nagodba“, *Hrvatska enciklopedija* (dalje: HE), sv. 1., Zagreb 1999., 477.

Citiranje s World Wide Weba (Interneta):

Vladimir ŽERJAVIC, „The Inventions and Lies of dr. Bulajic on Internet“

(<http://misp.ips.hr/dokumenti/bulajic.htm>)

Tiskanje ovog časopisa financijski su poduprli:

ISTARSKA ŽUPANIJA – REGIONE ISTRIANA

GRAD PULA

